(دانا زانایە ، زانا توانایە)

خۆشخوانی

گوزارەکاری . ڕەوانکاری . جوانکاری

« ڕوونکردنەوە و چەسپاندنی ڕەوانبێژی لە زمانی کوردیدا . »

« ئەو هونەرانە کە لەم زمانەدا دیمەنەکانیان بە ڕوخسارن . »

« گوزارەکاری و ڕەوانکاری و جوانکاری لە گوزارەو وشەی کوردیدا بە نموودن . »

علاءالدین سجادی

بە بڕیار و لە سەر ئەرکی « زانکۆ »ی سولەیمانی لە چاپدراوە .
مافی لە چاپدانەوەو بلاو کردنەوەی تەنها بۆ « زانکۆ »ی سولەیمانیە .

چاپخانەی مەعارف - بەغدا
١٣٩٨ ھ - ١٩٧٨ م

خۆشخوانی

گوزارەکاري . رەوانکاري . جوانکاري

« روونکردنەوە و چەسپاندنی رەوانبێژی لە زمانی کوردیدا . »

« ئەو هونەرانە کە لەم زەمانەدا دیمەنەکانیان بە روخسارن . »

« رەورەوەی مێژوو هونەری قسەیی لە زمانی کوردیدا دێنێتە ناوەوە . »

« گوزارەکاري و رەوانکاري و جوانکاري لە گوزارەو وشەی کوردیدا بە نموودن .

علاء الدین سجادی

بە بڕیار و لە سەر ئەرکی « زانکۆ »ی سولەیمانی لە چاپدراوە .

چاپخانەی مەعارف ـ بەغدا

١٣٩٨ هـ ـ ١٩٧٨ م

گوزارشتێک

زمانی کوردی ئەبێ رەوانبێژی تێدا هەبێ ، ئەم کتێبەش قسە لە رەوانبێژی‌یەوە ئەکا .

بابەت جیایە و «ناو» جیایە ، بابەتەکە برێتـــی‌یە لەو هونـــەرە بەلاغی‌یانە کە لە زمانەکەدا هەن ، ناوەکە برێتی‌یە لـــە « ناو » بۆ بابەتی ئەو هونەرانە . وێنەی ئەمە وەکوو ئەوە کە « دانا ، نەوزاد ، تارا » ناوی ناون ، ناو بۆ دانراوەکە ، واتە « مسمی »کان ، ئەوان شتێکی‌ترن کـە جیان لە ناوەکان .

لێرەشا بابەتی هونەرەکان شتێکن و ناوەکان شتێکی‌ترن کە جیان لە یەک .

لە نێوانی رەوانبێژی و خوشخوانی ، وە یا بەلاغە و رەوانبێژی ، وە یا بەلاغە و خوشخوانی گەلێ شت هەیە ؟ رستەی رەوانبێژی ؟ واتە وتنێک کە بێ گرێ و قۆرت بوترێ ، هەمووی ئەگرێتەوە .

وشەی « رەوان » رویشتنێکە کە هیچ کۆســـــبی نەیەتە بەرە « بێژی » بە مانا وتن . تێکراکەی وای لێ‌ی دێتەوە :

وتنێک ، قسەیەک کە بە بێ قۆرت و بە رەوانی بوترێ . ئەو رستەیەش کە ئەوترێ :

« دەرسەکەی رەوانە » ئەو رەوانەش هەر لەم رەوانەوە هاتووە .

« خوشخوانی » واتە : جوان و شیرین خوێندن . کە وتت خوێندن

هەموو جۆرە خوێندنێک ئەگرێتەوە ؛ خوێندنی بەرز و نزم ، ڕەوان و نارەوان ، هی ئەو زمانەو غەیری ئەو زمانە ، بەڵام زاراوە تایبەتیەکی دایە و کردی بە نـاو بـۆ شتە نووسراوەکە ؛ واتە نووسراوێکی خوش خوێن • ئەمجا تایبەتیەکی بۆ دروستکرا ، کرا بە ناو بۆ ئەو بابەتـە بەلاغی‌یانە کە زمان کۆک ئەکەن بۆ ڕاهاتن بە ڕستەو قسەی جوانەوە ، وە یا بۆ ئاشکراکردنی وتنی بەنرخ و بەجێ •

ئەمجا من هاتم دەستکاریەکی ترم تیـا کرد ؛ واتە زاراوەیەکی ترم دروستکرد • ئەمەش کە ئەیڵێم وەنەبێ زۆر ڕۆیشتبم !ە هەموو زاراوەیەک سەرەتا یەکێک دایئەنێ و پاشان بڵاو ئەبێتەوە •

هێنام ڕستەی « خوشخوانی »م کرد بە وشەیەک و کردم بـە ناو بۆ ئەو کتێبە کە قسە لە ڕەوانبێژی‌یەوە ئەکا • وەکوو لە کاتی خۆیا ڕستەی « نرخ‌شناسی »م کرد بە ناو بۆ ئەو کتێبە کە باس لە لێکۆڵینەوەی ئەدەبی کوردی‌یەوە ئەکا • ئەم جۆرە ئیشکردنەش لە هەموو زمانێکا هەیە و هیچ جێگای سەر سرمان و ڕەخنە لێ‌ی گرتن نی‌یە •

علاء الدين سجادي

١٩٧٨/٥/٣

ئەدەب بەچی یە و ڕەوانبێژی چی یە ؟

٤ ئاشنایەتیەکیان پێکەوە هەیە ؟٥

ئەدەب بە چەمکی گشتیی گوزارەیەکی زۆری هەیە ، بەلام بە جۆرێکی تایبەتی و بۆ قسە لێوەکردن لەم شوێنەدابرێتیی یە لەو :

شتە نایابانە کە پێشینان هێشتوویانەتەوەو بەجێیان هێشتوە بۆ دوای خۆیان ؛ ئەوانەش وەکوو هۆنراو و پەخشان ، پیشەی قەشەنگ ، مووزیقاو سازو ئاواز و وێنەی بە پەرداخ • ئەمانە بە قسەی جوانی مرواری ئامێز – نووسراوە بوو بن یا نە نووسراوە – بەڵگەی کۆنی سەر پەردەکان کە داستانی ئادەمیزاد ئەگێڕنەوە ، ئەو نەوا کاریگەرانە کە لە تەلی مووزیقاکانەوە دەر ئەچن و مێشک و دڵو دەروون گولاو پاشی ئەکەن •

جا ئەم ئەدەبە بەم جۆرە وەنەبێ تایبەتی بێ بە نەتەوەیەک و نەتەوەیەکیتری لێی بێ بەش کرا بێ ، چونکە ئەمانە لە کردو کۆشی زانکۆی ئادەمیەن ، بەڵکوو وەکوو تیشکی خەتەکانی ڕۆژ چۆن هەموو لایەک ئەگرنەوە ئەویش وایە ، ئەگەر نەتەوەیەک بۆی نەلوا بێ بەشەکەی خۆی شاردۆ بکا ئەمە ئەوە ناگەیەنێ کە نەیبووە ، بەڵکوو ئەوە ئەگەیەنێ کە بەرهەڵستێک لە ئارادا بووە بۆ ئەو شاردۆ نەکردنە، کە بەرهەڵستەکە نەما مەیدان فراوانە بۆ کۆ کردنەوەی ، وەکوو ڕووناکی ڕۆژەکە کە لە ناو ژوورێکی بە چوار دیوار گیراوا دەر ناکەوێ ، هۆیەکە دیوارەکانن – کە بەرهەڵستەکەیە – کاتێ ئەو بەرهەڵستە لاچوو ڕووناکیەکە جێگای خۆی ئەگرێتەوە •

ئەمە ئەدەب ، ئەمجا « رەوانبێژی » « تان» ی ئەو ئەدەبەیە •

لە زمانی عەرەبی‌دا بەو قسەو باسەی رەوان و گەوارایێ ئەڵێن

« بلیغ » و پاشان « بلاغه »ی لێی وەرگیراوە بۆ هەمووی و بووە بە ناو بۆ زانیاری‌یەکە •

لە زمانی کوردی‌دا ئەو چەمکە کە « بلاغە »ی لە زمانی عەرەبی‌دا بۆ دانراوە وشەی « رەوانبێژی » بە تەواوی پڕی ئەکاتەوەو بەلکوو زیاتریش • وە بۆ « بلیغ »ەکەش من بەلامەوە « پاراو » جێگای خۆیەتی •

جا لەبەر ئەوە وشەی « رەوانبێژی » بۆ ئەو زانیاریە دانراوە ، وە تەنانەت ئەتوانرێ بوترێ وشەی «خۆشخوانی»ش هەر چەشنی مەبەست ئەدا بە دەستەوە •

رەوانبێژی ، وە یا خۆشخوانی روو لە سووچێک لە سووچەکانی ئەدەب ئەکاتەوە ؛ واتە روو لە قسە بە هەر دوو چەشنەکەیەوە - هۆنراو و پەخشان - ئەکاتەوە ، ئەو هۆنراو و پەخشانە ئەبێ بە پێی پلە تێگەیشتنیان تێدا هەبێ ، تێگەیشتنەکەش بە هۆی هونەرە قسەیە ئاشکراکانەوە ئەبێ ، ئەمانەش لە ناو چوار چێوەی رەوانبێژی‌دان کەوا بوو ئاشنایەتی ئەدەبو رەوانبێژی وەکوو ئاشنایەتی مرۆڤ و گیانلەبەرە ؛ مەرجە هەموو مرۆڤێک بەر گیانلەبەر بکەوێ ، بەلام مەرج نی‌یە هەموو گیانلەبەرێک مرۆڤ بێ •

وترا کورد ئەدەبی هەیە ، کە هەیبوو ئەبێ رەوانبێژیشی هەبێت ، ئەمیش هەر وەکوو ئەدەبەکە وەنەبێ تایبەتی بێ بە زمانێکەوە ، بەلکوو هەموو زمانێک بۆی هەیە لە سەر رێچکەی زمانەکەی خۆی بەشی خۆی لێی وەر بگرێ • لەبەر ئەوەتیمەش ئەتوانین بڵێین : رەوانبێژی لە زمانی ئێمەش‌دا هەیە • جا بەو بۆنەوە ئەڵێین :

رەوانبێژی لە سەر ئەو چەمکە کە زمانی کوردی وەری ئەگرێ لەگەڵ باسی زانیاریی زمانەکانی تردا - کە هەر یەکە بۆ خۆیان کردووە-

بڕیتی‌یه له ده‌ربڕینی کۆمه‌ڵه گوزاره‌یه‌کی فراوان له قاڵبی چه‌نـد وشه‌یه‌کی که‌مدا .

راسته وشه له دایه‌خی ئه‌وه ده‌رنایه که به فراوانی باوه‌شی خۆی بۆ گوزاره والآ بکاته‌وه ، به‌ڵام ئه‌و جارانه که تا ئه‌ندازه‌یه‌ک له دایه‌خی ده‌ردێت ئه‌توانرێ به راوانبێژی ناو ببرێ .

ئه‌م له دایه‌خ ده‌ر نه‌هاتنه هه‌ندێ جار روو له تام و چێژی خاوه‌ن قسه‌و گوێگر ئه‌کاته‌وه ، که ئه‌و خاوه‌ن قسه ، وه یا بڵێین قسه‌که‌ره به جۆرێکی تایبه‌تی گوزاره په‌نگ خواردووه‌کانی ده‌روونی ئه‌ررژێنێته ناو قاڵبی وشـه‌وه ، گوێگریش به سۆزێکه‌وه وه‌کوو هه‌نگ چـۆن شیره‌ی گوڵ ئه‌مژێ ، ئه‌ویش په‌رده‌ی دڵ و ده‌روونی هـه‌ڵئه‌داتـه‌وه بـۆ وه‌رگرتنی ئه‌و وشه‌و گوزارانه وه‌ریان ئه‌گرێ و هه‌ڵیان ئه‌مژێ .

هه‌ندێ جاریش یا روو ئه‌کاته ناوه‌رۆکی شته‌که‌و به تـه‌واوی ئاراسته‌ی ئه‌و ناوه‌رۆکه ئه‌بێ بۆ هه‌ڵسه‌نگاندنی ، یا راسته‌و راست روو ئه‌کاته وشه‌و گوزاره بۆ رازاندنه‌وه‌یان .

یه‌که‌میان له زانیاری ره‌وانبێژی‌دا مـن به‌ناوی « گوزاره‌کاری ـ مه‌عانی » ، دووه‌میان « ره‌وانکاری ـ به‌یان » ، سێ‌یه‌میان « جوانکاری ـ به‌دیع »ه‌وه ناویان ئه‌به‌م .

دیاره ئه‌م سێ لقه‌ش خۆیان له ناو وشه‌کانی خۆیانا ئه‌توێنه‌وه ؟ واته هه‌ر یه‌که‌یان ئه‌بن به چه‌ند هونه‌ر و په‌شه‌وه .

ئاشنایەتی ڕەوانبێژی و لێکۆڵینەوە

مەبەست بە لێکۆڵینەوە لەم شوێنەدا ئەوەیە کە لە پارچەیەکی ئەدەبی ورد بینەوە بۆ ئەوە بزانین دروست و تەواوە ، یا خەوشێکی تێدا هەیە و ڕاستیەکەی ون بووە • بۆیەش مەبەست ئەمەیە چۆنکە لێکۆڵینەوە بۆ شتی‌تری غەیری ئەدەبی‌ش بەکار هاتووە ؛ واتە بۆ شتی کردەوەیی ، وە یا بێژراوی • لێرەدا مەبەست بێژراویەکەیە و مەبەست ئەوەیە لەو جەوهەرە مەعنەوی‌یەوە قسە بکرێ بۆ ئەوە پەردەی تاریک لە ڕوویا هەڵبدرێتەوە •

ئەدەب خۆی لە مەعنەویاتە ، کە ئەڵێن لە مەعنەویاتە ؛ واتە ئەو چەمکانەی کە لەودا هەن وەنەبێ شتێک بن کە بە چاو ببینرێن ، وە یا بە دەست بگیرێن ، لێکۆڵینەوەکە ئەو جەوهەرە حەقیقیە دەر ئەخا •

بەلاغە بۆچی‌یە ؟ • دیارە بۆ ئەوەیە کە ئەدەبەکە ڕوون بکاتەوە ، واتە زانیاری‌یە جەوهەری ئەدەبەکە پیشان ئەدا • دوور نی‌یە بوترێ هەر شتێک لە زانیاری بەلاغەدا باسکرێ لە زانیاری « نەحو »یشدا هەیە • بەڵێ ئەمە ڕاستە بەڵام زانیاری نەحو شتێکی‌ترە و زانیاری بەلاغە شتێکی‌تر • شتی وا ئەبێ بەلای بەلاغەوە ڕاستە ، کەچی زانیاری نەحو دانی پیا نانێ ، هەروەها پێچەوانەکەشی •

جا ئەم بەلاغەیە ئەدەبەکە بەش بەش ئەکاتەوە ؛ هەندێکی بە جوانکاری ، هەندێکی بە ڕەوانکاری ، هەندێکی بە گوزارەکاری • چۆن دەغڵێک سەرەتا «کەو» پاشان « سەرەن » پاشان « بێژنگ » ئەکرێ تا پوختەکەی بە تەواوی دێتە دەست ، بەلاغەو ئەدەبیش وایە ؛ ئەدەبەکە

هەیە ، بەلاغەکە ئەو ئەدەبە پوختە ئەکا و دیمەنێکی جوانتر لە قسەکانا پەیدا ئەبێ .

لێرەدا مەرج نیی‌یە هەر شتێک ـ بەتایبەتی قسە و نووسین ـ نلو پرا بە ئـەدەب « بلێغ وپاراو » بێت ، بەڵام مەرجە لەم رووەوە هەمو شتێک بەلێغ بوو ئەبێ بە ئەدەب و ئەدەبە . زانیاری بەلاغەکە « تان » و « پۆ »یەکی ئاوریشمە بۆ پارچەی خۆماڵی ئەدەبەکە .

ئەمجا بەلاغە و لێکۆڵینەوە .

ئەبێ ئاشنایەتیەکی تەواو هەبێ لە نێوانی ئەم بەلاغە و لێکۆڵینەوەدا، چونکە بەلاغەکە بۆ ئەدەبەکەیە ، لێکۆڵینەوەش هەر بۆ ئەدەبەکەیە . ئـەتوانین بڵێین لێکۆڵینەوەکە بە دوو چاو سەیری ئەدەبەکەو سەیری بەلاغەکە ئەکا . لێکۆڵینەوەکە لە سەر بناغەی ئەو زانیاریە کە هەیەتی وەکوو چۆن سەیری گرانی و سووکی ، بەرزی و نزمی ئەدەبەکە ئەکا، بەو جۆرش ئەچێتە پارێزەوە بۆ سەیر کردنی بەلاغـەکە . بەڵکوو بەلاغە ، کە بریتی بوو لەو سێ بابەتەی پێشوو ، وە هاتە سەر ئەوە کە ئەدەبەکە لە ناو ئەوانەدایە ، بوو بە وەکوو هەڵم لە ناو ئاودا و بـبوو بەوان . لێکۆڵینەوەکە ئیتر لەوانەیە بە تەواوی گۆرری خۆی بەستێتەوە بۆ پەلاماردان لەو بابەتانە ..

ورد ورد تەماشـای ئەوە ئەکا کە ئایا ئەو ئەدەبەی کە بەلاغە بـە جوانـکاري ، وە یا رەوانـکاري ، وە یا گوزارەکاري دانـاوە راسـتە وانە یان نەء ؟ . راستە هونەرە قسەیە ئاشکراکان لەو بەشەدا هەن ؟ . راستە ئەو زانیاری‌یە کە چۆنیەتی وشەی پێ ئەزانرێ ، ئەو زانیاری‌یەی تێدا هەیە ؟ . راستە گوزارەی بەرز و ناسک لەو رستەیەدا هەیە ؟ . راستە جوانیی وشە لەو شوێنەدا هەیە ؟ . راستە کە یەک گوزارە بە

هۆی وشەی جۆراو جۆرەوە باسبکرێ ؟ ، وە یا یەک وشە چەنـــد گوزارەی لێ وەر بگیرێ ؟ ، راستە لە بـــاری گوزارەکاری یەوە ئەزانرێ کام وشە وە یا رستە جوان و دلگیرە وە یا جوان نی یە ؟ .

لێکۆڵینەوە سەیری ئەوە ئەکا کە هەر یەک لەمانە شـــوێنی خۆیانیان گرتووە؟ یان نە ؟، بە دوو چاوی تیژو ورد بین تەماشا ئەکا، ئەوەی کە قوتابخانەی بەلاغە بەخوازە ، یا خواستن ، یا درکە ، یــا وەک یەک ، وە یا کورتبرری ، یا لێکدان ، وە یا هونەرەکانی تری داناوە ئایا وانە یان نە ؟ . وەکوو وەستایەکی گلکاری لێ دێ کە وا خشت و نەخشی زێررین لە خەلفەکە وەر بگرێ و دابرر‌ێـــــــژێ ، چونکـە لێکۆڵینەوە سەیری دەق ئەکا ، سەیری چەشنی نووسینی ئەو دەقـە ئەکا .

سەیری ئەوە ئەکا کە ئەم دەقە هی کێ ، وە هی چ سەردەمێکە، سەیری ئەوە ئەکا کە دەقی رەسەنی لە هی لاوەکی جیا ئـەکاتەوە ، وشەی زبرو نەرم لە یەك ئەکاتەوە ، ئەزانێ چ وشەیەک بۆ چ شوێنێک دەست ئەدا ، چ رستەیەک بۆ چ جێگایەک بە کەڵکە ، کام وشە و رستە کاریگەریەکەیان زیاترە بۆ جێگای خۆیان ، ئەم لێکۆڵینەوەیــە بۆمان روون ئەکاتەوە کە خاوەنی دەق توانیویە سەرکەوێ لە بەرهەمەکەیا ، یان نە ؟

گومانی تێدا نی یە ئەو دەقە کە لێکۆڵینەوە ئەم بزارەی تێدا ئـەکا رستە و هۆنراو و وشەیە ، خاوەنی بەلاغە ئەو رستەو هۆنراو و وشەیە کە هێناویە و ناوی گوزارگاری و رەوانکاری و جوانکاری بۆ داناوە ، ئەم ئەتوانێ ــ واتە لێکۆڵینەوە ــ لە پاش وردبوونەوە رەخنە لە خاوەن بەلاغە بگرێ بلێ : ئەوەی کە تۆ لە زانیاری یەکەی خۆتا بەکارت هێناوە،

لەبەر ئەم هۆیەو ئەو هۆیە ئەو وشە ، وە یا ئەو رستەیە بە کەڵکی ئـەو شوێنە نایە .

کەوا بوو ئاشنایەتی لێکۆڵینەوە لەگەڵ بەلاغەدا وەکوو ئاشنایەتی بەردی مەحەکە لەگەڵ زێڕردا ؟ چۆن ئـەو بەردە زێڕرێکی پوختەت بۆ ئەدۆزێتەوە و ئەیدا بە دەستەوە . ئەمیش کرۆکێکی پوختەی ئەدەبی ئەدۆزێتەوە و ئەیخاتە بەر چاوی ئەهلی بەلاغە .

لەمەوە ئەوە دەرکەوت کە چەندە ئاشنایەتی ئەدەب و رەوانبێژی پێکەوە هەیە ، ئاشنایەتی لێکۆڵینەوە و رەوانبێژی گەلـێ بە تینتر و بەهێزترە لەو ، چونکە بەلاغەکە هەر روو لە ئەدەبەکە ئەکاتەوە ، بەڵام لێکۆڵینەوەکە روو لە بەلاغەکە و لە ئەدەبەکەش ئەکاتەوە و لە پارێزایە بۆ هەر دوو لایان .

گرێ لێ دان

لە زمانی کوردی دا رستە ، وە یا « واژە »ی « زمان پاراو » هەیە، ئەمە بەلای منەوە ئەو چەمکەیە کە لە زمانی عەرەبی دا بە وشەی «فصیح» و « فصاحة » گوزارشتی لێی دراوەتەوە • ئەڵێ : « زمانێکی پاراوی هەیە » ، واتە فەسیحە و هیچ گرێ و گوڵی نایەتە بەر زمان • دیارە یەکێ کە زمانی پاراو بوو بە رەوانی قسەکانی لە دەم دێتە دەرەوە و هەڵەی تێدا نابێ ، وە یا کەم ئەبێ • ئەوەی کە هەڵەی تێدا نابێ رەوانبێژی و بەلاغەکە ئەگرێتەوە • ئەم رەوانبێژیەش لە هەموو سەردەمێکا ئەوەیە کە ئەو قسانە شان بە شانی چۆنیەتی بابەتەکە بڕروا بەرێوە • واتە لەگەڵ «مقتضی‌ی‌حال» دا بەرانبەری بکا • لەم بەرانبەری کردنە بەشەکانی رەوانبێژی دروست بوون •

باسی « گرێ لێدان » کە دێتە پێشەوە ئەوەیە کە رەوانبێژی‌یەکە ئەو گرێ و گۆڵیەی کە بە « گرێ‌لێ‌دان » گوزارشتی لێ‌دراوەتەوە تێدا نەبێ ، بەڵام ئەبێ بزانرێ کە ئەم گرێ و گۆڵیانە چی‌ـن ؟• بۆ ئەوە تۆ کاکڵەکەت بۆ دەرکەوێ •

ئەگەر هەموو شت چاک بوو خـراپت بـۆ دەر ناکـەوێ • پێچەوانەکەشی : ئەگەر هەموو شت خراپ بێ ، چاکت بۆ دەر ناکەوێ• کەوا بـو ئەبێ بڵێین ئەو شتەو ئـەو شتە خراپە بۆ ئەوە چاکەکەت بـۆ روون بێتەوە ، و • یا ئەو شتە و ئەو شتە چاکە بۆ ئەوە خراپەکەت بۆ دەرکەوێ •

راستە گرێ لێدان بەلای زانایانی ڕەوانبێژیەوە لە هونەرەکانی ڕەوانبێژی نی‌یە ، بەڵام ئەبێ ئەوە بزانین کە ئەم گرێ لێدانە کامەیە و چی‌یە ؟ ، هەتا تۆ بتوانی راستیەک بخەیتە روو ، جا لەبەر ئەوە بەلای منەوە باسکردنی گرێ لێدان لە باسی بابەتەکانی ڕەوانبێژی‌دا باسبکرێ ٠ کە ئەڵێن باسبکرێ مەبەست ئەوە نی‌یە کە خودی گرێ لێدان لە کرۆکی ڕەوانبێژی و زمانپاراوی‌یە ، بەڵکوو مەبەست بابەتەکەیە ٠ پێچەوانەی ئەم گرێ‌لێدانە ئەبێ بە یەکێ لە بابەتەکانی ڕەوانبێژی ، وە بە تایبەتی‌تر پێچەوانەی ئەم گرێ‌لێدانە ــ کە گرێ کوێرەی تێ‌ی ئەکەوێ ــ « ئاشکرا ــ وضوح »، « وضوح خۆی بە هۆی « تەغلیب »ەوە بوو بە یەکێ لە بابەتەکانی ڕەوانبێژی ؛ ئەو بابەتانە کە ئەبێ ڕەوانبێژی لەمانەی تێدا نەبێ ،

ئەمە و دیسان ئەگەر راست ئەوێ ، ئەوی ئەم خێوەتی ڕەوانبێژی و بەلاغەیە دایگرتۆتەوە هەمووی لە « نحو » و «منطق » دا هەیە ، هەر ئەو قسانەی نەحۆ و مەنتقە ئەم ئەیانکا بە ڕەوانبێژی ، ئایا ئەمە ئەشێ کە بووترێ : قسەکانی ڕەوانبێژی هەموو لە زانیاری‌یەکانی نەحو و مەنتق‌دا هەن ، کە وا بوو ئیتر پێویست بەوە ناکا زانیاری‌یەکی سەربە خۆی بۆ دابنرێ و بە ڕەوانبێژی ناو ببرێ ؟! ، دیارە ئەمە ناشێ ، چونکە هەر زانیاری‌یەک کەسیەتی خۆی هەیە و ئەبێ لە ناو چوار چێوەی ئەو کەسیەتیەدا باسی ورد و دروشتی بکرێ ،

بابەتێکی وەکوو گرێ لێدان ئەگەر لە ناو چەنبەری ڕەوانبێژی‌دا باس نەکرێ ، ئەی ئەبێ لە کوێ‌دا باسبکرێ ؟!، هەر ئەبێ لە ڕەوانبێژی‌دا باسبکرێ ، کە ئەمە هەبوو ئەویش خۆی بوو بە بابەتێک لە بابەتەکانی ڕەوانبێژی ، بەڵام بۆ دوور کەوتنەوە لێی ، نەوەک بۆ نزیک بوونەوە ٠

ئیتر لەبەر ئەمە من هاتم لە پێش هەموو بابەتە سەرکیەکانا «گرێ لێدان»م دانا ، بۆ ئەوە ئەمە ببێ بە دەروازەیەک بۆ چوونە نلو هەموو بابەتەکانی رەوانبێژی‌یەوە . وە لە باوەرری منا ئەبێ بابەخ بدرێ بە گرێ‌لێ‌دان . جا زانایانی بەلاغەی عەرەبی گوێ ئەدەنێ ، یا نایدەنێ ، من گوێ بەو گوێ‌دان و نەدانە نادەم ! .

دیسان دوور نی‌یە بووترێ شتێـک کە بە کـــێشە بوو بۆ تێگەیشتنەکەی بۆچ ئەبێ ئەمە بەر هونەر بکەوێ ؟ .

لە وەڵامدا ئەوترێ بە جۆرێکی تێکرایی کەڵک لە هـــونەری ــ بەتایبــەتی گوزارەکاری دا ــ ئەوەیە کە نەوس لە باری وشـە و گوزارەوە لەزەت و خۆشیەک وەر بگرێ ، وەرگرتنەکەش ئەوەیە کە گەلێ شت لە دڵی خاوەن «دەق»دا پەنگ ئەخواتەوە ، دێنێ بە جۆرە وشەیەک دەریـان ئەبرێ کە خوێنەر ، وە یا گوێگر لەپاش خـەریک بوونێک لە گەڵیا ، لە پاش زانینی ، پشوویەکی خۆشی پیا دێتەوە . دیارە ئەمە بێ گومان بۆ نەوسی ئادەمیزاد بەهرەیەکە ، کە بە هۆی ئەو وشانەوە وەری ئەگرێ و حەسانەوەیەکە بۆی .

کەوا بوو توانرا بوترێ «گرێ لێدان» هەر چەندە لە رواڵەتـا گرێ کوێرەیە بەڵام لە ناوەرۆکا حەسانەوەی نەفســە و نەفس پێ‌ی گەشەدار ئەبێ .

جا ئەم گرێ لێدانە وا ئەبێ لە وشەدا ئەبێ ، وە واش ئەبێ لە گوزارەدا ئەبێ . کە وا بوو بوو بە دوو بەشەوە .

وشەیکەش ئەگونجێ بە هۆی پێچ و پەنایەک بێ کە لە وشەکانـا هەیە ، واتە لە ریزکردنی ئەو وشانە کە لە رســـتەکەدا هەن پێـچ و

پەنایەک هەیە بۆ وەرگرتنی گوزارەکە ، وە یا راناو و هێمـــایەکی زۆریان تێی ئەکەوێ، وە یا دانانی جۆرە وشەی وا لە چەشنە رستەیەکی وادا ئەبێت کە سڵەماندنەوەیەک ئەدا بە گوێ و تەزوێک بە نەفسەکەدا دێت .

کەوا بوو وشەیەکەش بوو بە چوار بەشەوە .

بەشی دووەم لەو گرێ لێدراوە ئەوە بوو وترا گوزارەییە .

لەم گوزارەیەدا وا دیارە خوازە و درکە و خواستن بە تەواوی دەستیان تێدا هەیە ، یا رستەش پەخشان بێت ؟ چونکە خاوەن رستە بە بەکار هێنانی هەندێ وشە لە رستەکەیا ئیشێکی وا ئەکا کە بە تەواوی خۆی لە گوزارە راستەقینەکە دوور ئەخاتەوە .

لەم بەشەیانا دوور نی‌یە نیازەکە لە دڵی خاوەن دەقا بە تەواوی چەسپ نەبوو بێت بۆیە ئەم گرێ لێدراویە پەیدا ئەبێ .

جا ئێمە لێرەدا بۆ بەشەکانی گرێ لێدراوی وشەیی هەر یەک ، وێنە دێنینەوە . ئەوەش بەر ئەوەیان ئەکەوێ کە راناو و هێمایەکی زۆر لە رستەکەدا بەکار هێنرابێ و گرێ لێ دراویەکەی دروست کردبێ، بۆ سێ بەشەکەی‌تر خوێنەر ئەتوانێ خۆی لێکی بداتەوە .

هۆنەر ئەڵێ ـ رەنگبێ خاوەنەکەشی ، سجادی ، بێ ـ

عەتارد ، موشتەری ، مەرریخی دەورانە

نیگاری من لە ناویانا نیشانە سونعی سوبحانە

ئەگەر ئەم بێ ، وە یا ئەو بێ ، وە یا جوزئێکی ئەم ئەو بێ

وە یا هیچ یەک نەبێ هەر خارجێ ئەوسافی ئینسانە !

تەماشا ئەکەین یەکەم نیوە هۆنراوی دووەم ئەوەندە « ئـــەم » و « ئەو »ی تێی کەوتووە ـ کە ئەمانە راناو و هێمان ـ بە تـــەواوی

لەوانەیە سەریان لە خوێنەر تێکدا بێ و گرێ لێ دراوی‌یـــان لـــە هۆنراوەکانا دروستکرد ووە ٠

وە بۆ گوزارەییەکەش « بێخود » ئەڵێ :

غەزالی ئاگرین وەختێ کە بورجی ئاسمانی گرت

نیهالی قامەتی رۆمی لەگەڵ زەنگی بەرابەر کرد

مەبەستی هۆنەر بە غەزالی ئاگرین کوورەی «رۆژ ـ خور » « بە بورجی ئاسمان بورجی « حەمەل »، بە رۆمي « رۆژ » و بە زەنگي « شەو »، ٠

مانای تێکرای ئەوەیە ئەڵێ :

کاتێ رۆژ گەیشتە بورجی حەمەل « شەو و رۆژ بەرانبەر وەستان و بوون بە ئەندازەی یەک ٠ دیارە ئەمەش رێکەوتی شەوی «٢١» مارت کە شەوی نەورۆزە ٠

بەرانبەر بەگرێ لێدراو « ئاشکرا « هەیە « ئاشکراش ئەوەیە کە هیچ یەک لە بەشەکانی گرێ لێدراوی تێدا نەبێ ، نە وشەیی ، نـە « گوزارەیی « وێنەش بۆ ئەمەیان وەکوو « پیرەمێرد « لە باسی سەرچاوەی « زەڵم »دا بە هۆنراو ئەڵێ :

ئاوە جوانەکەی سەرچاوەی زەڵــم

بۆ گەلا رێژان سەر بە تەم و هەڵم

ئەڵێی سەرچاوەی بەختی کوردانــی

ســرموتت نی‌یە ، وێلی هەردانی

تافگەکەت سەر بەرز ساردە وەک تـــەرزە

دانەی مرواری لەنجەی ســـەد تـــەرزە

لە و ئاسمانەوە ئەررژێیتە خوارێ

له چاوی گەردوون فرمێسک ئەبارێ

وێنەی عاشقێ کە ناڵـــە کـار بـێ

سەحرا نەومرد بـێ ، پەیجۆری یار بـێ

وێڵ و سەرە رۆ، بە رۆ، رۆی پڕ دەرد

لە قەڵبەزەوە سـەر ئەدەی لە بەرد

دەست لە ملانی لـەگەڵ « تانجـەرۆ »

بە سەودای « سیروان » شەیدا و رەنجەرۆ

لە « دواوان » دا کە یەک ئەگەوی

دوو « مصرعی » بۆ بەیتی مەولەوی :

«سیروان»ی ئەم چەم، «تانجەرۆ»ی ئەو چەم

بدەن بە یەک دا ئەم چەم تا ئەو چـەم

مەوەستە برۆ بـە لـم و خاکـا

بگری لـە بارگەی سەلمانی پاکـا

پێی بڵێ قـوربان تۆ نـاوت پاکـە

بمانخـەرە رێ یەکیـەتی و چـاکە

لەبەر ئاودێـری ئـەو خاکە دێمـە

کە پاراو ئەبێ بـە ئاوی ئێمـە

با گوڵ و نێـرگس هەر دوو پێـکەوە

شـاد بن بـە دڵی رێک و پێـکەوە

وەکوو سەیر ئەکەین هۆنەر باسێکی گرتووە بە دەستەوە کـە باسی دیمەنی « زەڵم » و « تانجەرۆ » و « دواوان »ە ، بە رەوانـی هێناویەتە خوارەوە ، بە بێ ئەوە هیچ گرێ و گۆڵێکی تێدا هەبێ .

دیارە ئەمە ئەو « ئاشکرا ــ وضوح »یە کە قوتابخانەی رەونبێژی لێی دواوە و هەموو مەرجێکی ئەو رەوانبێژیەی تێدا هاتۆتە دی .

زمانپاراو

ئەوە بوو وترا کە گرێ لێدان خۆی لە خۆیا ناکەوێتە بەر زانیاری ڕەوانبێـژی‌یەوە ، بەڵام باسکردنیشی لەبەر ئەو شتانە کە وتران بـو بە پێویست • هەروەها وترا « زمانپاراو » وە یا « زماندار » بۆ «فصیح» و « فصاحە » ئەگونجێن • پێویستە بەو ناوەوە کە ئێمە لە دەستووری ڕەوانبێژی‌یەوە قسەئەکەین ئەبێ توزێ بە درێژتر بزانین کە ئـەم « زمانپاراوی »یەوە یا « زمانداری »یە چی‌یەو چۆن دروست ئەبێ • هەروەها ئەم شتە کە لێرەدا باسی ئەکەین زیاتر بۆ « دوان » «خطابە»یە، بەڵام هەر بەو ناوەوە کە بابەتەکە بابەتی ڕەوانبێژی و زمانپاراوی‌یـە پێویستە سەرە دەزوێکی لێ بگرین بە دەستەوە •

زمانپاراوی « وە یا « فصاحە » زیاتر ڕوو لە وشە ئەکاتـەوە • چونکە ئەگەر ئەو وشەیە ، وە یا ڕستەیە پاراو بوو ، گوزارە بە بێ گرێ و گۆڵ ئەچێتە ناویەوە •

ئەم پاراوی وە یا « فصاحە »تە چەند مەرجێکی هەیە ؟ ئەبـێ ڕەوینەوەی تێدا نەبێ • هەڵەی تێدا نەبێ ، لەگەڵ ڕێزمانی ئەو زمانە و قسەی زماندارەکانیانا جووت بێ • ئەو واژەیە مەعناکە بە پوختـی بگەیەنێ • بیانی و غەرابەی تێدا نەبێ • پێچەو دەورەو گرێ لێدراوی تێدا نەبێ •

کە ئەڵێ ڕەوینەوەی تێدا نەبێ ، واتە وشەو ڕستەکە زبرو تفت نەبن ، بە ڕەوانی لە دەم بێنە دەرەوە و گوێ گوێگر ئازار نەدەن ، وشەی

وای تێدا نەبێ کە گوێگرەکە دانی ئاڵ بێتەوە و مووچڕکی پێـــدا بێـــت ٠

کە ئـەڵێ هەڵەی تێدا نەبێ و لەگەڵ ڕێزمانی ئەو زمانە و قسەی زماندارەکانیانا جووت بێ ٠ ئەمە ئەوەیە کە تاکە تاکەی وشەکان دروست بن و لەوانە نەبن کە زماندارانی ئەو زمانە بەکاریان نەهێنابن ٠ پێچەوانەی ڕێزمانەکە نەبن ٠ بەڵای منەوە ئەم بەشەیان گرنگیەکی زیاتری هەیە ٠ چونکە لەم سەردەمەدا ـ بە تایبەتی ـ کە تا ئەندازەیەک دەست دراوە بە نووسینی کوردی‌یەوە ، وە یا لە کوردەکان ئەچنە دەرەوەی وڵاتـی خۆیان و هەندێ لە وشەی ئەو وڵاتانە دێننەوە ، تاکە تاکەی ئەو وشانە تێکڵاوی زمانەکەی خۆیان ئەکەن ٠ بە بێ ئەوە بیر لەوە بکەنەوە کـە قسەکردنیان لە شوێنێـکی‌ترایە و بەرانبەرەکەی لەوانەیە لە دوانەکەی تێ ناگا ، ئەو لەسەر قسەی خۆی هەر دەڕروا ٠ ئەمە بە ڕێی ڕاوێژی زمانپاراوی دوورە لە فەساحەتەوە بەرانبەر بەو زمانە ، چونکە ئەو زمانە کەسیەتیەکی خۆی هەیە ، ئەو بە خستنە ناوەوەی ئەو وشانە کەسیەتی زمانەکە ئەشکێنێ ! ٠

ئەمە ئەمان وا ٠ ئەمجا ئەوانەش کە نەچوونەتە دەرەوە ٠ بـەڵام دەستیان داوە بە نووسینەوە ، ئەوانەش وشەی وا ئەخەنە ناو ڕستەکەوە، کە بەرانبەر بە هیچ جۆر گوێ بۆ نازرنگێتەوە و لێی تێ ناگا ٠ ئەمەش دیسان پێچەوانەی زمانپاراوی‌یە ٠ سادەترو پاراوتر لە زمانا ئەوەیە کـە ئەهلی ئەو زمانە بە بێ گـێرەوکـێشە لێی تێ بگەن٠ ئەمەش وەکوو وترا بۆ کاتی وتاردانە ، ئەگینا نووسین ئەتوانێ وشەیەک تا ئەندازەیەک دوور نەبێ بیخاتە ناو نووسینەکەیەوە و لەگەڵیا موتوربەی بکا ٠ واتـە لەگەڵ زمانە ڕەوانەکەدا ٠

که ئەڵێ واژەکە بە پوختی مەعناکە بگەیەنێ ؟ واتە وشەکان لەوانە نەبن ـ باهەر لە ئەسڵی زمانەکەشا بن ـ وەکوو بێگانە وابن ٠ وەکوو ئەوە ئەگەر دوو وشە هەبوو ، یەکێکیان لەبەر هەر شتێک بوو خەڵکەکە تێ نەئەگەیشتن ، یەکێکیان بە تەواوی بە سەر زارەوە بوو ، خەڵک بە پوختی لێی تێ ئەگەیشت٠ ئەو ئەمەیان بەکار بێنێت، نەجێ بۆ ئەویکەیانە مەگەر لە کاتێکا نەبێ کە ئەمەی باوەکەیانی بەکار هێناوە ٠ کەچــی کوتوپڕ رستەیەکیتر دێ بە شوێن ئەو رستەیەدا ، پێویستی بـــە وشەکە ئەبێتەوە ٠ لێرەدا بۆ ئەوە دوو وشەی وەکوو یەک بە شوێن یەکا نەڵێتەوە ، ئەتوانێ وشەکەیتر بەکار بێنێ ٠ بەم ئیشەی ، نە خۆی، نە رستەکەی ، نە وتارەکەی لە پاراوی ناکەون ٠

که ئەڵێ بیانی و غەرابەی تێدا نەبێ ٠ ئەمەش ئەوەیە کە وشەکە بە پوختی گوزارەکە بدا بە دەستەوە ٠ چونکە ئاشکرایە هەر مەعنایەک تا ئەندازەیەک وشەیەکی هەیە ٠ هەتا ئەتوانێ ئەو وشەیە بەکار بێنێ ٠ کە ئەمەی کرد ئەهلی زمانەکە بە پوختیو بە بێ گیروگرفتی لێی تێ ئـەگەن ٠

که ئەڵێ پێچەو دەورە و گرێ لێدراوی تێدا نەبێ ٠ لێرەداو بۆ ئەم بەشە ئەبێ چەند شتێـک بێنینە بەر چاو ؟ ئەبێ پێچـــەو دەورەو کنایاتی وا نەهێنێتە بەرچاو کە زەین تێک بدەن و گوێگر نەتوانێ زوو مەعناکە وەر بگرێ ٠ شـتی وا نەڵێ کە چەند مەعنایەکی هـــەبێ و شاکارێکیش نەبێ بۆ بە دەستەوە نە دانی مەبەستەکەی ئەو ، شتیش زۆر دووپات نەکاتەوە ٠ نە زۆریش درێژی کاتەوە ٠ نەکورتیش ٠

لێرەدا هەر مەبەست ئەوە بوو کە باسی فەساحەت بکرێ زیاتـر بۆ دوان و وتار دان ٠ ئەگینا ئەگەر بچینە سەر حەقیقـەت ، هونەرە قسەیەکان ناچنە ناو ئەم چەنبەرەوە ٠ چونکە ئەو هونەرانە بۆ باســی زانیـارییەکە ، کە لە زمانەکەدا هەیەو بە نووسینی بۆ عیلمەکە ریـز ئەکرێ ٠

گوزارەکاری

گوزارەکاري لە سەر رەوانکاري پێش ئەکەوێ چونکە ئەم گوزارەکاری‌یە بەچاو رەوانکای‌یەوە وەکوو کەرتێک وایە لە رەوانکاری‌یەکە ، لەبەر ئەوە پێویستە بە پێشکەوتنی .

ئەمەو لەبەر ئەوە کە بە تایبەتی لەم گوزارەکاریەدا بەرانبەری کردن لەگەڵ « مقتضی‌ی‌حاڵ » بەشێکی هەرە گەورەیەتی ، ئەمەش هۆیەکی‌تر بوو بۆ پێشکەوتنەکەی ، ئەمەش مەعنای وا نی‌یە کە لە رەوانکاري‌دا ئەم بەرانبەری کردنە نی‌یە ، لەوێشا هەیە ، بەڵام لەمدا توندو تیژترە و ئەبێ بە کلیلێکیش بۆ ئەو ، چونکە لەودا مەعنایەک بە گەلێ جۆر دێتەوە ، پێویستە لە پێشا چاورونیەک هەبێت لە باری « مقتضی‌ی حاڵ »ەوە .

دیسان یەکێکی‌تر لە ئێشی ئەم گوزارەکاری‌یە ئەوەیە کە ئاگاداریەک بە سەر وشەدا بەیدا بکرێ ؛ ئەو وشەیە کە لەگەڵ مقتضی‌ی حاڵەکەدا بەرامبەري ئەکا .

جا ئەم شتانە بوون بە هۆی ئەوە کە بابەتی گوزارەکاري پێش بابەتەکانی‌تر بکەوێ .

باسی گوزارەکاري بە چاو بەشی تێکرای بەلاغەوە باسێکی فراوانە ، ئێمە لێرەدا چەند بابەتێکمان گرت بە دەستەوە و ئەوانیترمان واز لێ هێنا .

ئەم بابەتی گوزارەکاری‌یە لە راستی‌دا هەشت لقی لێ ئەبێتەوە ؛ «ئەحوالی ئیسنادی خەبەری، ئەحوالی موسەندالیە ، ئەحوالی موسنەد ، ئەحوالی دەست و پێوەندی فعل ، قەسر ، ئینشا ، فەسڵ و وەسڵ، ئیجازو ئیتناب و مساوات » .

بەلاغەی عەرەبی ئەمانەی هەموو گرتۆتەوە ، بەڵام ئێمە لە پاش لێکدانەوە و وردبوونەوە ئەوەمان بە لاوە چاکتر بوو لەو ئەندازەیە کە باسمان کردووە زیاتر باس نەکەین . ئەوەش راستە کە بەلاغە زانیاری‌یەکە و چەمکی ئەو زانیاری‌یە لە هەموو زمانێکا هەیە ، وە ئەبێ لە زمانی کوردی‌شدا هەبێ ، بەڵام وەکوو وترا زیاد لەوە بەزیاد ئەزانم .

بەڵێ ! هەندە شت لەو باسی گوزارەکاری‌یەدا هەیە ئەتوانرێ بە مەفهوومێکی کەم هەمووی وەر بگیرێ ، وەکوو باسی خەبەر ، ئینشا ، واقع . جگە لە پێنج باسە سەرەکیەکە کە تا ئەندازەیەک بە درێـژی باسکراون .

من بەلامەوە وایە پێویست ناکا لە شوێنێکی وەکوو ئەم شوێنە ـ کە رەوانبێژی‌یە ـ وەختێکی زۆر بەوەوە خەریک بکرێ کە چۆن موسنەد نیسبەت ئەدرێتە لای موسنەد الیە ؟ بە فعل ئەبێ یا بە حەرف ، بۆ نەفی ئەبێ یا بۆ ئیسبات .

بەڵێ ! زانینی ئەمانە ئەبێ بزانرێن ، بەڵام کتێبی « نەحو » والایە بۆ ئەم زانینانە . راستە شتەکان هەن ، وێنەش هەیە ، ئەوەندە هەیە لەوانە گرنگتر هەیە ، من باسی گرنگەکانم کردووە .

وە یا لە باسی خەبەر و ئینشادا ئەمە زانیاری نەحۆ زیاتر چووەتە ناویەوە . بۆ وێنەیەکی کورت لێرەشا هەر ئەوەندە وەکوو مستێک لە-

خەروارێک ئەڵێ : « ئازاد کتێبەکەی هێنا » .

ئەمە خەبەرێکە ئەیدا ، ئەم خەبەرە دوو لا هەڵئەگرێ ؛ ئەوە هەڵئەگرێ کە راست بێ و هێنابێتی، ئەوەش هەڵئەگرێ کە راست نەبێ و نەیهێنابێ . لە کاتێکا کە راست بێ ئەمە لەگەڵ واقعدا ئایا بەرامبەری کردووە ؟ « یا نەیکردووە » بەرانبەری کردووە لە کاتێکا کەسی یەکەم – کە متکلم – چاوی بە کتێبەکە کەوتووە و هێناویەتی ، کەسی دووەم – کە مخاطبە – کە چاوی بە کتێبەکە نەکەوتبێ بەلای ئەوەوە لەگەڵ واقعدا یەکی نەگرتەوە ، بەڵکوو هەر خەبەرێک بووە و گوێ لێی بووە .

زیاد لەمەش واقع دوو جۆرە ؛ واقعێک هەیە لەگەڵ راستی و حەقیقەتی شتەکە « یەکە » ، واقعێکیش هەیە لەگەڵ دڵی قسەکەرەکەدا یەکێکە با لە راستی-شدا لەگەڵ حەقیقەتەکە یەک نەبێ . وەکوو ئەوە :

دوو کەس لە دوورەوە تاپۆیەک ئەبینن ، یەکێکیان ئەڵێ ئەوە « دار »ە ، یەکێکیان ئەڵێ « گا »یە ، وە هەر دووکیان شێرگیرن لە سەر بڕوای خۆیان ، یەعنی هەر دووکیان بە هەموو قەناعەتێکیانەوە وا ئەڵێن . ئەمجا ئەچنە سەر تاپۆکە بزانن چۆنە ؟ « ئەگونجێ دار بێ ، ئەگونجێ گابێ ، ئەگونجێ هیچیان نەبێ ، ناگونجێ هەر دووکیان بێ .

کە چوون سەیریان کرد دارە و « گا » نییە ، ئەوە واقعە بنەڕەتیەکە لەگەڵ واقعی ئەو کەسەیانا کە وتوویە « دارە » یەکی گرتەوە . واقع بە چلۆ ئەوەوە دوویانە بووەوە و بوو بە دوو واقع، یەکێ واقعی « نفس الامری » ، یەکێ واقعی بڕواکەی خۆی .

بە چاو ئەویتریانەوە کە وتبووی « گا »یە ، تا نەچوو بوونە سەر:
تاپۆکە خاوەنی باوەرری گا هەر بە گای زانیوە ، ئەگەر تەلاقی لە سەر
بخوا تەلاقی ناکەوێ ، چونکە هێشتا نەچووە تـا بۆی دەرکەوێ ئـەمە
گایە یـا گا نی‌یە . واقعی دڵی ئەو و باوەرری ئەو هەر بە گای داناوە .
بەڵکوو ئەو تاپۆیە هەر گایە تـا واقعی راستەقینە دەر ئەکەوێ .

ئەمە بەرانبەر بە راستی‌ی یەکێکیان و نەهاتنی راستی‌ی بـــۆ
ئەویتریان . ئەوە مایەوە کە ئەو تاپۆیە لەگەڵ باوەرری هیچیانا یەک
نەگرتەوە . واتە نە « دار » بێ و نە « گا » . ئەوە تـــا ئەو ساتە واقعی
هەر دووکیان راست بووە ، واقعی بنەررەتی لە پاش پەیجۆر بوونی
واقعەکەی ئەوانی بە هیچ دەر کرد .

ئەگەر خۆ جەوهەری تاپۆ هەروا بەو تاریکیە مایەوە و تەحقیـق
نەکرا ئەوە تـــا رۆژی قیامەت واقعی هەر دووکیان هەر راستە . بـــا
لەگەڵ واقعی راستەقینەشا یەک نەگرتەوە .

ئەگەر هی یەکێکیان لەگەڵ راستەقینەکەدا لە راستی‌ی‌دا یـــەکی
گرتبوو ، با ئەمانیش هەر لە سەر ئەو تاقی نەکردنەوەیە مابووبنەوە .
ئەوە واقعی ئەو یەکەیان لەگەڵ واقعی راستی‌ی یەکی گـــــرتووە .
ئەویکەشیان هەر لەگەڵ دڵی خۆیا یەکی گرتۆتەوە .

* * *

ئەمە قسەی خەبەر و واقع ، ئینجا ئینشا .

ئینشا ئەوەیە کە تۆ نالێیت وا بووە و وا نەبووە ، بەڵکوو ئەڵێی :
« ئازاد ئەو کتێبە بێنە » . ئەمە ئیتر راست و درۆیی لە قســەکەدا
هەڵناگرێ ، هەر یەک قسەیە . فەرمانێـکە و ئەڵێیت بیکە ، بیهێنێ و
نەیهێنێ تۆ فەرمانی خۆتت داوە .

لێرەدا بوون و نەبوونێـك بەرانبەر بە کەسی دووەم؛ واتە ئیجابو سەلبێـــك بەرامبەر بە موخاتەب ، پەیدا ئەبێ ؟ ئەگەر هێنـــــای ، ئەمـــرەکە بەرامبـــــەر بەو بوو بە ئەمرێکی ئیجابی ، ئەگەر نەیهێنا بوو بە ســەلبی ، هەر چەندە بەرانبەر بە کەسی یەکەم هەر ئیجابـــە ، بەڵام ئەو دوو لقەی بەرامبەر بە کەسی دووەم لێ‌ی ئەبێتەوە .

ئەگەر هات و فەرمانەکە بەرامبەر بە کەسی یەکەم سەلبی بوو . دیسان ئیجابیەت و سەلبیەت هەر روو ئەکاتەوە کەسی دووەم ، ئەوەندە هەیە سەلبەکەی ئەبێ بە ئیجاب ئیجابیەتەکەی ئەبێ بە سەلب ! . بـــە وێنە ئەگەر :

کەسی یەکەم وتی « ئازاد کـتێبەکە مەهێنە » . ئەوە هەر ئینشایە بە چاو ئەمەوە ، چونکە مەنعی کردووە لە هێنانـەکەی ، سەلبیەتێـکی تێدایە . ئەمجا ئەگەر ئازاد کتێبەکەی نەهێنا ئەوا فەرمانی سەلبیەتـــی کەسی یەکەم هاتە دی ، بەڵام بە چاو کەسی دووەمەوە ــ کە ئازادە ــ ئەو سەلبیەتە ئەبێ بە ئیجاب . چونکە فەرمانەکەی ئـەمی بەجـێ هێنـاوە ؛ ئیجابیەتی بەرانبەر بە سەلبیەتێک نواندووە . ئەگەر خـــۆ بە گوێ فەرمانەکەی نەکرد و کتێبەکەی هێنا . ئــەو وەختـــە سەلبیەتێکی نواندووە بەرانبەر بە ئیجابێـك ، واتە ئیجابی کەسی یەکەم . چونکە ئیجاب بۆ ئەمرەکەی ئەم ئەوەیە کە کتێبەکە نەهێنێ .

کەوا بوو سەلبی ئەم ئیجابی ئەوە، ئیجابی ئەو سەلبی ئەمە . بەلاغەی

زمانی عەرەبی لە سەر ئەمە بە هۆی « فعل » و « حەرف »ی نەحوی‌یەوە گەلـــێ لق و پۆپی لێ‌ی کردۆتەوە ، بەڵام من بە لامەوە وایـــە کە لە «گوزارەکاری» زمانی کوردی‌دا کورتەی درێژە پێدانەکەی عەرەبـــی

دێته سەر ئەمە و لام وایە بۆ کورد زمانێک ئەم کورتە لەو درێژە بە کەڵکترە ٠

* * *

وە یا لە باسی جێگۆڕرکێ ـ قەلب ـ لە گوزارەکاریدا ـ نەک لەباری جوانکاریدا ـ کە رواڵەت بکرێ بە پەنامەکی و پەنامەکی بکرێ بە رواڵەت هەڵگەڕراندنەوەیەک پەیدا ئەبێ ٠ بە وێنە وەکوو «نوی‌حی» ئەڵێ :

جەنگی مەغلووبە لە دەشتی کەربەلا نەوعێکی وای لێ هات کەوا
ئاسمان رەنگی زەوی بگرێ و زەوی برواتـــەوە داری فەنـا

رەنگی ئاسمان شینە ، رەنگی زەوی تۆزکارە ٠ رەنگی ئاسمانەکە بوو بە رەنگی زەوی ، واتــە لە بەر زرمە زری سواران ئەوەندە تۆز کەوتۆتە ئاسمان ، رەنگی ئەو وەکوو رەنگی زەوی لێ هاتـــووە ٠٠ هووشەکاریەکە بە جۆرێکە ، کە گوایە زەوی لە بەرچەپۆکانی ئەسپی جەنگاوەران هیچی نەماوەتەوە و لە ناو چووە !٠٠

هەروەها لە پەخشانیشا لە بەر مەبەستێـک ئەم جێ گۆڕرکێیە هەیە ٠ وەکوو ئەڵێ :

« دەوارەکە هەشت هەستوونی ئەوێ بۆ ئەوە لەنگەریان بخاتـــە سەر »» لە ئەسـلا ئەبێ بووترێ : « ٠٠ بـۆ ئـەوە لەنگەر بخاتە سەر سەریان » ئەم رستەیە بەجێ هێشتووە ـ واتە زمان ـ چووە بۆ ئـــەو رستەی پێشوو ، هێنای لە بەر ئەوە کە ئەو « سەر »ەی لابـــردووە و رستەکەی کورت کردۆتەوە ٠ ئەن ٠ جەمعەکەی پێش خستووە ٠ بەم ئیشەی هەم رستەی کورت کردەوە ٠ هەم جەسرێکیشی دروست کرد ٠ جەسرەکە ئەوەیە هەر جێ گرانایەتی خۆی هەیە بخاتە ســـەر

ئەوان ، بەڵام . بیخاتە سەریان . یا ، سەر سەریان . ئەو حەسرە نابێ بەڵکوو ئەتوانێ بەشێکی لەو لەنگەرە بخاتە سەر شتێکی تریش . تەنیا سەرەکەی ئەوان لەم بارەدا شتی تری ناخرێتە سەر و تەرخان ئەبێ بۆ ئــەو .

تا ئەم دەستورەش زمانەکە دروستی کردووە ، من و تۆ دروستمان نەکردووە ، من و تۆ تەنیا ئەوەیە لێی ئەکۆڵینەوە . دەستوور لــە سەر زمان دائەنرێ ، زمان لە سەر دەستوور دا نانرێ .

تایبەتی

تایبەتی دوو جۆرە ؛ حەقیقی و غەیری حەقیقی • تۆ کە شتێک تایبەتی ئەکەی بە شتێکیترەوە • ئەمە یا لە راستی و « نفس الامر »دا وایە و تێی ناپەڕرێ بۆ بێجگە لەو ، یا بە هۆی ئیزافەوەیە و تێی ئەپەڕرێ بۆ شتێکیتر • ئەمە بوو بە ئیزافی و غەیر حەقیقی • وەکوو ئەڵێ : « هوشیار هەر دانیشتووە » مەبەست ئەوەیە تێی ناپەڕری بۆ وەستان « مەعنای ئەوە نی‌یە ئیتر تێی ناپەڕری بۆ سفەتێکیتری غەیری راوەستان •

هەر یەکە لە حەقیقی و غەیر حەقیقی دوو جۆرە ؛ یەکەم تایبەتی مەووسووفە بە سفەتەوە • دووەم تایبەتی سفەتە بە مەوسووفەوە • مەبەستیش بە سفەت مەعنایەکە کە لە شتێکیترا بێ ، مەبەست سفەتی قوتابخانەی « نەحو » نی‌یە •

یەکەم کە تایبەتی مەوسووفە بە سفەتەوە لە حەقیقی‌دا وەکوو ئەڵێ : « هوشیار تەنیا نووسەرە » یا « هوشیار هەر نووسەرە » • دووەم کە تایبەتی سفەتە بە موسووفەوە هەر لە حقیقی‌دا • وەکوو ئەڵێ : کەس لە ماڵا نی‌یە تەنیا نەوزاد نەبێ » « یا « هەر نەوزاد لە ماڵایە » •

ئەمجا تایبەتی مەوسووف بە سیفەتەوە لە غەیری حقیقی‌دا ؛ تایبەتی شتێکە بە سفەتێکەوە لە باتی سفەتێکیتر •

باش ئەوە تایبەتی سفەتە بە مەوسووفەوە لە غەیری حقیقـــیدا، تایبەتی سفەتێکە بە شتێکی معنەوییەوە ، نەک بە شتێکی ترەوە ، یا جێگای شتەکەی ترەوە .

جا هەر یەکە لە تایبەتی مەوسووف بە سفەتەوە و تایبەتی ســفەت بە مەوسووفەوە ئەبن بە دوو بەشەوە ؟ یەکەم تایبەتی شتێـک بـــە شتێـکەوە ، دووەم تایبەتی سفەتێـک ، یا ئیشێـک بە سفەت ، یـــا ئیشێـکی ترەوە .

بۆ زیادە روونکردنەوەی بابەت دیسان ئەڵێن :

مەبەست بەم تایبەتییە وەکوو هەر لە داررشتنی زمانی کوردیدا خۆی پیشان ئەدا ، کردەوە ، وە یا سفەتێکە هەر تایبەتی بێ بە شتێکیترەوە ، وە یا بە کەسێکەوە و لە غەیری ئەو کەسەدا بەو سۆزەوە پەیدا نەبێت .

ئا ئەم ناساندنە بەم جۆرە یەکێـکە لە هونەرەکانی رەوانبێژی و بەر گوزارەکاری ئەکەوێ . ئەمە لە دەستووری بەلاغەی عـــــەرەبی دا بە « قصر » ناو براوە .

ئەم تایبەتیەش گەلێ چەشنی هەیە ؟ یا یەکێک تایبەتی ئەکرێ بە شتێکەوە ، وە یا شتێک تایبەتی ئەکرێ بە یەکێـکەوە ، وە یا کۆمەڵێک بە شتێکەوە ، وە یا شتێک بە کۆمەڵێکەوە . دیارە ئەمە لە پەخشانیشـــا ئەبێ و لە هۆنراویشا ، ئەوەندە هەیە لە پەخشانا زیاتر بەکار هێنراوە تا هۆنراو ، چونکە هۆنراو هەندە تایبەتیەکیتری تێدایە لە پەخشانا نییە ، بە هۆی ئەو تایبەتیانەی خۆیەوە ئەوەندە پێویستی بـەم تایبەتییـــــە ناکەوێ .

ئەمجا وێنە بۆ هەندێک لەمانە وەکوو ئەوە کە ئەڵێ :

« هۆنەر ناڵی‌یە » ، « لێرەدا خاسەوێژیەک ـ کە هۆنەریەتی‌یە ـ هەر تایبەتی کراوە بە ناڵی‌یەوە ؛ واتە ئەم سفەتە لە کەسی‌ترا نی‌یە ، هەر لە ناڵی‌دا هەیە و تایبەتی‌یە بەوەوە » ، ئیتر مەرج نی‌یە کە ناڵی ئیشی‌تری نەبێت ، وە یا سفەتی تری نەبێت ، شتی‌تری هەبێ ، یا نەبێ ، سفەتێک کە هۆنەریەتی‌یە هەر بۆ ئەوە و لەکەسی‌ترا نی‌یە .

وە یا ئەڵێ :

« ناڵی هۆنەرە » ، وە یا « ناڵی هەر هۆنەرە » ، ئەمە پێچەوانەی پێشووە ، ناڵی تایبەتی کراوە بە هۆنەریەتی‌یەوە ، واتە ئیشێکی‌تری نی‌یە تەنیا هۆنەری نەبێ ، ئیتر مەرج نی‌یە کە ئەم هۆنەریە لە کەسی‌ترا نەبێت ، بەڵکوو هەر ئەو رێگەیە گیراوە کە ناڵی ئیشی‌تری نی‌یە تەنها هۆنەری نەبێ .

ئەوەندە هەیە لە کاتێکا کە وشەی « هەر » لە رستەکەدا نەبێت ، ئەو وشەیە تایبەتی‌یەکە لە رواڵەتا بتەوتر ئەکاتەوە ، ئەگەر وشەکەش نەبێ ـ وشـەی « هـەر » ـ تایبەتی‌یـەکە هەر هەیە ، بەڵام لـە رێگایەکی دوورترەوە .

یانی وشەی « هەر » لە ئەوزاری تایبەتی‌یە ، کە لە رستەکەدا بوو ، زاناو نەزان بە زانیاری رەوانبێژی چەمکەکە وەکوو یەک وەر ئەگرن ، بەڵام کە نەبوو زاناکە تـێ ئەگاو نەزانکە بـێ ئەگا ئەمێنێتەوە .

ئەمە لە لایەکەوە ، لە لایەکی تریشەوە ئەوەش هەیە کە ئەگەر رسـتەیەکی کورت و چـەشنی رسـتە بە درێژتـر بـۆ یەک گوزارە بەکـار هێنـران ، دیـارە هی رسـتە کورتەکە باشترە تـا درێژەکە .

له سەر ئەم دەستوورە «ستەی « نالی هونەرە » مادام لەگەڵ « نالی هەر هونەرە » لە رووی رەوانبێژی‌یەوە یەک گوزارەیان هەیە ،گومانی تێدا نی‌یە کورترەکە ـ کە « نالی هونەرە » ـ چاکترە « بەڵام لەبەر ئەوە کە نەزانێک بە زانیاری رەوانبێژی درەنگتر تێی ئەگا « وە بەڵکوو وا ئەزانێ کە رستەی « نالی هەر هونەرە » زیاتر لەوانەیە گوێگر وریا کاتەوە ، ئەو بەلایەوە وایە کە ئەم بەهێزترە «

« وەستا ئەحمەد خەیاتە » هیچ ئیشێکی‌تری نی‌یە « بەڵام رێگا لە وەستا بەکر نەگیراوە کە ئەویش خەیات بێ و خەیاتی بکا •

« پیرەمێرد « ئەڵێ :

من گوڵی سوورم بۆیە خۆش ئـــەوێ
مژدەی شـــەفـەقی لێ‌ی دەر ئەکەوێ

هونەر خۆشویستنی خۆی تایبەتی کردوە بە گوڵی سوورەوە « ئیتر گوڵی سوور بـا یەکێکی‌تریش خۆشی بوێ مەبەست نی‌یـــە مەبەســـتەکە هـــەر ئەوەیە کە ئەم هیچی‌تری خۆش ناوێ تەنیا گوڵی سوور نەبێ «

وەکوو وترا ئەم تایبەتی بوونە گەلێ جۆری هەیە « بەڵام بـــە هێنانەوەی ئەو چەند وێنانە ، بـــا بۆ ئەواتیری وێنە نەهێنرابێتەوە رێگاکە پاک کرایـــەوە بۆ دەرکەوتنی جۆرەکانی تریشی هەر لەم بابەتە •

پێکەوەنان و دابڕین

دابڕین و پێکەوەنان ئەوەیە کە رستەیەک بگێڕیتەوە بۆ سەر رستەیەکی‌تر ؛ واتە عەتفی بکەیتەوە ، وە یا وشەیەک بۆ سەر وشەیەکی‌تر •

دابڕین بە پێچەوانەی ئەمەیە ؛ واتە دابڕ‌ڕێت و عەتفی نەکەیتەوە •

لە کاتێکا کە تۆ شتێک لە شتێک دائەبڕی و عەتفی ئەکەیتەوە سەری، ئەبێ حوکمێک لە بەینیانا هەبێ کە بیانگونجێنێ بە یەکەوە ، واتە تۆ کە دووەم عەتف ئەکەیتەوە بۆ سەر یەکەم ئەبێ شتێک هەبێت کە کۆیان بکاتەوە • وەکوو ئەوە کە تۆ ئەڵێت • بەختیار ئەنووسێ و هۆنراو دائەنێ • لە نێوانی نووسین و هۆنراودا موناسەبەیەکی ئاشکرا هەیە • وە یا ئەڵێ : • بەختیار شت ئەداو نایدا • لە بەینی دان ونەداندا دژیەکیەک هەیە• بەڵام ئەگەر ئەو شتە نەبوو،عەتفەکە و لێکدابڕینەکە نابێت • وەکوو ئەوەی لێ دێتەوە کە مشک و ماسی پێکەوە بۆ حوکم کۆ بکەیتەوە ، چونکە مشک بخەیتە ئاوەوە ئەخنکێ • ماسی لە ئاو دەرچێ ئەو بە لە ئاو دەرچوونەکە ئەمرێ •

ئەگەر خۆ ئەم هاوبەشی کردنی یەکەم و دووەمە نەبوو لە حوکما • ئەوە لێکیان جیا ئەکەیتەوە و دایان ئەبڕی • دیسان ئەمەش هەر جێگای خۆی هەیە • وێنە ؛ لە کاتێکا ئەو لێت ئەپرسێ : چویت بۆ بازارر ؟ • یا نەچویت ؟• تۆ ئەڵێ : • نەوەاللە • ئەم عەتف کردنەوەیە مەعنای دابڕینی نی‌یە ، بەڵکوو هەر پێکەوە نانەکەیە ، چونکە کە وتت • نە • ئەمە وەڵامی پرسیارەکەیە کە ئەڵێی • چویت • ؟ • تۆیش ئەڵێی

« نــه » ، « و » ، كه له « وەالله »دايــه ئەمە بۆ سوێندە ، بــۆ عەتف نی‌یە ٠

هەروەها له کاتێکا که شتێــکیش عەتف ئەکەیتەوە بۆ ســـەر شتێکی‌تر ئەبێ دیسان ئاشنایەتیەك هەبێت ، ئەگەر ئەو ئاشنایەتیە نەبوو عەتفەکە بە هیچ دەر ئەچێ ٠ کاتێ که تــۆ بلێت « دانا هۆنەرە و دارا نووسەرە ٠ ئەگەر موناسەبە له نێوانی دانا و دارا دا نەبێ له دۆستایەتیا ، وە یا لە دوژمنایەتیا عەتفەکە هیچ پەیوەندیەکی نابێ ، با دانا هۆنەر بێ و داراش نووسەر بێ، بەچاو گوێگرەوە که نەیانناسێ و ئاگای له موناسەبەکە نەبێ ، رستەکە بە بێ سوود دەر ئەچێ و هیچ کەڵکێکی نابێ ٠

ئەگەر بابەتەکە یێکەوەنان بوو جوانتر بۆ ئەو شوێنە ئەوەیە کــە رستەی ئیسمی بۆ ئیسم و فعلی بۆ سەر فعل بگەرێتەوە ، بە وێنە بلێ : « نەوزاد ئەخوێنێ و ئازاد ئەنووسێ » ئەمە جوانترە لەوە که بلێ : نەوزاد ئەخوێنێ و ئەنووسێ ئازاد » هەروەها ئەگەر رستەکە کردەوەیی بوو ئەمە باشترە که بلێ : « هەررا ئەکا شێرزاد و دائەنیشێ بهزاد » تا بلێ : « شێرزاد هەررا ئەکاو دا ئەنیشێ بهزاد » ٠

* * *

بۆ زیادە روونکردنەوە :

وشەیەك تاك بێ، یا رستە ــ که ئەڵێین تاك بێ، یا رستە ، واتە ناو بێ نەوەك کردەوە ، چونکە کردەوە با ، لەرواڵەتیشا یەك وشە بێ ، بەڵام له راستی دا زیاتر له وشەیەك دەر ئەچێ ، که زیاد بوو ئەبێ بە رستە ــ

یا ئەمەیە له گوزارەدا ئەگێرــرێتەوە بۆ ئەوەی پێشەوەی، واتە له حوکما عەتفی ئەکەیتەوە بۆ لای ئەو و ئەیانکەی بە هاوبەش ، یا ئەم نیشە ناکەی ٠

ئەگەر کردت ئەمە پێکەوەت نووساندن ، ئەگەر نەتکرد ئەمە لێکت دابڕرین ، واتە « وصل و فصل »ت کرد • ئەبێ ئەوەش بزانــرێ کە دابــڕرین بناغــەیی‌ترە تا پێکەوەنان • چونکە پێکەوە نانەکە روو تووشێکە بە سەر دابڕرینەکەدا دێت •

لە شێوەی هەموو زمانێکا ئەم دەستوورە باوە و هەیە • زمانــــی کوردی ــش یەکێکە لەو زمانانە کە ئەم تەحرە شتەی تێدا ئەبێت •
رەوانبێژي ئاشنایەتی لەگەڵ ئەم بابەتەدا بۆیە هەیە چونکە چەمکێکی زانیاري ئــەو زمانە دەر ئەخا ، لە دەرخستنەکەی کەسیەتــی زمانەکــە ئەدا بە دەستــەوە •

ئەمجــا دیســان وێنە بــۆ هەندێک لەمانە وەکوو ئەڵێ :

« نــەوزاد و بهزاد و تارا چون بۆ قوتابخانە » • ئەو ســێ کەســە هــاوبەش بوون لە کردەوەیەک دا ــ کە چوونیانــە بۆ قوتابخــانە و فێرگە ــ لەبەر ئەمە هەر سێ‌کیان پێکەوە ئەڵێت و پێکیانــەوە ئەبەستیت • بەڵام لــە کاتێکا کە ئەڵێت : نــەوزاد هەستا ، بهزاد دانیشـــــت ، تارا خوێندی • • لەبـــەر ئەوە کە هاوبەشیەک نی‌یـــە لە نێــوانی ئــەو دەستەیەدا ؟ واتـــە حوکمێک لە ئارادا نی‌یە کە پێکیانەوە بــەستێت نایانگێڕیتەوە بۆ سەر یەک ، بەڵکوو هەر یەکە بە جیا حوکمــی خۆی ئەدەیتێ ، ئــەمە بوو بــە دابڕرین و ئاشنایەتی‌یان ئیتر پێکەوە نەبوو •

لە دەستــووری پێکەوە نان و دابڕرین‌دا گەلی لقی لی‌ی ئەبێتــەوە ، سا ، یــا بە هۆی راناو • وە یــا پاشکۆ ، وە یا ســـفەت ، وە یــا یەک‌بوونی مەوسووف کە هەر یەک لەمانە ئەگونجێ هاوبـــەش وە یا سەر بەخۆ بن •

پاکژی‌ی بابـه‌ته‌که دێته سه‌ر ئه‌وه که هه‌ر یه‌ک له‌م شتانـه ؟ واته له دوو رسـته‌ی ئه‌م شـتانه ، یا پێکه‌وه ئه‌به‌سترێن ، یـا لێک جیـا ئه‌کرێنه‌وه • وێنـه‌کانی سـه‌ره‌وه کلیلێکن بۆ خستنه سه‌رگازی پشـتی ده‌روازه‌ی گشت بابه‌ته‌کانی پێکه‌وه نان و دابرین •

ئه‌و که‌سـانه‌ی که تـا ئه‌م شوێنه سه‌ریان بردۆته ناو ئـه‌نجومه‌نی ره‌وانبێژی‌یه‌وه ، وه به تایبه‌تی بابه‌تی پێکه‌وه نان و دابریـنه‌وه ، لام وایـه بابه‌ت ئه‌وه‌نده ئاشکرایی تێدا هه‌یه که زۆر که‌م بۆ چه‌سپاندن و بته‌و کردنی ، پێویست به زیاده‌وێنه بن و وینه‌ی‌تریان بۆ بهێنرێته‌وه •

تیل نیگا

تیل نیــگا یەکێکە لە هونەرەکانی رەوانبێژي و پاشان گوزارەکاري•
تیل نیگا ئەوەیە کە بەتیلی چــاو سەیری شتێک بکرێ • ئـەم تیلەش ئەبێ « چــاو »لەناو چاودانەکەدا تۆزێ بجوولێ و لا بکاتـــەوە ، وە یا گەردن کەمێــک لا بکاتــەوە بۆ ئەوە بتوانێ ئــەو تیل نیگایە دروست بــکا •

ئەم چەمکە لــە بەلاغەی عەرەبي دا بە « التفات » ناو بــراوە ، چونکە التفات لاکردنەوەیە بەلای راست و چەپا • من لام وایە تیل نیــگا ئەو مەعنایــە زۆرتر پرر ئەکاتەوە ، چونکە لە تیل نیگادا لاکردنــەوەی چاو و گەردن هەردووکی تێدا هەیە •

تیل نیگا لە زانیاري رەوانبێژي دا ئەوەیە کە کەسی یەکـەم و کەسی دووەم و کەســـی سێیەم هەیە ، واتە « متکلم ، مخاطب ، غائب » • رستەیەک دێتە پێشەوە • سەرەتای رستــە ـ بە وێنە ـ بابەتەکەی ، کەسی یــەکەم دانراوە ، بە شوێن ئەودا رستە وە یا شتێــکی تر دێت و پەیوەندي ی بە رستەی یەکەمەوە هەیە ، لەوەدا کە هەر ئــەبێ گوزارشت بۆ کەسی یــەکەم بێ ، کەچی لە رستە دووەمەکەدا گوزارشتەکە بـــە کەســـــی دووەم ، وە یا سێیەم لێی ئەدرێتەوە • هــەروەها دووەم بە یەکەم ، وە یــا یەکەم بە سێیەم ، وە یا سێیەم بە یەکەم •

ئەو هۆیەش کە ئەم تیل نیگایە دروست ئەکا ئەوەیە کە پیـاو ئەگەر لە شێوەیەکەوە چوو بۆ شێوەیەکی تر ، گەشەو خۆشیەکی زیـاتر روو

ئەکاتـــە گوێگرەکە و زیاتر ئەبێتە هۆی ئـەوە کە گوێ بـــۆ قـەکە بگرێ •

جا وێنەش بۆ ئەمانە ، یەکەمیان وەکوو « نالی » ئەڵێ :

« نالی ئاســـوودە نییە توولی تەمـــامی عـومـرت »
« بە نەفەس دێت و دەچێت نەسلی لە سەر باییکە »

لە کەسی سێیەمەوە هاتووە بۆ کەسی یەکەم ـ لە غائبەو هاتووە بۆ متکلم ـ ئەبوا بوترایە :

« نالی ئاســـوودە نییە توولی تەمـــامی عـومـری »

کەچی لای داوە و ئەڵێ « عومرت » •

ئەمە بە مەرجێـک وایە کە سەرەتای رستەی وشـــەی « نالی » نەبێت بە بانگ‌کراو « منادا » و ئەوزاری بانگ کردنەکەی لـێی فرێ درابێ ، واتە نەبێ بە « ئەی‌نالی » ، وە واشی لێ ناکەین ، چونکە هێنانی ئەو ئەوزارە « تأویل »ە ، تیل نیگاکە ، جوانترە لەو تأویلە •

وە یا وێنە بۆ ئەوە کە لە کەسی یەکەمەوە بچی بۆ کەســـی دووەم ـ لە متکلمەوە بۆ مخاطب ـ وەکوو « مەحوی » ئەڵێ :

زەمانەی پرر تەعەب ئەتکاتـــە تـــیرۆک
لەتێ نانت دەداتێ دوو بەشـــــــی نۆک

هێناویە لەخـۆی ، نەفسی خۆی جیا کردۆتەوە و کردوویە بـــە کەسی دووەم ـ مخاطب ـ وای پێی ئەڵێ • ئەمە لە ئەسـڵا ئەبوایە وا بوایە کە بڵێ :

« زەمانەی پرر تـەعەب ئەمکاتـە تیـرۆک » لەتێ نانم دەداتێ دوو بەشی نۆک » • لـــە کەسی یەکەمەوە چووە بۆ کەسی دووەم • ئـــەم بازدانەش باقی هۆنراوەکانی دوایی دەری ئەخا ، بەتایبەتی هەر بە شوێن ئەوا ئەڵێ :

پیاڵەی دیـــدە لەبرڕێــزە دڵا تـۆش

بجۆشە ، سازی ناڵە هەم ببێ کۆک

وە یا وێنە لە کەسی سێیەمەوە بۆ کەسی دووەم ـ لە غائبەوە بۆ مخاطــب ـ وەکوو « کوردی » ئەڵێ :

پێم دەڵــێ کوردی وەکوو من ئارەزووی وەسڵی نی‌یــە

بۆچی تۆ مانــع دەبــی ، ئەم بەندە چۆن بێجا ئــەکا

ئەمە لە ئەسڵا ئەبێ وا بێ کە بڵێ :

« پێم دەڵێ کوردی وەکوو من ئارەزووی وەسڵی نی‌یە »

« بۆچی ئەو مانع دەبێ ، ئەم بەندە چۆن بێجــا ئەکا »

لە « ئەو » کە غائبە بازی داوە بۆ « تۆ » کە مخاطبە .

ئەمە لەبەر تیل‌نیگاکەیە ، لادانەکەش دیارە ، چونکە ناڵێ «پێت وتم» وە لە رستەی « کوردی » بە دواوە قسەکەی ئەوە .

ئەگەر ئەو بیوتایە «پێت وتم» هیچ تیل‌نیگایەک لە ئارادا نەئەبوو ، چونکە « پێت وتـــم » ، واتە « تۆ » هەر دووکی بۆ کەسی دووەمــە . بەڵام رستەی « پێم دەڵێ » دیارە بۆ کەسی سێیەم و غائبە ، کــەچی لــە نیـــوە هۆنراوەی دووەمدا ئەڵێ « تۆ » ئەوە ئیتر لای‌دا .

کورت بڕی و درێژبڕی

مەبەست بە کورتبڕی ئەوەیە کە کۆمەڵە گوزارەیەک بە چەند وشەیەکی کەم دەر ببڕدرێ . درێژبڕی پێچەوانەی ئەمەیە .

ئەمە راستە کە وشە ، وە یا کۆمەڵە وشەیەک ـ با هەر چەندە درێژیش بێ ـ ناتوانێ بە تەواوی گوزارشت لە گوزارەکە بداتەوە ، بەڵام ئەم دەستوورە کە ئەوترێ و دائەنرێ ـ دەستووری کورتبڕی و درێژبڕی ـ ئەمە شتێکی نیسبی‌یەو و اعتبارات دروستی ئەکا .

ئەمەو دیسان هەموو زمانێک ئەو رەخنەیە رووی تێ ئەکا کە وشە ناتوانێ بەرەنگاری گوزارە بێتەوە بۆ ئەوە بە تەواوی دەری ببڕێ . زمانی کوردی‌ش وەکوو ئەوانیتر رەخنەکە رووی تی‌ی ئەکا . بەڵام وەکوو ئەمە رووی تێ‌ی ئەکا ئەوەش هەر رووی تێ‌ی ئەکا ؛ بەو ناوەوە کە زمانە ئەبێ کورتبڕی و درێژ بڕریشی تێدا هەبێت ، چونکە ئەمە یاسایەکی تێکڕایی‌یە بەچاو هەموو زمانێکەوە .

جا ئەو کورتبڕی‌یە یا تەماشای پیتەکانی ئەکرێ ؟ واتە دوو رستە هەیە بۆ دەربڕینی گوزارەیەک ، بزانی کام لە رستەکان پیتەکانی کەمترە ، دیارە ئەوەیان کورترە .

وە یا تەماشای وشەی رستەکان ئەکرێ کە کامیان وشەکانیان کەمترە ، دیارە ئەوەیان کورترە .

وە یا تەماشای فراوانی گوزارەکە و لەچاو ئەوا زۆر کەمی‌ی وشەکان ئەکرێ ، دیارە ئەمەش هەر کورترە .

کورتبڕیش لە سەر دوو جۆرە ؟ یا ئەمەیە هیچ شتێک لە رستەکەدا لانەبراوە ، وە یا لێی لابراوە .

که ئەڵێن لابراوە ، وە یا نەبراوە ، زمانەکە خۆی ئەو دارڕشتنەی کردووە ، پاشان ئەوە بووە بە ڕێباز بۆ هەنگاو نانی ڕەوانبێژی بە سەریا .

ئەوەی کە لانەبراوە وەکوو ئەوە ، کابرا لێیان پرسی، هەمەوەندەکان چییان کرد ؟» وتی :

« هاتن ، کوشتیان ، بردیان ، سووتاندیان »

ئەمە ڕستەیەکی کورتە ، بەڵام گوزارەیەکی زۆری گرتۆتە خۆی ، چونکە بێجگە لەوە کە کوشتن بۆ پیاوەکان و بردن بۆ مەردەماڵ و ماڵاتەو سووتان بۆ دەغڵ و دانە . ئەگەر بێت و بویسترێ بە فراوانی قسەی لێوە بکرێ قسەیەکی زۆر و « ڕاڤین ـ شەرح »ێکی ئیجگار فراوانی ئەوێ .

ئەو ڕستەیەش کە لێی لابراوە ، ئەو بەگەلێ چەشنە ، بەڵام ئێمە لێرەدا کە وێنەیەک ، دوو وێنەمان هێنایەوە ئەتوانرێ دەستوورە گشتییەکە بە هۆی ئەوانەوە بێتە دەست .

وەکوو ئەوە کە ڕێبوارێک پرسیاری شتێک لە یەکێک ئەکا ، ئەویش پێی ئەڵێ : « من نایزانم بچۆ لەو دێیە بپرسە » مەبەست بە « لەو دێیە بپرسە » ، واتە لە « خەڵکی » ئەو دێیە بپرسە .

وە یا کابرا ئەچێتە لای زیندروو ئەڵێ « زینێکم بۆ دروست بکە ، واتە زینێک بۆ «ئەسپەکەم » دروست بکە .

ئەوەش کە تەماشای پیتەکانی ئەکرێ ، وەکوو ئەڵێ :

« کەوا سووری بەر لەشکر »

« باڵا بەرزی کڵاو سووری پێش لە شکر »

دیارە پیتی وشەکانی ڕستەی یەکەم کەمترە لە هی دووەم ، لەگەڵ ئەوەشا کە هەردوو ڕستەکە یەک گوزارەیان هەیە .

بەرانبەر بە کورتبرری « درێژبرری » هەیە ، ئەمەش ئەوەیە ئەو مەبەستە لە باتی ئەوە بە رستەیەکی کورت بدرێ بە دەستەوە ، درێژی ئەکاتـــەوە بە مەرجێ لـــە درێژکردنەوەکەدا وەنەبێ هونـــەرێـکی رەوانبێژي پەیدا ببێ .

وێنەکە وەکوو ئـەوە : کابرا باسی زەویەکی بەیاری ئەکا ، کـە بە بەیاري ماوەتەوە ، ئەڵێ :

« سەپان نەبوو بۆ شۆو بررین ، گا نەبوو جووتیار جووتی پێ بکا ، باران نەبوو ئاوی بدا ، وا بەو جۆرە بەبەیاري مایەوە » .

کابرایەکی گوێگر گوێ لەم قسەیە ئەبێ ئـەڵێ :

ئەوەی پێی ناوێ بڵـــێ « نەکێڵراوە ! . . » . دیارە قســـەی کابرای پێشوو بە تەواوي بە درێژبرری دەرچوو .

لەگەڵ ئەمانەشا کورتبرری چەندە چـــاکە ، درێژبرريـــش تـا ئەندازەیەک ئەو چاکەیە تێدا هەیە ، چونکە شوێنەکە ئەیەوێ . لەپاشا ئەمە اعتباراتـــە ؛ هی وا هەیە نەزانە تاشتێکی زۆری بۆ نەڵـێت لێی تێی نـاگا . بـــەڵام بابەتی کورتبرری و درێژبرری بۆ ئەهـــلی بەلاغەیە . یـەک ، دووەم بـۆ دەرخستنی قسەو گفتو گۆی ئـەو زمانەیـە کە تا چ ئەندازە لەگەڵ بەلاغەتا رویشـتووە ، وە تا چ ئەندازە هێزو پێزی ئەو زمانە هەیە .

دیسان ئەبێ ئـەوەش بزانرێ کە ئەم کورتبرری و درێژبررییە بۆ پەخشـانە و هیجیتـر ، چونکە هۆنراو خۆی بە ســروشت ئەبـــێ کورتبرري تێدا هەبێ ، ئەگەر لەم رێگایە لایدا نە هۆنراوە ، وە نە بە هۆنراو دائەنرێ .

٧ ڕەوانکاری

هونەرە قسەییە ئاشکراکان

وەکوو وترا رەوانبێژي بە تێکرایی‌لەو هونەرانە دروست ئەبێ ، ئەوانیش لە ناو خۆیانا بوون بەو سێ بابەتەی پێشووەوە ؛ ـ گوزارەکاري ، رەوانکاري ، جوانکاري ـ . باسی گوزارەکاري پێش خرا و تا ئەندازەیەک قسەی لێوە کرا ، ئێستە دێنە سەر بابەتی « رەوانکاري » .

بۆیەش گوزارەکاري لە سەر رەوانکاري پێش خرا ، چونکە گوزارەکاري وەکوو « پاژ »ێکە لە رەوانکاري ؛ لەوێدا ئەبێ ئەوە بهێنرێتە بەر چاو کە شتەکە لەگەڵ چۆنیەتی وەختەکە « مقتضی‌ی‌حاڵ » دا بەرانبەري بکا ، لە رەوانکاري ـ شدا ئەوە هەر هەیە و زیاد لەوەش شتێکی‌تر هەیە ؛ کە تۆ لێرەدا یەک گوزارە دێنی و ئەیبری بە سەر گەلێ شتدا . لەمەوە وەک‌یەک ، درکە ، خوازە ، خواستن و شتی‌تر دێتە کایەوە .

یاسایەکی زانیاري « منطق » هەیە کە لە هەندێ شوێنا « هاماو » و « پاژ » ؛ واتە « کلی‌و جزئی » باس ئەکا ، بوونی هاماوەکە بە بوونی پاژەکەوەیە ، لە گشت پاژەکان هاماوەکە دروست ئەبێ . ئەم باسی رەوانبێژي و بەشەکانی ، وە یا بڵێین هونەرە قسەیە ئاشکراکانیش واتە ؛ بوون و نەبوونی رەوانبێژی‌یەکە بە بوون و نەبوونی بەشەکانیەوەیە ، هونەرە قسەیە ئاشکرکان تێکررا بەو بەشانەن .

ئەمەش مەرج نیﻴە کە ئەگەر بوترێ : ئەم رستەیە گوزارەی رستە عەرەبیەکەیە ـ کە فنونی بیانیەیە ـ ، فنوونی بەیانیەش هەموو بەلاغە ناگرێتەوە ، بەڵکوو بەشێ لە سێ بەشەکەی ئەگرێتەوە .

ئەمە مەرج نیﻴە بوترێ ، چونکە هەر زمانێ کەسیەتی خۆی هەیە ، هەر وشە وە یا رستەیەک لە زمانێکا گوزارەیەک ئەدا بەدەستەوە کە لە زمانێکیتردا دوور نیﻴە ئەو شتە بەو جۆرە نەبێت .

لە باوەرری منا ، لە زمانی کوردیدا رستەی « هونەرە قسەیە ئاشکراکان» لە باتی ئەوە بەشێک لە سێ بەشەی رەوانبێژی بگرێتەوە ـ وەکوو لە عەرەبی دا « بەیان » هەر تەنیا یەکێ لە سێ بەشەی بەلاغەی گرتۆتەوە ـ هەمووی گرتۆتەوە . بەو بۆنەوە ئەچینە ناو جەرگەی باسەکانەوە و ئەڵێین :

وەک یەک

یەکێک لە هونەرە قسەییە ئاشکراکان « وەک‌یەک ـ تەشبیە ».

کەڵک لە وەک‌یەک‌دا ئەوەیە کە شتێک هەیە ، ئەو شتە بەلای تۆوە ئاشکرا نی‌یە و نایزانی ، ئەو کەسە کە قسەت لەگەڵ ئەکا دێنێ ئەو شتە ئەچوێنێ بە شتێک کە ئەوەیان بەلای تۆوە ناسراوە و ئەیزانی .

کەوا بوو « وەک‌یەک » بۆ هەڵدانەوەی پەردەیە لە سەر شتێکی نادیار ، ئەمەش بۆ ئەوە کە شتی نادیار لە ئارادا نەمێنێ و ئاشکرایی بێتە مەیدانەوە .

وەک یەک چوار هەستوونی ئەوێ بۆ ئەوە لەنگەریان بخاتە سەر « یەکەم « لێ‌ی‌چوون » » دووەم « لەوچوون » « سێ‌یەم « لێکچوون » » چوارەم « ئەوزار « واتە ؟ » مشبە ، مشبەبە » وجەالشبە » ادات » .

هەر چەندە مەرج نی‌یە کە ئەم چوارە هەموویان لە رستەکەدا هەبن ، بەڵام نابێ خاڵی بێ لە هەموویان ، وە یا لە هەندێکیان . بەڵکوو وەک یەک‌ێ کە هەر لێ‌ی چوون و لەوچوونی تێدا هەبێ ئەوە لە هەموویان بەهێز ترە .

ئەوزار کە « ادات » لە زمانی کوردی‌دا ئەمانەن :

« وەک ، گوایە ، گۆیا » چما » ئاسا ، ئەڵێی » . «چەشن ، وێنە ، تەرز ، چون »یش بەکار ئەهێنرێ .

ئەمجا ئەو وەک یەکەی کە هەر چوار پایەکەی تێدا هەبێ وەکوو ئەم هۆنراوەی « کوردی » کە ئەڵێ :

دێ بە تاو ئەشکی دووچاوم هەر وەکوو دجلە و فورات
مەزرەعەی غەم سەوز و تێراوە لە بەر ئەم دوو شتە !

« دجلـــە و فورات » لەوچوونە ، « ئەشکی دووچـــاو » لێی چوونە ، « تاو » لێکچوونە ، « وەکوو » ئەوزارە ·

وێنە بۆ وەکیـــەکێ کە سێ پایەی تێدا هەبێ وەکوو ئـــەم هۆنراوەی « ئەحمەد موختار » کە ئەڵێ :

هیلالی یەکشەوەم دی سەجدە بەر بووم بێ تامڵ من
موبارەک بوو لە لام چونکە ئەڵێی تاقی برۆی یارە !

« برۆی‌یار » لەوچوونە ، « هیلال » لێی چوونە ، « ئەڵێی » ئەوزارە ·

وە یا هەر ئەو ئەڵێ :

بەخوا شیشەی دڵم دایم لە بارەی عەشقی تۆ کەیلـــە
لە داخی سەروی باڵات ئەشکی چاوم هەر وەکوو سەیلە

« سەیل » لەوچـــوونە · « ئەشکی چاو » لێی چوونـــە · « وەکوو » ئەوزارە ·

ئەوەی کە سێ هەستوونی هەبێ و ئەوزار نەبێ وەکوو « ناڵـــی » ئەڵێ :

« **عاشقی بێ دڵ دەناڵێ مەیلی گریانی هـــەیە** »
« **بێشکە هەورە تریشقە تاوی بارانی هـــەیە** »

« هەورە تریشقـە » لەوچوونە · « گریان » لێی چـــوونە · « دەناڵێ » لێکچوونە ·

وەک یەکێ کە هـەر لێی‌چوون و ئەوچوونی تێدا هەبێ دیسـان هەر وەکوو « ناڵێ » ئەڵێ :

« سەهمی نگەهت خستمی هەستامەوە رامکرد »
« ئەگریجە و زولفت بە جـەفا هاتنە یــاری »

« نگەهت » لەوچوونە « « سەهم » لێی چوونە «

لە هەموو بەشەکانی وەک یەکدا « لێکچوون » با راستەو راست لە رستەکەدا زەق نەبوو بێتەوە لە راستی دا هەر هــەیە و ئەبێ هەبێ ، چونکە هەر ئـــەوە کە لەوچوون و لێی چوونەکەیێکەوە ئەبەستێت «

ئەمەو هــەر چەندە وتراوە وەک یەکێ کە تەنیا هــەر لەوچوون و لێیچوونی تێدا هــەبێ ئەوە لە هەموویان بەهێزترە ، بــەڵام ئەمە بــە چاو چوار بەشەکــەوەیە ، ئەگینا وەک یەکی هەڵەو گەرراوە هـــەیە کە لەوچوون ئەکــرێ بــە لێیچوون و لێیچــوون ئەکرێ بــــە لەچوون ئەمە لە هەموو وەک یەکێ بەهێزترە ، با ئەوزاریشی تێدا هەبێ « وێنە وەکوو « مەولەوی « ئەڵێ :

« گوڵ چون رووی ئازیز نەزاکەت پۆشـــــان «
« وەفراوان چون سەیل دیدەی من جۆشـــــان »

لە هەموو وەک یەکێــکدا رووم‌ەتی ئازیزو یار ئەچوێنرێ بــە گوڵ ، وە فرمێسکی خۆشی و شادی ــ کە ساردە ــ ئەچوێنرێ بە بەفراو، کەچی ئەم هەڵگــێرراوەتەوە ئەڵێ : نەزاکەت و نــازکیی گوڵ وەکوو رووی ئایزە ، هاژەی بەفراوان وەکوو لافاوی چاوی منە « ئەمە لێرەدا ئەو پەرری بەلاغەی نواند ! «

* * *

ئەنجام و روونکردنەوەیەک

مەبەست بە وەک یەک ئەوەیە کە خواستنی « تحقیقیة « مکنیة ، تجریدیة » نەبـێ ، چونکە لەم سێیەدا هاوبەشی کردنی فرمانێــکە لەگەڵ فرمانێــکیترا لە گوزارەدا ، واتە « لێــکچوون » ، لەگەڵ ئەوەشا ئەمانە هیچیان بە وەک یەک دانانرێن «

وەکوو وترا لە وەکیەک دا چوار هەستوون هەیە ؛ لێی چوون ، لەوچوون ، لێکچوون ، ئەوزار •

لە کاتێکا کە ئەڵێین : لێیچوون و لەوچوون ـ کە ئەم دووە هەر دوو سەری وەکیەکەکەن ـ « حسی »بن ، وەکوو : « روومەت ، گوڵ ، پێستی نەرم و نیان، شەرابی ئاڵ و گەش » وە یا « عەقلی »بن، وەکوو « زانین ، ناسین ، ژیان » ، وە یا جیا بن ؛ واتە لێی چوونەکە عەقلی بێ و لەو چوونەکە حسّی بێ وەکوو « مردن ، درزندە » ، دیارە مردن عەقلیە و درزندە حسّییە • وە یا پێچەوانەی ئەبێ ، واتە لەو چوونەکە عەقلی بێ • لێی چوونکە حسّی بێ ، وەکوو « بۆن » و رەوشتی چاک کە ئەمانە عەقلین •

مەبەست بە « حسّی » ئەوەیە کە خۆی یا « مایە ـ مادد »ەکەی بەچاو ، یا گوێ ، یا بۆنکردن ، یا چەشە ، یا دەست لێدان پەیدا بێ • لەبەر ئەمە ئەوی بە ئەندێشەش پەیدا بێ هەر لەمانەیە و تێکلاویان ئەبێ •

بەڵێ راستە خەیاڵ خۆی بارسایێکی نییە و لە مەحسووسات نییە ، بەڵام ناوەرۆکی خەیاڵەکە ؛ واتە ئەوشتانە کە لە خەیاڵەکە دروست بوون لەوانەن کە بە « حسّ » هەست ئەکرێن •

وێنە وەکوو هۆنەرێکی شارەزووری ئەڵێ :

« گوڵاڵە سوورەی دەشتی «بێرەشکە»[1] »
« کە « با » لێی ئەدا ئەکا کەروێشکە »

« سووریەکەی ئەوان بەو شەپۆلدانە »
« ئەڵێی یاقووتە و لە ناو گەردانە ؟»

سووریە کە چوێنراوە بە یاقووت ، یاقووت ، لەو چوونە و مەحسووسە

(١) ـ « بێرەشکە » دێیکە لە شارەزوور •

ـ ئەسڵی سووریەکە ، نەوەک گوڵەکە ، چونکە جەوهەری سووری عەرەزێکە بە سەر ‌• مایە «کەوەیەکە ئەسڵی گوڵەکەیە ـ ئەم ئەسڵی سووری‌یە خەیاڵی‌یە و غەیر مەحسووسە و لێ‌ی چوونە ، تەماشا ئەکەی غەیر مەحسوسێک چوێنراوە بە مەحسووسێک •

مەبەستیش بە عەقڵی ئەوەیە کە وەرگرتنەکەیان بەهۆی پێنج هەستە رواڵەتیەکانەوە نەبێ ، بەڵکوو بە هۆی حەواسە پۆشراوەکانەوە بێ• ئەوەی کە بە وژدان هەستی پێ‌ی بکرێ ئەچێتە ناو عەقڵیەکەوە ، وەکوو خۆشي و ئێش و ئازار •

ئەمجا لێکچوون :

لێکچوون شتێکە کە لێ‌ی چوون و لەوچوون تیایا هاوبەشن ؛ واتە لەو مەعنایە دا کە ئەویسترێ هەر دوو تەرەفەکە تیایا هاو بەش بن • کە ئەڵێین هاو بەشن ؛

یا ئەمەیە بە هیچ جۆر لە حەقیقەتی لێ‌ی‌چوون و لەو چوونەکە دەر نەچوون ، وەکوو کەوایەک ئەچوێنی بە کەوایەکی‌تر لە ترۆم و رەگەزیانا • بە وێنە ئەڵێ : هەر دووکیان قاسۆنن •

وە یا دەرچوون ، واتە دروستکردنەکەی بە ئەندێشە دروستکراوە • وەکوو لەم وێنەدا • ناری » ئەڵێ :

• جریوەی ئەستێرەی ئاسمان لە شەوێکی ساف و تاریکا »

« نەڵێی رێبازی ئەهلی بدعەیە بە ناو رێگایکی باریکا »

ئەمە وێنەیە بۆ ئەوە کە لێ‌ی چوون و لەوچوون لە شتێکی خەیاڵی‌دا هاوبەش بن ؛ یەعنێ ئەم مەعنا خەیاڵی‌یە نە لە هیچ‌یەک لە دوو تەرەفەکەدا هەیە ، وە نە لە هەردووکیشیانا هەیە • مەگەر بەوە نەبێ کە ئەندێشە دروستی بکا •

لێرەدا جـریوەی ئەستێرە لێ‌یچوونە ، « ڕێباز » لەوچـوونە « جریوەی ئەستێرەی چواندووە بە ڕێبازی ئەهلی بدعەت ، لێـکچوون « واتە ئەو شتەی کە دوو تەرەفەکە ئەگەیەنێ بـە یـەک « ڕووناکي و ڕێ‌پێشاندانی مەعنـەوی‌یە ، ئەمە لە ڕێبازەکەدا خەیاڵی‌یە ، چـونکە سپێتی و ڕووناکـي و تاریـکي چواندووە بە داهێنانی شـتـی نابەجێ لە دینا ـ کە ئەوەش ڕێـگای ئەهلی بدعەتە « لێـکچوون ـ کە کـۆ کەرەوەی دوو تەرەفەکەیە ـ خەیاڵی‌یە لە داهێنانەکەدا «

وە یا بە هۆی سفەتێکەوە لەو حەقیقەتە دەرچوون ؛ واتـە سفەتێـک لە لێ‌یچوون و لەوچـوونەکەدا هەیە ، پێویسـتە لێـکچوونەکە لەو سفەتەدا لەگەڵ ئەوانا هاوبەش بێ «

جا ئەم سـفەتەش یا حەقیقی‌یە ، یا ئیزافی‌یە ، حـەقیقیەکەش یـا ئەمـەیە حسّی‌یە ، ؛ واتـە بە یەکێ لە پێنج هەستە ئاشـکراکان دەر ئەکەوێ و وەر ئەگیرێ « وە یـا عەقلی‌یە ، وەکوو : زیـرەکي و زانیاري و لێبوردن « ئەو سفەتەش کە ئیزافی‌یە ؛ واتە لێـکچوونەکە سفەتێـکی ئیزافی‌یە و لـەزاتی «بابەت ـ موضـوع »ەکەدا نـی‌یە « بەڵکوو مەعنایەکە بەستراوە بە دوو شتەوە « وەکوو تەشبیهی دەلیـل ئەکرێ بـە ڕۆژ « تەماشا ئەکەی ئەم لابردنـی پەردەیە شتێـک نی‌یە کە لە زاتی دەلیلەکە ، وە یا ڕۆژەکەدا بێ ، بەڵکوو ئەمە مەعنایەکـی ئیزافی‌یە ؛ ئیزافە ئەکرێتـە لای دەلیلەکە « وە یا ڕۆژەکە « وە یـا ئەلای نەفسی پەردەکە «

بە کورتی ئەم لابردنی پەردەیـە لە بەینـی دەلیـــل و ڕۆژ و پەردەکەدایە ، کە ئەوان نەبن ئەم نابێ ،

* * *

ئەنجام ئەوەیە ؟ لێکچوون ـ وجە الشبە ـ یا یەکێکە لە جێگای یەکێک دانراوە وەکوو ئەوە ئەڵێ « ئازاد وەکوو نەوزاد وایە » چواندنی ئەم دووە بە یەک لەوەدایە کە هەردووکیان لە رەگەزەکانی مـاددە ـ ئاو و خاک و باو ئاگر ـ دروستکراون ۰

وە یا زیاترە لە یەکێک ۰ ئەوەی کە وا یەکێکە ، وە یا لـە شوێنی یەکێک دانراوە » یـا ، ئەمەیە بە حَس و هەست وەر ئەگیرێ » وە یا بە عەقڵ مـرۆڤ هۆشی بۆ ئەچی ۰ واتە دەرک ئـەکرێ ۰ ئەمە چوار لق ۰

ئـەوەی کە زیاترە لە یەکێـک یا حسّیە ، یا عەقڵیە ، یـا جیاوازییان هـەیە ، واتە اختلافیان هەیە ۰ ئەمە بوو بـە حەوت ، سێیە عەقڵیەکە دوو تەرەفـەکەی ـ لێی چوون و لەو چـوونەکەیە ـ یـا حسّی ئەبن یـا عەقڵی ئەبن ۰ یالێی چوونەکە حسّـی ئەبێ و لەوچوونەکە عەقڵی ئەبێ » وە یـا لێی چوونەکە عەقڵی و لـەو چوونەکە حسّی ئەبێ ۰ ئەمە هەمووی بوو بە شانزە بەشەوە ۰

لەگەڵ ئەم هـەموو شتانەدا و لەگەڵ ئەم هەموو بەشـکردنانەدا کە لە بابەتی « وەک‌یەک »ەوە کران و دروست ئەبن ئەبێ ئـەوەش بزانین کە ئیشـی وەک یەک زیاتر بۆ بەخشـانە لە راستیدا نەوەک بـۆ هۆنـراو ، چونکە وەک یەک بۆ « ایضاح »و ئاشکراییە ، » ئـەم ئاشکرایی و ئیزاحـە فرمانی بەخشانە ، ئەوەندە هەیە تۆکە لە هۆنزاودا « ایضاح » پێـک دێنی بۆ ئەوەیـە کە لـە بەخشـانی نزیـک بخەیتەوە ۰

دروست و خوازه

زۆرتر لە زانایاتی زانیاریی بەلاغە بابەتی دروست و خوازەیان پاش قسەکردن لە « مجــازە »وە کردووە • وە مەبەستیش لەم بابــەتــە «خوازە»کەیە ، چونکە ئەو وشەیە کە راستە « حەقیقەتە » هیچ قسەیەکی تێدا نی‌یە • کە ئەوتــرێ زانیاریی بەلاغە ، زیاتر هەر بۆ « مجــاز »و خزمەکانی مەجازە •

جا من لە رەوانبێژیی ئەدەبی کوردیدا ئــەوەم بە لاوە رەواتر و رەواتر بوو کە ئەم باسی دروست و خوازەیە پێش مەجاز و خزمەکانی مەجاز بکەوێ •

ئەمــەو دیسان وەکوو وترا زیاتر لــە زانیاری‌یەکانی رەوانبێژیی لەم دروســت و خوازەیەوە پەیدا ئەبێ • ئەمەش مەرج نی‌یە کە هەر وشەیەک بە پێی دانانەکەی دروست ـ حەقیقی ـ نەبوو ئیتر ئــەبێ بە خوازە و دەست و پێوەندی خوازە ، بەڵام زۆرتر لە زمانــا هەر وا بووە کە ئەگەر وشەکە دروست نەبێ ؟ واتە حەقیقی نەبێ لە گوزارەکەیا بووە بە خوازە و بنەماڵــەی خوازە • کەوا بوو کاریگەریی دروســت و خوازە بــۆ زانیاریی خۆشخوانیی دەستێــکی باڵای هەیە • ئیتر بــەو بۆنەوە ئەڵێین :

وشە لە هــــەر زمانێکا بێ سەرەتا ، کە داهاتووە ، وە یــا یەکەم کەسی ئەو زمانــە ئەو وشەیە بە سەر زارا هاتووە و بۆ شتێــکی تایبەتی دایناوە ـ کە بــەمە ئەوترێ « دانانی زمانی » ـ لەپاشــا بەرە بــەرە پێویســتی ئەو زمانە ، وە یا خاوەن زمانەکە زیاد بووە ، وشەکان بەشــی

ئەو پێویسـتـت و گوزارانەیان نەکردووە ، بە ناچاری هێـنـاویانە ئەو وشانە کە سەرەتا بـۆ شتێـکی تایبەتی دانراون لە گوزارەیترا و بـۆ شتیتریان بەکار هێناوە .

تەنانەت جاری واش هەبووە کە ئاشنایەتی وشەکە لـەگەڵ گوزارە بـۆ دانراوە بناغەییەکەشیا بـرراوە ـ کە ئەمەیان لــە کردەوەی زەمان و چەرخ بووە ـ ؛ واتە گەلێ جاری وا بووە ئەو گوزارەیە کە لە ســەردەمی خــۆیا بۆ وشەیەکی تایبەتی بووە ، ئەو گوزارەیە لــە ناو چووە و وشـەکە کراوە بە قاڵب بۆ گوزارەیەکیتر ، بەڵام ئەمەیـان وەنەبێ زۆر بـووبێ . بەڵکوو زۆریی هەر لەوەدا بووە کـە وشـەکە بێجگە لە گوزارە رەسەنیەکەی خۆی گوێزراوەتەوە بۆ گوزارەیەکیتر و ئاشنایەتیشی لەگەڵ گوزارە بناغەیەکەی خۆیا هەر نەبچرراوە .

جا بـە هۆی ئەم ئاوتوەوە خــوازە و خواستن و درکــە و شتیتر پەیدا بووە ، وشە دارڕێژراوە بناغەیەکە پێی وتراوە «دروست ـ حەقیقـەت» ، بەوانیتـر وتراون . خوازە ، درکە ، خواستن . بــە وێنــە :

« سەر ، دەسـت ، راست ، ئازاد ، بـەراو ، رووت » یـانەی تاریک ، نەوباوە ، رووپۆش ... هتد » .

کە لە بناغەدا بە دانانی زمانی « سەر » بۆ ئەو سـەری مـرۆڤ و گیانلەبەرەیە » « دەست » بۆ ئەو دەستەیە کە دیارە و بە مرۆڤـەوەیە » « راست » پێچەوانەی لارە » ئازاد » بۆ رێک و پێـک و راسـتە ٠ » بەراو » بۆ بـەردەمی ئاوە » « رووت » بـۆ ئەوەیە کەهیچی لــە بەرا نەبێ » « یانـەی تاریک » دانراوە بۆ ماڵی تاریک » « نەوبـاوە » مێوەی تازە پێی گەیشتووە » « رووپۆش » بۆ ئەو کەسەیە کە رووی خۆی دائەپۆشێ ٠

کەچی ئەمانە هەموو گوێزراونەتەوە بۆ جێگایانی تر : « سەر » بۆ سەردار ، وەکوو ئەڵێ : ئەو خێزانە » وە یا ئەو لەشکرە بێسەردار مواەتەوە » • وە یـا وەکوو « شوکری فەزلی » ئەڵێ :

« قەومی بێ سەر نی‌یە ئیمرۆ لە هەموو عالەمدا »
« دەتەوێ تاجی سەری بی بە هەوا گێژی نەکەی »

« دەست » ئەڵێ : دەسـت درێژە » واتە بە دەسەلاتە • وە یـا وەکوو « پیرەمێرد » ئەڵێ :

« ئـەو کـەسـەی کەوا دەستی درێـژە »
« لەگەڵ ئەو دەستەی ســەریشی گێژە »

« راست » واتـەبێچو پەنای تێدا نی‌یە • وە یا وەکوو شێـخ‌رەزا ئەڵێ :

« لە هەرلایە کە راستت دی سەلامی لێ بـکە قوربـان »
« گوریسی نـاو هەمانـە پێم ئەڵێ راستی‌ی منم قوربان !»

« ئازاد » بووە بە نـاو بۆ مرۆڤی تایبەتی و بۆ سەر بەسـتی • وەکوو « چوررستانی » ئەڵێ :

« کە بۆ لاوانی ئازادی » بە ئازادی ژیان مەرگـەوت »
« ئەڵێن ئەو رۆژە نەورۆزە ، گوڵی دڵخوازی خۆیانە »

« بەراو » ناوە بـۆ ئەو زەویە کە ئاوێـک ئاوی ئـەدا » وەکوو « دڵدار » ئەڵێ :

« بەراوی ماڵی ئاغایـە بـەراتم »
« سالاوی ماڵی کوێخایە خـەلاتم »

« رووت » بۆ هەژار و نەدارا • وەکوو « نالی » ئەڵێ :

« هەرچەندە کە رووتم بە خودا مائلـی رووتم »
« بێ بەرگیە عیللەت کـە هەتیو مەیلی هەتاوە »

وە یـا « سافی » ئەڵێ :

« ئەگەر رووتم ، ئەگەر قووتم ، ئەگەر دێوانەو پووتم

« نی‌یە چارەم ، نی‌یە چارەت ئەمن هەر مائلی رووتم »

« یـانەی تاریک » بۆ گۆرر ، وەکوو « حەماغای دەربەن فەقرە » ئەڵێ :

« دیم دەنگێ ئاما نەتۆی خاکـــەوە »

« ئەو یانەی تاریک حەسرەتناکەوە »

« ئەوباوە » بـۆ یەکەم کۆرپەی ئـافرەت ؟ واتە ئۆسکە کە ئـەمە زۆر خۆشـــەویست و بەنموودە لـــە لای باوک و دایک « لــەم رووەوە وەکوو « حەمدی » ئەڵێ :

« ئەوباوەیە ئەو شاسوارە وا لە مەیـدانی جـــەنگا »

« شێری نەرر ، پڵنگی نەبەز ، تازا و چابوک ، سەف دررە »

« رووپۆش » بەکار ئەهێنرێ بـۆ پەچەی ژنان « وەکوو « نوری شێخ سالح » ئەڵێ :

« ئەیوت ئەو رووپۆشە تەنها رووی ئەپۆشیوین و بەس »

« روو بە رووی خۆتان حقووقی نایئە ناو لسیانـــــەوە »

سـەیر ئەکەین ئەمانە هەموو لە گوزارە بناغەیەکەی خـــۆیان گوێزراونەتەوە و بـۆ شـتی‌تر بەکار هێنراون ؟ واتە لە دروستەوە چوون بۆ خوازە «

خـــــوازه

درکه

خوازه :

خوازه وه یا خـوازمان له دەستووری زمانی کوردی دا نـاون بۆ ئەو واتایـــە که له زمانی عەرەبی‌دا بـــە « مەجاز » گوزارشتی لێ‌ی دراوه‌تەوه ٠

هەروەها درکه ، وه یا « گۆشه »ش دیسان له زمانی کوردی‌دا لـە باری رەوانبێژی‌یەوه بەکار ئەهێنرێ بۆ ئەو چەمکه که له زمـــانی عەرەبی‌دا به « کنایه » ناوی دەر کردووه ٠

وشه ناتوانێ به تـــەواوی له دایەخی گوزاره دەر بێت ؛ واتـه گوزاره فرەیه و وشه کەمه ٠ لەبەر ئەمه ، وه لەبەر ئەوه که وشه له کاتی دانانیا بۆ یەک شتی تایبەتی دانراوه ، پاشان پێویست زۆر بووه ، وشه نەبووه که بۆ ئەو پێویسته دابنرێ، به ناچاری هێنراوه ئەو وشەیه که لەکاتی خـۆیا بۆ شتێـکی تایبەتی دانـراوه گوێزراوه‌تەوه بۆ ئـەو شته پێویستـه که داهاتووه ٠ لەم گواستنەوەیه خوازه و درکه پەیـدا بـووه ٠

کەوابوو خـــوازه و درکه خزمایەتیەکەیان لەم شوێنەوه دەستی پی‌کرد ؛ واتـه له شـوێنی کەمی‌ی وشەو زۆری‌ی گوزارەوه ئـاتـاج بوون به وشه پەیدا بووه ٠

ئەمجا جیایی له نێوانیشیانا ئەوەیه که :

ئەو وشەیه لەکاتی خۆیا بۆ گوزارەیەکی تایبەتی دانراوه ، ئـەو گوزارەیه بووه به گوزارەیەکی راسته و راستی وشەکه ، تیـبـیـنه که

هێنراوە و گوێزراوەتەوە بۆ گوزارەیەکی‌تر ، ئەو رستەیە کە ئەو وشەیە تێدایە ، وا پیشان ئەدا کە گوزارە بۆ گوێزراوەکە ، لازم ـ پێویست ەی وشەکەیە ، وە دانەر ، وە یا تۆیش مەبەستان گوزارەی دووەمە ؛ واتە گوزارە بۆ گوێزراوەکە ، لەگەڵ ئەوەشا وشەکە ئەگونجێ بۆ گوزارەی یەکەمیش ؛ واتە گوزارە بناغەییەکە ، ئەم گونجانەش ، بەو جۆرە کە نیشانەیەکی تایبەتی لە ئارادا نەبێ بۆ ئەوە کە وشەکە راستەو راست روو بە رووی گوزارە ئەسڵیەکە بکاتەوە .

بەمە خوازە و درکە لێک جیا ئەبنەوە ؛ جیا بوونەوەکەش بەو جۆرەیە ئەگەر لە رستەکەدا نیشانە هەبوو بۆ ئەوە گوزارە رەسەنیەکە مەبەست نەبێ ، واتە هەروا وشەکە بە رووتی لەنێوانی گوزارە رەسەنی و بۆ گوێزراوەکەدا مایەوە ، ئەوە ئەو وشەیە ئەبێ بە خوازە . ئەگەر ئەو نیشانەیە نەبوو ؛ واتە شتێک لە ئارادا نەبوو کە وشەکە ببرێ بە سەر گوزارە رەسەنیەکەدا و بیچەسپێنێ پەوەوە ، ئەوە ئەبێ بە درکە .

* * *

پاش ئەوە کە خوازە و درکە لێک جیا بوونەوە ئەبێ ئەمەش بزانرێ کە خوازە لە سەر دوو ، وە درکە لە سەر سێ جۆرە .

دوو جۆری خوازە یەکێکیان « زیري ـ عەقلی »یە ، یەکێکیان « زماني ـ لوغەوی »یە .

زیری‌یەکە ئەوەیە کە کردەوەیەک بدرێتە لای شتێک ، وە یا یەکێک کە لە راستی‌دا رەوا نەبێ بدرێتە لای ئەو . وەکوو ئەوە کە ئەڵێی « زانکۆیکم دانا » . ئەو کەسە کە ئەوە ئەڵێ ئەمە

شتێکی راستە کە ئەو بووە بە هۆی دروستکردن و جێبەجێ بوونی زانکۆکە ، بەڵام لە روویەکی راستیەوە رێکخستن و پێکهێنانەکەی مامۆستا و کرێکارەکان بوون و ئەوان ئیشەکەیان بە تەواوی هێناوەتە ئەنجام .

جا ئەم جۆرە خوازەیە پێی ئەوترێ خوازەی ژیری چونکە ژیرییەکە ئەم جۆرە ئیشکیلە ئەدا .

لەگەڵ ئەمەشا ئەبێ ئەوە بزانین کە ئەم خوازەی ژیرییە لە راستیدا ئەبێ بە چوار بەشەوە ؛ لە کاتێکا کە وترا کردەوەکە بدرێتە لای شتێک ، وە یا یەکێک کە لە راستیدا رەوا نەبێ بدرێتە لای ئەو ، ئەمە ئەم بەشکردنەمان بۆ دروست ئەکا ؛ چونکە کردەوەکە کە ئەدرێتە لای شتەکە یا دروست «حەقیقی»یە . کە ئەڵێن دروستە ، واتە ئەو نیسبەتە ، کە ئەدرێ « زمان » هەردوو سەرەکەی بە حەقیقی دا ئەنێ ، وەکوو ئەوە ئەڵێ « بەهار نێرگسی رواند » .

لێرەدا « بەهار » هەیە ، «نێرگس» هەیە ، « رواند » هەیە . بەهار رواندی . چی رواند ؟ . نێرگس . کەوا بوو لێرەدا « رواندن موسنەد» بەهار موسنەد الیە» ئەمانە هەر دووکیان حەقیقەتی زمانین چونکە چ رواندنەکەیە ، چ بەهارەکەیە لە شوێنی خۆیانا بە پێی دانانی‌زمان بەکار هێنراون . ئەوەندە هەیە خوازەکە لەوەدایە کە نیسبەتی رواندن دراوەتە لای بەهار ، کەچی ئەبوایە بدرایەتە لای خوا .

وە یا ئەو کردەوەیە کە ئەدرێتە لای شتەکە ، زمان هەر دوو سەرەکەی ـ موسنەد و موسنەد الیە کە ـ هەر بە خوازە دائەنێ، واتە «وضعی‌لغوی» . وەکوو ئەوە ئەڵێ : « بووکی چوار وختە ئەرزی ژیاندەوە » .

لێرەدا « ژیاندنەوە » هەیە ، « بووکی چوار وەختە » هـــەیە ، هەر دوو لایـان لە غەیری شوێنی راستەقینە و حەقیقـەتی خۆیانا بەکار هاتـوون ، هەر دووکیان بوون بە خوازە . « ژیاندنەوە » خوازەیە لـە «رواندن» . « بووکی چـوار وەختە » خوازەیە لە « بەهار » ؟ واتـــە بەهار ئەرزی رواندەوە ، بەلام ئەسڵی ئیسنادەکە خوازەیەکی ژیریەیە . لەگەڵ ئەمەشا دیسـان ئەم رسـتەیە هەر پرریەتی لە خوازە ، وەلـێ بەهۆی لابـردنی وشـەو دانی سفەتی ئەو وشەیە بە وشەیەك ، کـە ماوە ؛ چونکە ئەسڵەکە ئەبێ وای لێ بێتەوە « بارانی بەهار گیای ئەرزی رواندۆتەوە » .

وە یـا موسـنەدەکە حەقیقەت بێ و موسنەد الیە کە مەجـــاز . وەکوو ئەڵێ : « بـووکی چوار وەختە نێرگسی رواند » ، « روانـــد » موسنەدە و حەقیقەتە ، « بووکی چوار وەختە » موسنەد الیە و مەجازە ؛ واتـــە حەقیقەتێـکی لوغەوییە ، چونکە « رواندن » کاتێ کـە دانەری زمان دایناوە هـــەر بۆ ئەو مەعنایە داناوە کە هەیە و بە مەعنا « شین بوونە » . « بووکی چوار وەختە » موسنەد الیە و خوازەیە لە « بەهـار » ، چونکە دانـەری زمـان ئەو وشەیە بۆ « بەهار » دانـەناوە ، بەڵـکوو بۆ « وەوی » یـەکی داناوە کە لە هەموو دەمێـکا هەر بووك بـێ ؛ یـا لە بەهار و هاوین و پایزو زستانا ، یا لە بەیانی و نیوەڕۆ وئێـوارە و شەوانا ، ئەگونجێ بۆ هەمووی .

وە یا بە پێچەوانەوە ، ئەڵێ « بەهـــار ئەرزی ژیانـدەوە » . «ژیاندنەوە» موسـنەدە و مەجازە ، « بەهار » موسنەد الیە و حەقیقەتە . ژیاندنـەوە نیسبەت دراوەتە لای بەهار ، بەهار حەقیقەتە بـۆ ئەو کرەی کە کەوتۆتە نێوانی زستان و هاوینەوە . دانەری زمان وای دانـــاوە . « ژیاندنـەوە » « واضـحی » زمان دایناوە بۆ زینـدوو بوونـەوەی

گیانلەبەر ، ئیستــە لە غەیری شوێنی خۆیدا بەکار هاتـــووە ، نیسبەتی ئەم زینـــدووبوونەوەیە بۆ لای بەهـــار ونەبێ حەقیقەت بێ . بەهـار لە راستـیدا خوا نییە کە شت زیندوو بکاتەوە، بەڵکوو ئـەو بارانـە کە لــەو کاتەدا ئەبێ ، ئەبێ بە هۆی ئــەوە کـە رووەکـی زەوی ئەبووژێنێتەوە .

زمانییەکەش ـ کـە لوغەوییەکەیە ـ مەبەست بــەم گوزارشتە ئەوەیە وشــە لەکاتی خۆیا کە دانراوە بۆ شتێکی تایبەتی دانــراوە ، پاشان گوێزراوەتەوە بۆ گوزارەیەکیتر ، وە ئەبێ پەیوەندی لە نێـوانی هەر دوو گوزارەکــەدا هەبێ ، ئەم پەیوەندیەش پەیوەندێــک بــێ هەســت بۆی بچێت و بیدۆزێتەوە ، نــەوەک پەیوەندی راستەقینـە کە جیانەبوونەوەیە .

بە وێنە باسـی خۆشی و سازگاری شوێنێـک ئەکا ئەڵێ : «چـوومە ناو بەهەشتێـکەوە » دیارە گوزارەی راستەقینەی بەهەشت ئەو شوێنـە تایبــــەتییەیە کە خوا بەڵێنی داوە پێدا بە چاکان و پارێزکاران .

لە وێنەکەی ئێمــەدا پەیوەندیەکی هەست پێی کراو هـەیە لە نێوانـی گوزارە رەســەنیەکە و گوزارە بــۆ گوێزراوەکەدا ـ کـە خۆشیی هـەر دوو لایە ـ نیشانەش هەیە کە نایەڵێ گوزارە رەسەنیەکە بگرێتەوە ، ئـەو نیشانەیەش باسکردنی شوێنە تایبەتییە خۆشەکـە و نەبـوونی بەهەشـــتی راستەقینەیە لەبەر دەستدا .

دیسان ئەوەش هـەر ئەبێ بزانرێ کە زیاتر « خـــوازە » بە سەر « خـوازەی بەرەڵا ـ مجازی مرسل »دا سەرەو نخوون ئەکرێتەوە، ئەم خوازەی بەرەڵایەش جیــاکردنەوەی لەگەڵ خواستن دا ئــەوەیە کە ئەگەر پەیوەندی لە نێوانی دوو شتەکەدا ؛ واتە لێی خواســتراو و

بۆخواستراو لێکچوون بوو ، ئەوە خواستنە ۰ وێنە وەکوو «تاهربەگ» ئەڵێ :

« لە رووی ئەو ماهەدا وەستام بە ئومێـــــدی حەیاتی تر »

« کەچی دەردی «پوان» لێی دام، ئەما بۆم ئەو حەیاتەش بووم»

لێرەدا « مشبەبە » هەیـە کە « کـەتان »، و نەوتراوە ۰ « مشبە » هەیە ـ کە خۆیەتی و بـــە « وەستام » گوزارشتی لێی داوەتەوە ـ ۰ لە ملائماتی « مشبەبە » کە هەیە ـ کە « رزان »، « کەتان کە ، لەبەر مانگ دا رابگیرێ ئەرزێ ۰

ئەگەر لێـکچوون نەبوو ئەوە خوازەیە ، خوازەی بەرەڵاش ئەوەیە کە نەبەسترابێ بە هیچ پەیوەندیەکەوە ۰

لـە وێنەیەکی وەکوو « کابرا دەستێـکی درێژی هەیە » ، لێـرەدا دەست بۆ دەسەڵات بەکار ئەهێنرێ ۰ لە نێوانی دەســتو دەسەڵات دا وەنەبێ پەیوەندی‌یەکە لێـکچوواندنی دەست بێ بە دەســـەڵات ، بەڵکوو دەستەکە « بایسێـکی هۆی ـ عیللەتێـکی سەبەبی »یە بۆ دەســەڵات و زەبەر بە دەستي ، چونکە بە هوی‌دەستەوەیە کە هـەموو جۆرە فرمان و بەڵکوو فەرمانێـک دێتە ئەنجام ۰

ئەگەر خـۆ مەبەستیش ئەوە بێ کە « دەست » وەر بگیرێ بـۆ دەسەڵات و مەبەست بە دەسەڵات زەبەر بـە دەستي بێ ، ئەوە لێکچوون هەیە ـ کە هێزو توانایە لـە هەر دوو لایانا ـ لێـرەدا ئەبـێ بــــە خواستن ۰

لە ســــەر ئەم ناساندنە و بەم جۆرە ، هەر یەک وشـە ئەتوانرێ گەلێ جـــار بە خواستن و بە خوازەش دابنرێ ، دیارە ئەمە نیازەکـە ئەیانگۆررێ و اعتبارات دروستی ئەکا ۰

درکە

وترا ئەگەر شتێک لە ئارادا نەبوو کە وشەکە ببرێ بە سەر گوزارە رەسەنی و نـەژادیەکەدا ئەوە درکەیە • وە درکەش لە سەر سێ جۆر بوو ؛ جۆرێـکیان مەبەست زاتی شتەکەیە ، جۆرێکیان مەبەست بەو سفەتی شتە ، جۆری سێیەم درکەیە لە هـاوگری ـ نیسبەت ••

ئەوەیان کە خودی شـتەکەیە وەکوو « موخلسی سـەقزی » ئەڵـێ :

« لەنجەی کوتر و لەرەی مامزو بۆنی وەنەوشە و رەیحانە و شەو بۆ »
« ئاوازی بولبول ، نەرمی پەرری قوو ، شیرینی نەبات گشت هاتن بۆ تۆ »

ئـەم هەموو شتانە درکەیە لەو کەسە تایبەتی‌یە کە هـۆنەر باسی کردووە و خۆی ئەیزانی!• چەند سفەتێکی هێناوە کە هەر یەکە لەوانە جیا جیا خاوەنێکی تایبەتیان هەیە ، بەڵام بە هەموویانەوە شتی‌تر و کەسی‌تر نی‌یە بیگرنەوە تەنیا مەوسووفەکەی هۆنەر نەبێ •

هەروەها « باڵایەکی راست و هۆشێـکی تەواوی هەیە» • ئەمەش درکەیە لـە ئادەمیزاد ، چونکە هیچ شتێـکی‌تر نی‌یە کە هـــەر دوو وەسفەکەی پێـکەوە تێـدا بێتە دی جگە لە ئادەمیزاد نەبێ •

جۆری دووەم کە مـەبەست سفەتی شـتەکەیە ، ئەمیش ئـەبێ بە دوو بەشەوە • چونکە سفەتەکە یا ئەمەیە گوێـگر زوو بـۆی ئەچێ و وەری ئەگرێ • یـــا درەنگ ، واتە پێویستی بە بـیر کردنەوەیەکی زیاد هەیە •

ئەوەی کە زوو بۆی بچێ وەکوو لە وەسفی یەکێکا ئەڵێ :
« کابرایەکی هەڵەشەیە » ، ئەمە درکەیە لە زۆر بلێتی کابراو بیرنەکردنەوەی لە قسەدا .

ئەوەشیان کە رێگا دوورەکە بێت و پێویست بە بیر کردنەوە و ورد کردنەوە بێت وەکوو ئەوە باسی ماڵێک ئەکرێ کە ئازۆخەیەکی زۆریان خستووە ، کەچی زوو دوایی هاتوە ، دەربارەیا ئەڵێن : « ماڵێکی بە ئەرکن » .

ئەمە درکەیە لەوە «کە» ماڵێکی میواندارن ، چونکە لە میانەی قسەدا ئەوە دەر ئەکەوێ کە ئەو ئازۆخەیە زوو دوایی هاتووە ، ئەم زوو دوایی هاتنە لەبەر ئەوە بووە کە زۆری لێ‌ی خواروە . زۆر لێ‌ی خواردنەکە لە بەر زۆر میوان هاتن بووە و میوانداری‌یان بۆ کردون .

جۆری سێ‌یەم درکەیە لە « هاوگری ـ نیسبەت » ؛ واتە کۆمەڵە سفەت و گوزارەیەک ئەدرێتە پاڵ یەکێک . بەڵام نەوەک راستە و راست ، بەڵکوو لە رێگایەکی بەنامەکی و دوورەوە ، بە جۆرێ کە ناوی کەسەکە ناهێنرێ، دێنی کۆمەڵە سفەتەکە ئەدەی بە شتێک کە شتەکە تایبەتی‌یە بەو کەسەوە کە ناوەکەی راستە و خۆ لە رستەکەدا نی‌یە . ئەم ئیشەش بۆ زیاتر بەرزبوونەوەی کەسەکەیە ، چونکە لەمەدا هەوشە و موبالەغە زۆرتر ئەبێ و نەفس زیاتر پێ خۆشە .

جیا بوونەوەی ئەم بەشەشیان لە دوو بەشەکەی‌تر ؛ واتە لە درکە لە خودی شتەکە و لە سفەتەکەی ئەوەیە کە لەماندا درکەیە لە تاکە تاکەی گوزارەکە . بەڵام لەودا درکەیە لە هەموو گوزارە

کۆمەڵی‌یەکە . وێنە بۆ ئەم جۆرەشیان وەکوو ئەڵێ :

. پیاوەتی و نان‌بدەیی و ئازایەتی بوون بە مەشخەڵێک و وان بە سەر کۆشکەکەی سەرداری بۆکانەوە » .

خاوەنی ئەم رستەیە مەبەستی ئەوەیە کە ئەم هەموو سفەتانە بدا بە یەکێک ، بەڵام لەبەر زیادە وەسفی‌تر ناوی کەسەکە ناهێنێ .

ئەمانە ئەکا بە مەشخەڵێک و دایائەنێ بە سەر کۆشکی ئەو کەسەوە . لەمەوە ئەوە دەرئەکەوێ : مادام ئەم شتانە بە سەر کۆشکی ئەو کەسەوە بوون ئەبێ هەموویان لە کەسەکەدا هەبن . ئەو کەسەش « عەزیزخانی گەورە » و هەر ئەو بووە کە بە سەرداری « بۆکان » ناوبانگی دەر کردووە .

خواستن

ناساندنی خواستن ئەوەیە کە وشەیەک لە شتێکا بەکار هێنراوە کە ئەو شتە چوێنراوە بە گوزارە ڕەسەنی وشەکە لەبەر پەیوەندیەکی لێکچوون ـ مشابە .

جا لەبەر ئەمە ئاشنایەتی لە نێوانی « وەک‌یەک ـ تشبیه » و « خواستن ـ ئیستعارە »دا ئاشنایەتیەکی بەهێزە ، چونکە خواستن لە وەک یەکە بەهێزەکەوە دروست ئەبێ ؛ واتە ئەو وەک یەکە کە هەر « لەوچوون ـ مشبەبە »کە و « لێ‌ی‌چوون ـ مشبە »کەی تێدایە ، کە ئەمە « لێ‌ی‌خواسترا و ـ مستعار منە » و « بۆ خواستراو ـ مستعار لە » ئەگرێتەوە .

لێرەدا ئەگەر هات و «لێ‌ی‌چوون ـ مشبە»کە نەوترا ، وە یا لە دڵا نەبوو ، بەڵکوو هەر «لەوچوون ـ مشبەبە »کە وترا ، وە یا ئەگەر « لەوچوون » نەوترا « لێ‌ی‌چوون » ئەوترێ ، ئەوەندە هەیە پەیوەندیەکی لەوچوونەکەی ئەدرێتێ « ئەمە ئەبێ بە «خواستن» « وەکوو « ناڵی » ئەڵێ :

« دەست بەندیانە دێن و دەچن سەرو و نارەوەن »

« یا حەلقەیانە سۆفی مل‌خوار و مەندەبوور »

هات و چۆکردن و گەڕران ئیشی مرۆڤە ، هی دارو دەوەن نی‌یە ، هۆنەر هێناویە سەرو و نارەوەنی چواندووە بەو مرۆڤ و کوڕرانە کە سەما ئەکەن و دێن و دەچن « هات و چۆ کردن لە ئیشی لەو چوونەکەیە ، ئەو ئەم سفەتەی هێناوە داویە بە لێ‌ی‌چوونەکە ، بەم جۆرە کردوویە بە خواستن .

ئەمە لە لایەکەوە ، لە لایەکی تریشەوە خواستن لەگەڵ « خوازە ـ مجاز » ئەبن بە خزم « چونکە خوازە کە دوو بەشـــی هەبێ ؛ خوازەی زماني ـ لوغەوی « خوازەی ژیري ـ عەقلی » زمانی‌یەکە دوو لقـــی لێ‌ئەبێتەوە ؛ یەکێ خواستن « یەکێ خوازەی بەرەڵا ـ مجازی مرسل ـ» کە وا بوو خواستن و خوازە لە خێزانی بنەماڵەیەک بوون ٠ جـــگە لەمەش ، خواستن لە راستی‌دا « خوازەیەکی زماني ـ مجازی لغوی ـیە « چونکە لە خواستن‌دا « لەو چوون ـ مشبەبە « ئەوتـــرێ و بـۆ ئـەم لەوچوونە دانراوە ، نەک بۆ لێ‌ی‌چوونەکە کە « مشبە »کەیە ٠

پێش ئـەوە کە بە درێژي باسی جیاوازي خوازە و خواســـتن بکەین لەبەر ئەوە کە دۆستایەتیەکەی وەک یەک و خواستن تونـــدو تیژە « باسی ئەو هەنگاوانە ئەکەین کە شا هەنگاون بۆ جیابوونـەوەی ئەو دووە :

١ ـ وەک یـەک دوو پایەی بناغەیی هەیە ؛ لەوچـــوون و لێ‌ی‌چوون ، خواستن هەر یەکێـکی هەیە ٠

٢ ـ لە وەک‌یەک‌دا ئەگونجێ لێـکچوونەکە بوترێ ، بەڵام لـە خواستن‌دا بەهیچ جۆر نابێ بوترێ ٠

٣ ـ لە وەک‌یـەک‌دا شتێـکی ئاشکرایە کە لـــەوچوونەکە ـ مشبەبە ـ زەقترە ، بەڵام لە خواستن‌دا ئەو زەقیە نامێنێ « بەڵـــکوو تێـکلاّوي پەیدا ئەبێ ، لەم تێـکلاّوی‌یە ئەم سەر و ئەوســـەری دوو شتەکە زیاتر لێـک نزیک ئەبنەوە ٠

٤ ـ وەک‌یـەک و خواستن هەردوولایان رووەو مەڵبەندێـک ئەڕۆن بۆ ئەوە هەر دووکیان تیایا هاوبەش بن « ئەوەندە هەیە لەجۆری ڕێگاکانیانا جیا ئەبنەوە ٠

له خواستن دا لێی خواستراو ـ مستعار منه ، واته مشبه‌به ، بۆ خواستـراو ـ مستعار له ، واته مشبه ، هه‌یه ، وه‌کوو له‌وچـــوون و لێی‌چوون ـ مشبه‌به و مشبه له وه‌ك یه‌ك‌دا هـــه‌یه . ئـه‌م لێی خواستراو و بۆخواستراوه‌ش هه‌ر یه‌کێکیان له رسته‌که‌دا ئه‌بن . ئه‌وه‌نده هه‌یه نـاو نه‌بردنه‌که‌ی وه‌نه‌بێ کۆسپ بێ بۆی و لـه پایه‌یه‌تی بخا ، هه‌روه‌ها ئه‌بێ نیشـــانه‌یه‌کی دیار له رسته‌که‌دا هه‌بێ بۆ ئه‌وه گوزاره راسته‌قینه‌ی وشه‌که مه‌به‌ست نه‌بێ .

دیـان به‌هیـچ جۆر نابێ ئه‌وزار و لێـکچوون له رســـته‌که‌دا هه‌بێت ، په‌یوه‌ندی له نێـوانی لێی خواستراو و بۆ خواستراودا هه‌یـه ، ئه‌وه له بیر ئه‌برێته‌وه که لێـکچواندنی مه‌عنه‌وی له نێـــــوانی لـێی خواستراو و بـۆ خواستراودا هه‌یه ، چونکه ئه‌ویستری ئه‌و دووه لـه یه‌ك بـوّته‌دا قاڵ بکرێنه‌وه ، نه‌ك بچوێنرێن بــه یه‌ك و وه‌ك‌یه‌ك په‌یدا بێ .

دوور نی‌یه بوترێ ئه‌م ناساندنه بۆ خواستن به‌م جۆره له‌وانه‌یـه وای لێ‌بکا له‌گه‌ڵ درۆدا جیـا نه‌کرێنه‌وه و یه‌ك بگرنه‌وه !

ئه‌ڵـێن ئه‌و رسته‌یه که خواستنی تێدایه ، وه یـــا بڵێین «خواستن» بـه دوو شت له درۆ جیـــا ئه‌بێته‌وه ، یه‌که‌م به « تأویل » و بـه‌رپه‌رچ دانه‌وه ، واتـه داوای ئـه‌وه ئه‌کرێ « مشبه » که ـ که بـۆ خواستراو ـمستعار لەـکه‌یه له ره‌گه‌زی «مشبه‌به»که‌یه،واته له جنسی لێی‌خواستراو ـ مستعار منه ـ که‌یه ، دیـاره درۆ ئـه‌م داخوازیه‌ی تێدا ناکرێ ، دووه‌م نیشانه‌یه‌ك هـه‌یه له ئیستعاره‌که‌دا که تۆ داوای زاهره‌که ناکه‌ی ، لـه درۆدا ئه‌م شته نی‌یه .

* * *

به‌شـــه‌کانی خـواســتن زۆرن ، بـه‌ڵام له هه‌موویـان به دیمه‌تر ئه‌مانه‌ن :

« مصرحة » مكنية » مجـردة » مرشحة » • به اعتبارێکی‌تر هـەر له نـاو ئەمانەدا سـێ بەش دانراوە : « مطلقة » مجردة » مرشحة » « بابەتی هەرە بـاوی ئەمانە « مصرحة » و « مكنية »یە • لـەمەو دوا بـە درێژی قسەیان لێوە ئەکەین •

« خواستنی مصرحة » ـ کە من بەلامەوە « خواستنی بـێ‌پەنا » وە یـا « ئاشکرا »یە ـ « لە هەمانکاتا ئەم « مصرحة »یە «تحقیقیة»شی پێ‌ی ئەوترێ، ئەوەیە: ئەوەی کە ئەوترێ « لەوچوون ـ مشبەبە » ، واتـە « لێ‌ی‌خواستراو ـ مستعار منه » کە بێ ، وە لە ملائماتی « لێ‌ی چوون ـ مشبه »،واتە « بـۆخواستراو ـ مستعار له »کە لە رستەکەدا هەبـێت « وێنەکە وەکوو « وفایی » ئەڵێ :

« چاوەکەم ئیمڕۆ لە گولشەن گول بە عیشوە خۆی نواند »
« نەک نەکگیر بم ، بە مەرگی تۆ قەسەم هیچ نەمدواند »

لێرەدا « لێ‌ی‌خواستراو ـ لەوچوون » هەیە ـ کـە « گوڵ »ە ـ « لێ‌ی‌چوون ـ بـۆ خواستراو » هەیـە ـ کە « یـار »ە « نـاوی نەهێناوە ـ « لە ملائماتـی بۆ خواستراو ـ کە یارە ـ عیشوە و خـۆ نواندنە « ئەم ملائمـاتەی داوە بە لێ‌ی خواستراوەکە ـ کە گوڵەکەیـە لەگوڵشەن‌دا ـ بۆ ئـەوە بەو جۆرە خۆی بنوێنێ •

« ئیستعارەی مكنية » ـ کە من بەلامەوە « خواستنی بەپەنا » وە یـا « بە درکە »یە ـ لە هەمانکاتا ئەم « مكنية »یە « تخیلیة »شی پێ‌ی ئەڵێن « ئەوەیە : ئەوی کە ئەوترێ « لێ‌ی‌چوون ـ مشبه » ، واتە « بۆ خواستراو ـ مستعارلە »کە بـێ ، وە لە ملائماتی « لەوچوون ـ مشبە بە » واتـە « لێ‌ی‌خواستراو ـ مستعار منه »کە لە رستەکەدا هەبێت « وێنە وەکوو « نالی » ئەڵێ :

« گوڵ کە یاخی و دەم درراو بوو کەوتە لافی ڕەنگ و بۆی »
باغەبان گوێ گرت و دایهێنا بە دەستی بەستە بۆی »

یاخی‌بوون و دەم‌درراوی لە وەسفی مرۆڤە ـ کە ئەم مرۆڤە « لێی‌خواستراو ـ مستعار منه »کەیە ـ هۆنەر لێی‌خواستراوەکەی نەهێناوە ، بەڵکوو وەسفەکەی هێناوە و داویە بە بۆ خواستراو ـ « مستعارله »کە ـ کە « گوڵ »ە ـ ، واتە خواستوویە بۆ ئەو . هەروەها « گوێ » و « دەستی بەستە »ش .

دیسان « سجادی » ئەڵێ :

« شنەی ئەگریجەی نازدارانی کورد »
« لەشکری گوڵی بە تاڵانی برد »

لەشکر وشەیەکە تەنیا بۆ ئادەمیزاد دانراوە ، هۆنەر هێناویە داویە بە « گوڵ » ، لەولاشەوە تاڵانکردن « کردەوەیە » لە کاتی دانانی زمانا هەر بۆ ئادەمیزاد دانراوە ، ئەو هێناویە داویە بە « شنەی ئەگریجە » کە ئەم شنەیە لە نازدارانا هەیە و نازدارانیش ئادەمیزادن . واتە ئادمیزاد تاڵان ئەکا « لە هەر دوو بارا وەسفی لێی‌خواستراو ـ مستعارمنه دراوە بە بۆ خواستراو ـ مستعار له »

ئینجا « ئیستعارەی مجردة » وە یا تجریدیة « کە بە لای منەوە « خواستنی رووت » بۆ ئەم بەشە ئەشێت «

ئەمەش ئەوەیە : کە خواستنەکە بەرانبەری بکا بە شتێک کە ئەو شتە لە ملائماتی مستعارلە کەیە ، واتە بۆ خواستراوەکەیە . وەکوو ئەڵێ : « دەستی بڵاوە » واتە بەخشندەیە و شت زۆر ئەدا بە خەڵک « بڵاوی » خواستووە بۆ بەخشندەیی ، پاشان بڵاوی‌یکە بوو بە سفەتی « دەست »کە ـ کە ئەم دەستە موناسبە لەگەڵ بەخشندەیی‌دا . وە یا وەکوو « مخلص » ئەڵێ :

« بارانی خوانی ئـەرژێتـە ناو دەشت »

« پێکەنینی خۆی دەشتی کرد بە وەشت »

مەبەست ئەوەیـە کە بەخشندەیە « « خوان »ی خواستووە بـۆ بەخشندەیی ، پاشا وەسـفی کردووە بە « باران » « کە ئـەم بارانـە ئاشنایەتی هەیە لەگەڵ بەخشندەییدا ،

« ئیستعارەی مرشحە ، کە بە لای منەوە « خواستنی پاڵاوەتە » بۆی بەکارە .

ئەمیش کە : خواستنەکە بەرانبەرییی بکا بە شتێک کە ئەو شتە لە ملائماتی « لێیخواستراو ـ مستعار منە ، کە بێ » وەکوو ئەڵێ :

« دینی فرۆشت بە دینا ، بەڵام بازرگانیەکی رەنجەڕۆ بوو »

فرۆشتنی خواستووە بۆ گۆڕرینەوە ، ئینجا لە فرۆشتنەکە شتێـکی هێنـاوە کە لەگەڵ فرۆشـتنا پێکەوە بیانکرێ ، شتەکەش سـوود و تجارەتەکەیە .

بە کورتی لەم چوار بەشەدا ئەوەی کە زیادە بووە لە ملائماتـی « مصرحە و مکنیة » ، ئەگەر زیادەکە لە ملائماتی « لێیچـوون ـ مشبە »کە بوو ئـەوە ئەبێ بە خواستنی رووت ـ ئیستعارەی تجریدیة ـ . ئەگەر زیادەکە لە ملائماتی « لەوچوون ـ مشبەبە »کە بـوو ئەبێ بـە خواستنی پاڵاوتە ـ ئیستعارەی ترشیحیة ـ . ئەگەر بەرانبەرییی نەکرد لەگەڵ هیچ یەک لە ملائماتی لێیخواستراو و بـۆ خواستراودا ئەبـێ بە خواستنی ئازاد ـ ئیستعارەی مطلقة ـ .

وا ئەبێ خواستنی رووت و پـاڵاوتـە پێـکەوە کۆ ئەبنەوە . وەکوو « غەرقی » ئەڵـێ :

« غەرقی سلاحە ئەو بەچکە شێری ئێمەیە گەر سەیری کەی »

« مووی سەر ملو کەللەی وەها رژاوە تەواو وەسفی شۆردە بێ
نەکا »

ئەم هۆنراوە گەلێ شتی لە رووی خواستنـــەوە تێدا هەیە ، بەڵام ئەوەی مەبەستی تێمەیە « غەرقی ســــلاحە » ـ کە هــی رووت ، تجریدیەکەیە ـ ، چونکە لە ملائماتی بۆ خواستراوەکەیە ، ئەو بـــۆ خواستراوەش «بەچکە شێرە»کەیە « «مووی سەر و مل و کەللەی» هی پاڵاوتەکەیە ، چونکە لە ملائماتی لـێی‌خواســـتراوەکەیە ، ئەو لێی خواستراوەش شێری راستەقینەیە .

ئەبێ ئەوەش بزانرێ کە خواستنی پاڵاوتە پاراوتر و بتەوترە لــە هی ئازاد و رووت ـ لە مطلقة ومجردة ـ ، وە یـــا لە رووت و پاڵاوتە ـ تجرید و ترشیح ـ ، چونکە ئەم پاڵاوتەیە بە تـەواوی هووشە کاري و موبالەغەکە دروست ئەکا .

* * *

پاکژیەک لە بارەی خواستنەوە :

خواستن ئەبێ بە گەلێ بەشەوە :

بە اعتباری هەر دوو سەرەکەی ـ لێی خواستراو و بۆ خواستراوـ ئەبێ بە دوو بەشەوە .

بە چاو ئەو شتەوە کە لێی خواستراو و بـــۆ خواستراوەکە تیایـا هاوبەشن ـ کە ئەو شتە بەلای ئەهلی وەک‌یەکەوە بە « وجە الشبە » ناو ئەبرێ ـ ئەبێ بە دوو بەشەوە .

بەچاو لێی‌خواستراو و بۆ خواستراو و کۆکەرەوەکەیان ؟ واتــە، بە اعتباری ئەم سێیە ئەبێ بە شەش بەشەوە .

بە اعتباری وشەی « مستعار »،کە ئەبێ بە دوو بەشەوە ، واتـــە ئەسلی و تەبەعی .

دیسان خواستن به اعتبارێکی‌تر ؟ جگە لە اعتباری ئەم سەرو ئەوسەر و کۆکەرەوە و وشەکە، ئەبێ بە سێ بەشەوە ؟ • ئازاد • رووت ، پاڵاوتە ــ مطلقة ، مجردة ، مرشحة • •

ئەوەی کە بە اعتباری دوو سەرەکەی ئەبێ بە دوو بەشەوە ، ئەوەیە کە دوو لایەکە ، یا ئەگونجێ لە شتێکا کۆ ببنەوە • وەکوو ئەوە کە سەردارێک ئەڵێ :

« گومڕاکانمان هێنایەوە سەر ڕێگای ڕاست » واتە لە ڕێگا لایاندا بوو ، ڕێ بە دینمان بۆ کردن بۆ ئەوە بێنەوە سەر ڕێگا ڕاستەکە • ئەوەش کە ناگونجێ کۆ ببنەوە ، وەکوو شتێکی نەبوو وە یا نەبوونێک بخوازی بۆ بوونێک ؟ واتە ئیستعارەی • معدوم • بکەی بۆ « موجود » • دیارە هیچ کەڵکێک لەم ئیستعارەدا نی‌یە و نابێ •

ئەوەی کە بەچاو • جامع ــ کۆکەرەوە • کە ؟ واتە ئەو شتەی کە هەر دوو لای خواستنەکە تیایا هاوبەشن •ئەمەش یا کۆ کەرەوەکە لە چەمکی لێ‌ی‌خواستراو و بۆ خواستراودا هەیە و داخڵە ، یا نی‌یە •

ئەوەی کە هەیە وەکوو ئەو وێنەیە کە ئەڵێ : « هەر دەنگێک ئەبیستێ بۆی باڵ ئەگرێتەوە ! • » • باڵ گرتنەوەی خواستووە بۆ هەڕا کردن • « کۆکەرەوە ــ جامع » لە نێوانی باڵ گرتنەوە و هەڕا کردنا •غاردانە • • ئەم غاردانە لە مەفهوومی باڵ گرتنەوە و هەڕا کردنا هەیە •

ئەوەی کە نی‌یە و داخڵ نی‌یە ، وەکوو خواستنی • پڵنگ • بۆ پیاوی ئازا و پاڵەوان • چونکە پاڵەوانی شتێکی عەرەزی‌یە بۆ پڵنگ ، پڵنگ خۆی درندەیەکە ، پاڵەوانی لە خارجی ئەوایە •

ئەوەش کە بە چاو لێخواستراو بۆ خواستراو و کۆ کەرەوەکەیە ، ئەبێ بە شەش بەشەوە ، روونکردنەوەکەی بەم جۆرەیە .

دووسەرەکە ئەگەر « حسّی » بوون ؟ واتە قەبارەیەکیان هەبوو ، کۆ کەرەوەکە یا حسّییە وەکوو ئەڵێ : « **کەڵەشێرە زێرینی سەر خەزنەکە ئەیخوێند** » . لێی‌خواستراو ـ مستعار منە ـ کە مشبەبە کەیە ـ کەڵەشێرێکی راستەقینەیە ، بۆ خواستراو ـ مستعار لە ـ کە مشبەکەیە ـ کەڵەشێرە زێرینەکەیە ، کۆ کەرەوەی هەردووکیان شکڵەکەیە ، ئەمانە حسّی‌ـن .

یا ئەو کۆکەرەوەیە « ژیری »یە وەکوو کابرا وتی : « **کێچ نەیهێشت بخەوم هەتا رۆژم لە شەو سەندەوە !** » . مەبەستی ئەوەیە ئەو شەوە هەر لە سەرێوارەوە کێچ نەیهێشتووە بنوێ هەتا کەوتە رۆژ . لێرەدا لێی خواستراو ـ مستعار منە ، شەوەکەیە ، بۆ خواستراو مستعار لە ـ کە ، دەرکەوتنی رۆژەکەیە ، ئەم دووە هەر دووکیان حسّی‌ـن ، کۆکەرەوەکەیان ؟ واتە جامع لە نێوانی ئەم دوو حسّی‌یەدا ، حەسانەوەیە ، چونکە کە رۆژ بووەوە کێچ وازی لێی‌هێنا و حەسایەوە .

ئەگەر خۆ دوو لایەکە و کۆکەرەوەکە هەموو « ژیری » بوون وەکوو ئەڵێ :

« **من چورتم دا بوو لە ژێر خاکا ، کێ منی هێنا بۆ ئێرە ؟** » لێی‌خواستراو نوستنە ، بۆ خواستراو مردنە ، کۆکەرەوەکە بێ ئاگایی‌یە لە هەردووکیانا نوستن و مردن لە بێ‌ئاگایی‌دا وەکوو یەک وانە .

یا ئەگەر دوو لایەکە یەکێکیان حسّی و ئەویکەیان « عەقلی » بوو ، «حسّی»یەکە لێی خواستراو ـ مستعارمنە ـ کە بوو ، وەکوو

ئەڵێ : « **شەکرێك بشکێنە** » • لێی خواستراوەکە شکاندنی شەکرە ، ئەوە حسّی‌یە، بۆ خواستراو ـ مستعار لە ـ کە قسەکردنە ، کۆکەرەوە لە بەینی ئەو دوو شتەدا گەشەیەکی رۆحی‌یە بۆ گوێگران • ئەم دووەیان عەقڵی‌ـن •

وە یـــا بە پێچەوانەوە بوو ؟ واتە دوو سەرەکە حسّیەکەیان بۆ خواستراو ـ مستعار لە ـ کە بوو • لێی خواستراو ـ مستعار منە ـ کە لەگـەڵ کۆ کەرەوەکەدا • جامع • عەقڵی بوون • وەکوو ئەڵێ : **ئاو بە ئاوەدانی‌دا ئەڕوا**» • ئاو • بۆ خواستراوەکەیە «حسّی‌یە» «ئاوەدانی» لێی خواستراوەکەیە • کۆکەرەوەکە • تێری »یە • ئەم دووە هـــەر دووکیان عەقڵی‌ـن لە فهووم‌دا ، چونکە مەبەست بە ئاوەدانی غـەیری برسێتی‌یە •

وە یا کۆکەرەوەکە هەندێکی • حسّی • و هەندێکی «عەقڵی» بوو• وەکوو ئەڵێ : « **مانگێـــك دەرکـەوت** » • مەبەستت ئینســـــان بێ لـە جوانیەکەیاو لە دڵگیریەکەیاە دوو سەرەکە ـ کە ئینسان و مانگەکەیە ـ حسـّـی‌ـن ، کۆکەرەوەکە هەندێکی جوانی‌یە ـ کە حسّـــی‌یە ـ بە هەندێکی دڵگیری‌یە ـ ، کە عەقڵی‌یە ـ •

ئـەو « ئیستعارە »یەش کە وترا بە چاو وشەکە « مستعار »ە کە ئەبێ بە دوو بەشەوە • ئەمەش ئەوەیە : کە ئەگەر وشەکە ئیسمی جنس بوو وەکوو ئەو ناوانە کە ناون بۆ شت ، خواستنەکە ئەبێ بە ئەســــڵی و رەگەزی ، وەکوو • شێر » ئەخوازرێ بۆ پیاوی ئازا • • ترسنۆك • ئەخوازرێ بۆ پیاوی نەترس و بێ‌باك •

ئەگەر وا نەبـوو ئەبێ بە تەبەعی و رەدوو • ئەمانەش بەهـۆی

کردەوە و موشتەقاتی کردەوەو پێنەوە . بۆ ئەم جۆرەیان من پێویست بە درێژەپێدان نابینم .

* * *

بەهۆی دوایی هاتنی دوو بابەتەی گوزارەکاري و رەوانـــکاریەوە شتێکی‌تر ماوە پێم‌وایە باسی ئەوەش بکرێ :

بەلای هەموو زانایانی بەلاغەوە وایە کە خوازە و درکە پاراوتر و بەهێزترن لە دروست و دان پیانان ؟ واتە « مجاز و کنایە » « بەلێغ‌ترن لە « حقیقە و تصریح » « ئەمەش بۆیە وایە چونکە وەکوو ئەوە وایــە کە تۆ لە «ملزووم» «وە بچیت بۆ « لازم » ، هەموو دەم کە مــەلزووم هەبوو لازم‌ـیش هەیە ، کە ئاگر هەبوو گەرمایی هەیە ؟ کە مەجاز و درکە هەبوو دروست و دان‌پیانانیش هەیە « ئەمە وەکوو ئەوە وایە کــە تۆ داوای شتێـک بکەیت لەگەڵ ئیسبات و گەواهي‌دا « بێ گومـــــان داواکردن لەگەڵ « بینة »دا بەهێزترە لە داوایەک کە ئەوی لـــەگەڵ نـــەبێ .

هەروەها « خواستن »یش بەهێزترە لە وەک یەک « چونکە ئــەم خواستنە ـ وەکوو وترا ـ بەشێکە لە خوازە ، خوازەش بە پێزتر بــوو لە « دروست » « لە باسی « خواستن » دا قسە لە خزمایەتی وەک یەک و خواستن ، وەک یەک و خوازە ، خوازە و خواستن کرا ، لە ئەنجامی ئەو باسانەدا دێنە سەر ئەوە کە خواستن بەهێزترە لە وەک یەک .

جوانکاري

بەشی سێیەم لە زانیــاري رەوانبێژي ، جوانکاري ،یە تێــــنە ئەچینە ناو ئەو بەشەوە ، زانیاري ئەم بەشەش ئەوەیە کە بەهۆی ئەوەوە جوانیی و رێنک وپێکی قسە دەر ئەکەوێ ، دیارە ئەم دەرکەوتــەش وەختێ ئەبێ کە ئەو قسەیە لەگەڵ چۆنیەتی کاتەکە « مقتضي الحال »دا بەرانبەریی بکا ، وە ئەبێ ئەوەش بهێنرێتە بەر چاو کە ئەو وشە، وە یا رستەیە بە جۆرێــکی ئاشکرا و بێ گرێ و قۆرت لەگەڵ گوزارەکــەدا جووت ئەبن و یەک بۆ یــەک ئەشێن ، ئەم جووت بـــوون و یەک گرتنەش، وە یا زانینی ئەم رێگەیە بە هۆی زانینی زانیاري جوانکاریی‌یەوە ئــەبێ .

کەوابوو زانیــاري « جوانــکاري » تایبەتی‌تر بوو لە زانیـــاري گوزارەکاری و رەوانکاري، لە بەر ئەمە بوو، بۆیە ئەم بابەتی جوانکاریی‌یە کەوتە دوای ئەوانەوە .

ئەم جواني و رێنک و پێــکی قسەیەش دوو جۆرە ؛ جۆرێکیان روو لە وشە ئەکاتەوە ، جۆرێکیان روو لە گوزارە ئەکاتەوە ، لە پێشـــا باســی گوزارەیەکە ئــەکەین ، چونکە مەبەستی بناغەیی لە هەمـــوو شتێکا گوزارەیە ، وشە قاڵبێــکە بۆ ئەو گوزارەیە .

جا یەکێــک لەو گوزارەیانە :

جواني بايس .

جواني بايس واتـه « حسـن التعليل » يەكێكە لە بابەتــەكانی « رەوانبێژي » و لە بەشی« جوانكاري » ؛ لەو بەشە کە جوانكردنی وتەو رستە ئەگرێتـەوە ، کە ئەیگرێتەوە لە لایەنی روخسار و ناواخـــن و ناوەرۆكیەوە •

جواني بايس لە خودی خۆیا ئەوەیە کە «سەبارەت-عیللەت»ێكی بە رێ و جێ بهێنرێ بۆ « خاسەوێژي - وەسفی » شتێـك کە ئــەو خاسەوێژی‌یە لە بناغەدا خاسەوێژی شتەکە نەبێت ؛ واتە غەیر حەقیـقی بێ ، بەڵام ئەو داواکردنە و ئەو بۆ هێنانە بە شێوەیەکی جوان و شایان بێت •

کردنی ئەم ئیشەش بۆ ئەوەیە کە پاراوي و جوانیەکی‌تر بدا بــە رستە و هۆنراوەکە ؛ دانێکی وا کە دڵ و مێشك زیاتر پێی بگەشێتەوە و ببووژێتەوە •

ئەم جواني بایســـەش ئەکرێ بە چوار بەشــەوە ؛ چونکە ئــەو خاسەوێژی‌یە کە ئەویسترێ بکرێ بە سەبارەت ، یـا هەیە و گومانێك لە بوونەکەیدا نی‌یە و مەبەست ئەوەیە باسی سەبارەتیەکەی بکرێ ، وە یـــا نی‌یە و شوێنی گومانە و ئەویسترێ بوونیەتیەکی بۆ دروستبکرێ و بهێنرێتە ناوەوە و بکرێ بە چەخماخەی شتەکە •

ئەو بەشەیان کەوا هەیە و گومانی تێدا نی‌یەو مەبەست ئەوەیە باسی سەربارەتیەکەی بکرێ ، یـا ئەمەیە بە رەوشت و بە عادەتی نابێ بە سەبارەت هەرچەندە لە راستی‌دا خاڵي نی‌یە لــە ســـەبارەتیەتی - عیللیەت » وە یـا ئەبێ بە سەبارەت بەڵام مەبەست ئەوەیە کە سەبارەتە رەگەزي و نەژادیــەکەی بێ بە سەبارتێـکی دووەمین ، وە یـا بــە واتەیەکی‌تر بێ بە غەیر حەقیـقی بە پێی ئەو شوێنە •

ئەو بەشەشیان کە نی‌یە و ئەویسریٰ بوونیـــەتیەکی بۆ دروســـت بکریٰ ، ئەمیش واتە خاسەویٔژی‌یەکە یـــا ئەشیٰ و ئەگونجیٰ ، یـــا ناگونجیٰ ناشیٰ .

ئەمجا بەشی یەکەم ؛ واتە ئەو بەشەیان کە وا خاسە وێژی‌یەکە هەیە و گومانی تێدا نی‌یە و مەبەست ئەوەیە باسی سەبارەتیەکەی بکریٰ ، وە بە رەوشت و بە عادەتی نابیٰ بە سەبارەت ، وە یا ناویستریٰ بکریٰ بە سەبارەت ، هەر چەندە لە راستی ـ شدا خالی نی‌یە لە سەبارەتیەتی . وینەکەی وەکوو « نالی » ئەلیٰ :

« لە ترسی تەلعەتت رۆژ هەر وەکوو شێت »
« بە ر‌وو زەردی هەلات و کەوتە کێـــوان ! »

هالاتن و ئاوا بوون بۆ رۆژ خاسەویٔژی‌یەکە و هەیە . بەلام لــە رواڵەتـا سەبارەتیەکی بـۆدەر ناکەویٰ . هەر چەندە لە راستیدا خالی نی‌یە لە سەبارەت . هۆنەر هێناویە سەبارەتیەکەی بەوە هێناوەتەوە کــە هەلاتن و زەرد بوونەکەی لە ترسی پرتەوی روومەتی دۆستەکەیەتی .

سەبارەتی راستەقینەی ئەم خاسەویٔژی‌یە ـ کە ئاوا بوونەکەیەتی ـ لەبەر سووررانەوەی ئەرزە ، بەلام ئەوە ناهێنرێتە بەر چـــاو ، بەلکوو سەبارەتەکەی ئەکریٰ بە ترســـی زۆر پرتەوی روومەتی دۆســـتی ئـــەم .

بەشی دووەم ؛ واتە ئەو بەشەیان کە خاسەویٔژی‌یەکە هەیەو ئەبیٰ بە سەبارەت ، وەلـیٰ مەبەست ئەوەیە کە شتێکی‌تر بکریٰ بە ســەبارەت بۆ ئەوە سەبارەتە بناغەیەکە بیٰ بە سەبارەتێکي دووەمین ، وە یا غەیر راستەقینە و غەیر حەقیـقی .

وینەی ئەمەش وەکوو « سالم » ئەلیٰ :

« لە سەر سەبزەی چەمەن یاری سوها قەددم کە جیلوەی کرد »
« لە سەجدەی خالی لا لێوی بنەوشە گەردنی خـەم بـوو ! »

گەردن خەم بوون و چەمانەوەی وەنەوشە خاسە ویٔژی‌یەکی بـیٰ

گومانە و بۆی هەیە ، کە سەبارەتە راستەقینەکەی فورس بوونـــی سەرەکەی و بێ هێزی قەفەکەیەتی ، هۆنەر چاو لەوە ئەپۆشـــێ ، خاسەوێژیەکیتر ئەکا بە سەبارەت کە کرنووش بردنیەتی بـۆ خـاڵی لا لێوی دۆست ، خاسەوێژی‌یە بناغەیەکە چووە پلەی دووەمین و بوو بە خاسەوێژیەکی غەیر راستەقینە و غەیر حەقیقی .

بەشی سێیەم ؟ واتە ئەو بەشەیان کە خاسەوێژی‌یـــەکە نی‌یە و گومانی تێدا هەیە و ئەویستری بوونیەتیەکی بـۆ دروستبکرێ و بکرێ بە خاسەوێژی ، وە ئەم بە خاسەوێژی کردنەشی ئەگونجێ و ئەشێ ، وێنەکەی وەکوو ، مەجدی ، ئەڵێ :

« مینەتی ئیحسانی واشی‌ـم با لە سەر ئەی ئەهلی شەرق ،
ترسی ئەو بوو رستگار بوو چـاوەکانی من لە غـــەرق ،

، واشی ، کەسێکە قسە دێنێ و ئەبا ، واتە « قسەچن » ، قسەچن هیوای چاکەی لێی ناکرێ ، بەڵام هیچ دووریش نی‌یە کەچاکەیەکیش بکا ، چ قەیدی هەیە با بیکا ! ، ئەیکا بە خاسەوێژی و بە پێچەوانەی مەردمیتر ئەبزوێتەوە و ئەڵێ :

خەڵکینە ! ، بزانن کە من چاکەی قسەچنم لە سەرە ، چونکە من لەبەر دووری یارم ئەبوایە بگریامایە ، لە ترسی ئەوە کە نەوەک ئەو من لـەو جۆشی گریانەدا ببینێت و بچێت ئەم گریانە بە بارێـــکیترا بگێرێتەوە بۆ خۆشەویستەکەم هیچ نەگریام ، لە نەگریانەکەم چاوەکانم بـۆ مایەوە ، چـونکە ئەگەر بگریامایە ئەوەندە ئەگریام تـا چـاوەکانم لە ناو دەریـــای فرمێسك دا نقوم ئەبوون و ئەخنکام .

لێرەدا هۆنەر خاسەوێژیەکی دوور لە راستەقینەی داوەتی ـ کـە چاکە کردنی قسەچنە ـ وە ئەگونجێ و ئەشێ .

وە یـا لەم رستەیە دا کە ئەڵێ :

« دوژمن چاکتر مامۆستایه ! » »

چەشـــنی شتەو و خاســـەوێژی‌یە دوور لـــە راستەقینـــەکەی ئەدرێتێ » چـونکە لە ترسـی ئەو » پیاو ئەکەوێتە خـــۆی و بێ وەی ئەبێ لە خراپەی »

بەشی چوارەم ؟ واتە ئەو بەشەیان کە خاسەوێژی‌یـەکە نی‌یە و بە تەواوی گومانی تێـــدا هەیە ، وە ئـەویستری بوونیـــەتیەکی بـۆ دروست بکرێ و بکرێ بـــە خاســـەوێژی ، لەگەڵ ئەوەشـــا کـە ناگونجـێ بـەڵام هـەر ئەکرێ » وێنەش بـۆ ئەمەیان وەکوو » بێخود » ئەڵی :

« ئەگەر جەوزا نیازی بەندەگی شۆخی لە سەر نـــەبوای »
» نەدەبینرا کەمەر بەستە لە ســەر ئەو ئەوجی ئەفلاکە !«»

« جەوزا » ـ کە دووبەیکەرەیە ـ چەند ئەستێرەیەکن لە وێنەی دوو منالی رووت دا، شوێنەکەی شوێنی ئەستێرەی « عەتـــارد » ، وە ناوی مانگی سێ‌یەمی دوانزە بوورجەکەشە » بە هەر چـــوار دەوری ئەم جەوزایەدا چەند ئەستێرەیەک ئاخڵەیان داوە بە دەوریا و بـوون بـە وەکوو پشتێن بۆی ـ کە بەمانەش ئەڵێن « نطاق الجوزاء » ـ »

جا ئەڵێ ئەگەر ئەستێرەی جەوزا مەبەستی بەندەگی‌ی ئـــەو شۆخە ـ کە یارەکەمە ـی لە سەرا نەبوایە » بەو جۆرە پشتێنی بەندەگی لەو سەرەوە نەئەبەست ، بە چەشنێکی وا کە هەموو کەس ببینێ ! »

لێرەدا خاسەوێژی‌یەک ـ کە خزمەتکردنی ئەستێرەی جەوزایـــە بە یار ـ نە » شتێکە بێت ، وە نە ، ئەشگونجێت » هۆنەر وەکوو چۆن ئەیەوێ بوونەتیـــەکی بۆ دروست بکا ، بەو جـۆرە ئەشیەوێ بڵـــێ ئەشگونجێ ! » بوونیەتیەکەی بەوە پێک دێنێ کە ئەڵێ :

نابینی وا بەو جۆرە ئەمەر بەستە و بە بێ هەست بۆ خۆی لەو سەرەوە راوەستاوە ، ئەم راوەستانەی بەو دیمەنە ئەوە بۆ ئەو خزمەتەیە ! •

وە یا « تاهربەگ » ئەڵێ :

« فەلەک زانی کە دەشکێ رەونەقی بازاڕی مانگ و رۆژ »
« شکاندی پەنجەکەم تا من نەنووسم وەسفی روخساری ! »

تاهربەگ لە « راو »دا بووە ، دەمانچەیەکی تەقاندوە ، بە رێکەوت داویە لە پەنجەیەکی خۆی بریندای کردووە و بەڵکوو سەری پەنجەکەی پەڕیوە • شکانی پەنجەکەی بە هۆی گوللەی ئەو دەمانچەیەوە بووە • کەچی هێناویە خاسەوێژییەکی تری بۆ دروست کردوە ئەڵێ :

گەردوون بۆیە پەنجەی منی شکاند بۆ ئەوە بوو کە وەسفی روخساری یار نەنووسم!• چونکە ئەگەر بمنووسیایە مانگ و رۆژ ئیتر ئەو رەواجەیان بۆ نەئەمایەوە کە مەردم باسی جوانیان بکەن !•

شتێکیتر هەیە بە تەواوی وەنەبێ جوانی بایس بێ ، وە وەنەبێ ئەویش نەبێ ؟ جوانی بایس نییە بە تەواوی ، چونکە بەر ئەو بەشانە ناکەوێ ، ئەویش نییە چونکە لەو ئەکا •

هۆیەکەش ئەوەیە کە ئەو نییە و لەو ئەکا ئەوەیە کە لەمەدا گومانێک هەیە و لە سەر ئەو گومانە دارێژراوە • لێرەدا شێر گیرە لە سەر ئەوە کە بیخاتە بەر ئەو بابەتی جوانی بایسەوە ، گومانەکەش پێچەوانەی ئەو داواکارییەیە• کە ئەمە هەبوو بە ناچاری ئەوترێ ئەمە وەکوو پاشکۆیە بۆی ؛ واتە پێوە لکێنراوە •

جا وێنەی ئەمە وەکوو « پیرەمێرد » ئەڵێ :

هەوری بەهاران ئەگری بە تــاو
بۆیە وا ئەکا بە دەردو زووخاو ؟ .
لەیلی شاردۆتەوە لە لای « شندروێ »
دڵی پڕ ئەبێ و بۆی ئەگری لە نوێ !

ئەڵێ هەوری بەهاران بۆیە بە تــاو ، تــاو دێنێ و دەرد و زووخاو هەڵئەرڕێژی، چونکە لەیلی ــ دۆستی لە سەر شندروێ لای عەبابەیلــە شاردۆتــەوە ؛ واتە مەزارەکەی لەوێدایە ، جــار جــار دڵی پڕ ئەبێ لە قوڵپی گریان و بۆی ئەگری ! .

بارانی هەور لەبەر ئەوە نی‌یە ، کە دۆستی لەیل ، لەیلی لــە کێوی شندروێ‌یە . بەڵــکوو لەبەر تەبیعەتی هەورەکەیە ، بەڵام ئــەم ئەیــکا بەوە کە دۆستی لەوێ‌یە . ئەم داواکردنەشی بەو جۆرە گومانی تێدا هەیە ، بەڵام لە سەری هەر ئەڕروا بۆ ئەوە بیــکا بە راســت و لەو گومانە دەرچێ ! .

(دژیەك)

یەکێکیتر لەهونەرەکانی جوانکاری « دژیەك » « لەم دژیەکەدا دووشتی نەگونجاو ئەهێنرێن لە رستەدا بەرانبەری یەك ئەوەستێترێن بۆ ئەوە نەوس بە ئاسەوە بۆی بشنێتەوە •

وەکوو ئەوە رووناکی بەرانبەر بە تاریکی ، چاکە بەرانبەر بە خراپە ، بەرزی بەرانبەر بە نزمی ، جوانی بەرانبەر بە ناشیرینی رائەگیرێن « ئەم دژیەکەش وا ئەبێ دوو « ناو » ئەبن « وەکوو « خادم » ئەڵێ : « **ماســـی لە خاکا مردوە ، سۆنە لە ئاوا زیندوە** » « ماســـی و سۆنەی بەرانبەر بە یەك داناوە و ، هەردووکیان « ناو »ن «

وە یــا دوو سفەت ، وە یــا ناو و سفەتێك « وەکوو «سجادی» ئەڵێ :

« بەرانبەر داد ستەم رابوو ، لە رووی چاکە خــــراپ وەستا »
« لە لای پاک پیس سەری هەڵدا ، لە رووی راستی درۆ هەستا »
« چ رووناکی ، چ تاریکی ، چ نزمی بێ وە یا بەرزی »
« بە خۆشی بێ وە یا تاڵی ، هەموو ئەروا لە سەر ئەرزی »

تەماشا ئەکەین خاوەن دەق بەرانبەر بە « داد » « ستەم »ی داناوە « بەرانبەر بە چاکە « خراپە » ، بەرانبەر بە پاك « پیس »ی داناوە ــ کــە ئەمانە هەموو « ناو ــ اسم »ن « بەرانبەر بە « راستی » «درۆ »ی داناوە ــ کە « راستی » ئیسمیمەعنا و لە حوکمی سفەتدایە ؛ « درۆ » ئیسمە « « رووناکی و تاریکی » ، « نزمی و بەرزی » ، « خۆشی و تاڵی » ئەمانە هەموو ئیسمی مەعنان و بەرانبەری لە بەینی یەکا پێکردون «

مەبەستەکە ئەوەیە دوو شتی وا کە هەرگیز نەشێن بن بە یەك و

بخرێنه رستەوە و بەرانبـــەر بە یەک دابنرێن ؟ واتە کـە یەکێـکیان هێنرا ئەویتریشیان هەر لە رستەکەدا دابنرێ • رستەش هۆنراو بێ ، یـا پەخشان •

هەروەها لەم بابەتی • دژیەک »ەدا بەرانبەری ئەکرێ لە نێوانـی « وەرگرتن و وەرنـەگرتن ، ئیجاب و سەلب • ، وە • چەســپاندن و نەچەسپاندن ـ ئیسبات و نەفی • ، وە • دوو کردەوە ـ فعل • • وەکوو دیـوان • خادم • ئەڵێ :

« وتم بەو شۆخی چاو مەستەی دڵارا »
« ئەچم بۆ چین • نەچووم • چووم بوخارا ! »

بە راستی ئەم هۆنراوە بۆ هەموو وێنەکانی دەست ئەدا ؛ «چین» و « بوخارا » بۆ دووئیسم • « ئەچم » و «نەچووم» بۆ ئیجاب و سەلب • «نەچووم» و «چووم» بۆ ئیسبات و نەفی • «ئەچم» و «نەچووم» بۆ دوو فعلەکە •

وە یـا هەر بۆ ئیجاب و سـەلبی تەنها • وەکوو ئەڵێ :

« نازانن دیواخانی پاشا • ئەزانن ئاشخانەی پاشا ! » •

وە یـا دوو مەعنا لە رستەیەک کۆ بکرێتەوە • وەکوو • رەمزی » ئەڵێ :

« لە گریەی زۆری من ، خەندەی کەمی تۆ »
« هەموو دنیا بوەتـــە شین و رۆ رۆ ! »

دوو مەعنـاکە لێرەدا لە راستیدا ئەبێ بە چوار ؛ زۆر و کـەم ، گریان و پێکەنین ؛ جوانیەکە لەوەدایە کە • گریان »و • زۆری » بەرانبەر بـە پێکەنین و کەمی داناوە • ئەمە بەو ناوەشەوە ناو ئەبرێ کە بـۆنی دژیەکی لێدێت •

وە یـا بۆ بەرانبەری یەک شت بەرانبـــەر بە دووشت ئەڵێ :

« پیري به تەنیـــا رەحمەتە »
« پیری و فەقیری زەحمەتە »

* * *

هەر لەم بابەتی « دژیەک »ەدا شتێکیتر هەیە کە بەلای زانایانی بەلاغەوە بە « تەدبیج » واتە « نەخش و جوانیی » ناو براوە . وێنەی ئەمە وەکوو « گۆران » ئەڵێ :

« خەلات کرا لەو رۆژەدا بە بەرگی سووری مەخمەلی »
« دەنگ هات شەوێ بە شوێن ئەوا کە بۆی کرا بە ئەتلەسی ! »

ئەمە هەڵئەگرێ کە دژیەکەکە بێ « طباق » ، چونکە دوو دژیەکی کۆ کردۆتەوە ، واتە دوو مەعنای بەرانبەر لە رستەیـەک دا . وەکـــوو ئەمە هەیە ئـەوەش هەر هـەیە کە ئەم جۆرە دژیەکە بـــە نـەخش و جوانیـش ناو ئەبرێ ؛ واتە لە شتێکا ئەبێ کە وەسف یـا خوسپی تێـدا هەبێ ، رەنگ و رەنگامەی تێـدا بەکار بهێنرێ بە نیازی « درکە » یـــا « توانجپۆشی » .

« هەڵۆ » بەگ یەکێـک بوو کە لە رۆژی شەشی ئەیلـــوولی « ۱۹۳۰ » لەبەر دەرکی سەرای سولەیمانیدا کوژرا . عبداللە «گۆران» لاوانەوەیەکی بۆ دانا . ئەم هۆنراوەیە یەکـێکە لەو پارچەیە .

لێرەدا ئەمە هەڵئەگرێ ـ بێجگە لە دژیەکیەکەی ـ کە « تەدبیجی درکە » بێ ، چونکە ئەڵێ :

ئەو رۆژە کە هەڵۆ بەگ کوژرا بەرگی سوور کرا بـە خەلاتی ـ کە خوێنەکەیەتی و شـەهید بوو ـ . هەرکە کەوتە شـــەوێ چوە بەهەشتەوە و بەرگی سەوزی ئەتلەسی کرا بە بەرا . ئەتلەس سەوزە . لێرەدا سوور و سەوزی کۆ کردۆتەوە . مەبەستی لە « سوور » درکەیە لە کوشـتنی . مەبەستی لە « سەوز » درکەیە لـە چوونە بەهەشـت ، چونکە جل و بەرگی ئەهلی بەهەشت سەوزە .

« درکە »ش ئەوە بوو : کە گوزارەیەک هەیە « وشەکە لەگوزارە ئەسڵیەکەی خۆی گوێزراوەتەوە بۆ گوزارەیەکی‌تر ، لەگەڵ ئەوەشا ئەگونجێ بۆ ئەسڵەکەش ؛ واتە نیشانەیەک لە ئارادا نی‌یە بۆ ئەوە گوزارە ئەسڵیەکە مەبەست بێ .

« سوور » رەنگی سوورە « قرمز » . «سەوز» رەنگی سەوزە « کەسک » . « خوێن رەنگی سوورە ، بەرگی ئەهلی بەهەشت رەنگی سەوزە . لێرەدا نیشانە نی‌یە کە سوور هەر ئەبێ سووری «مصطلح » بێ ، وە یـا « سەوز » ئەو سەوزە بێ کە لە ناو زمانا باوە .

وە یا هەر لەم بەشدا « رەنگامە » بە جۆری « توانج پۆشی » بێتە پێشەوە . وەکوو لەم رستەیەدا ئەڵێ :

« **لەو رۆژەوە کە گیای سەوزی ژیانم زەرد هەڵگەررا . خۆشەویستی زەردم پشتی تێی کـــردم . رۆژی رووناکم پەردەی رەشی بەســـەردا هاتووە . رەشی‌ی مووەکانم روو بە رووی سپێتی بوونەوە . کەوتمـە حاڵێکەوە کە دوژمن بەزەیی پیاما ئەهاتەوە . لەو رۆژەوە کە وام لـــێ هاتووە . ئیتر خوزگە بە مردن ئەخوازم !** » .

لێرەدا رەنگەکان ؛ سەوزي ، زەردي ، رەشی ، سپێتی هەمووی هێناوە . « توانــج‌پۆشی »یەکە لەم شوێنەدا لە « زەردی »یـــەکەدایە ؛ « خۆشەویستی زەرد » دوو مەعنای هەیە ؛ یەکێ نزیکەکە کە دۆستـە گەنم رەنگە زەردبادامیەکەیەتی ، یەکێ دوورەکە ـ کەزێـــرە ـ . مەبەستەکە لێرەدا دوورەکەیە .

هەر لە بابەتی « نەخش‌وجواني »یە ، دوو مەعنا کۆ بکرێنەوە و بە دوو وشە گوزارشت لێی بدرێنەوە کە مەعنا راستەقینـــەی وشەکان بەرانبەري بکەن . وێنەی ئەمە وەکوو « پیرەمێرد » ئەڵێ :

« بزەی پیری‌یە بە سەروریشم »
« گریانی خۆمە بە دەورەی ئیشم ! »

هەر چەندە پیری بەرانبەری گریان نی‌یە ، بەڵام لە مەعنادا بەرانبەرە ، چونکە گوزارشتی بە « بزە » لێی داوەتەوە – کە بزە بە مەعنا پێکەنینە – پێکەنین لە راستیدا بەرانبەرە بە گریان . جگە لەمەش گەلێ پێکەنین روو ئەدا بەرانبەر بە گریانی کەسێک ، چونکە ئەم بەتەوسەوە بە گریانەکەی ئەو پێی ئەکەنێ ! . ئەمە بە « ایهامی تضاد »یش ناو ئەبرێ .

* * *

بەشێکی‌تر لە جوانکاری گوزارەیی لە لای زانایانی بەلاغە لەسەر گوزارشتی ئەوان « مرعات النظیر »ە . ئەم رستە بە لای منەوە لە رەوانبێژی کوردی دا **«چاو لەیەک»** جێگای خۆیەتی ، وە نابێ واش بزانین کە رستەی « چاو لەیەک » وەرگێڕراوی « مراعات النظیر »ە . وەرگێڕراو نی‌یە ، چونکە مەعنای حەرفی « مراعات النظیر » شتێکی‌ترە . بەڵکوو من ئەو چەمکەم گرتووە کە زمانێکی وەکوو عەرەبی بە پێی کەسیەتی خۆی « مراعات النظیر »ی بۆ داناوە ، زمانی کوردی‌یش کەسیەتیەکی بۆ خۆی هەیە ، بە پێی ئەو کەسیەتیەی چەمکی «مراعات النظیر »ی بە « چاولەیەک » گوزارشت لێ داوەتەوە . کە وا بوو ئەمە ئاشنایەتی بە وەرگێڕانەوە نی‌یە .

ئەم « چاولەیەک »ەش چەند شتێکە ، یەکێک لەوانە «گونجاو بۆ یەک »ە ؛ واتە « تناسب و توفیق » .

ئەمەش ئەوەیە کە دوو مەعنای نەگونجاو کۆ بکرێنەوە لە دوو رستەدا ، ئەمەش بە رێکەوتی شوێنەکە بێ ، نەوەک بە هۆی دژایەتیەوە بێ . کە کۆ کرانەوە لە دوو وشەکەدا ، گوزارەی وشەکان لەگەڵ یەکا بگونجێن . وەکوو وێنەکە ئەڵێ :

« ڕۆژ لە ڕۆژدا و مانگ لە مانــگ دا لە گەڕرانا بــوون »
« گەلاوێژ لە مانگدا و ژین لە حەفتەدا لە سەمادا بوون »

وێنەکە لە ڕۆژ و مانگ و گـــەلاوێژ دایە ؟ ڕۆژ کوورەی ڕۆژ مەبەستە ، هەر چەندە بە ڕۆژی بەرانبەر بە شەویش ئەوترێ • مانگ ئەو مانگەیە کە لە شەوا هەڵدێت ، هەر چەندە بە « ٣٠ » ڕۆژەکەش هەر ئەڵێن مانگ • «گەلاوێژ» ئەو ئەستێرە ڕووناکەیە کە لە شەوی «٤٦»ی هاوین دا لە شوێنی خۆی ئەکەنرێ ، وە گۆڤارێکی کوردیی ئەدەبی ـش بووە کە هەر بە مانگێ جارێ لە بەغدا دەرچووە •

گەلاوێژی ئەستێرە ڕێکەوتی لەگەڵ مانگ و ڕۆژ دا هەیە چونکە هەموویان ڕووناکن ، بەڵام گەلاوێژی گۆڤار ئەو ڕێکەوتەی لەگەڵیانا نی‌یە ، چونکە ئەوان لە ئاسمانن و ئەم لە ئەرز ، ئەوان ئەو ڕووناکی‌یە ڕواڵەتیەیان هەیـــە ئەم نی‌یەتی • وە یـــا هەر لەم ڕووەوە • نالـی • ئەڵێ :

« گریانی من و خەندەی تۆ ئێستە ئەشوبهێن »
« بەو مەوسمی بارانە کە وا خونچە ئەپشکووت »

ئەم هــۆنراوە بۆ گەلێ لە هونەرەکانی ڕەوانبێژی دەســت ئەدا • هەر یەکە بە پێی جێگای خۆی •

● ● ●

جۆرێکی‌تر لەم « چاولەیەک »، ئەوەیە کە ڕستەکە بـــە جۆرێ دابڕڕێژرێ دوایەکەی لەگەڵ سەرەتاکەیا گونجایشێـک لە بەینیانـــا هەبێ • ئەمە « تشـــابهی ئەتراف »یشی پـێی ئەڵێن • وێنـــە وەکـــوو • نالی • ئەڵێ :

« فەرشی پلاسە ، دۆشەکی خاکە ، سەرینی بەرد »
« بێ تووک و ڕووت و قووت و فەقیرو قەلەندەرە »

سەیر ئەکەی فەقیر و قەلەندەر لەبەر بێ نەواییان فەرشیان هـــەر پلاسە •

* * *

یەکێکیتر لە جوانکاری گوزارەیی « چاوەڕوانی »یە . ئـەم گوزارشتە لە عەرەبیدا « ارصاد »ی پێ ئەڵێن ، هەروەها « تسهیم »یشی پێ ئەڵێن . ئەمەش لەبەر ئەوەیە کە گوایە رستەکان لە رێکیدا بە ئەندازەی یەکن .

جا ئـەم « چاوەڕوانی »یە ئەوەیە بە جۆرێ رستەکان دا بڕێژرێن کە بە هۆیەوە چاوەڕوانی دوایەکەشی بکرێ ، واتە لە پێش دوایی هاتنی رستەکەدا شتێک هەبێ کە پەیوەندي لەگەڵ ئاخرەکەدا هەبێ ، وەکوو بڵێیت شاترێکە بۆ ئەو و تروسکەیەکە بـۆ ئەوە ئەو پیشان بـدا . بـە وێنە وەکوو ئەڵێ :

« **لە سایەقەی سامالی ئاسمانی مەریواندا گوڵۆپێکی کارەبا . لە لالەزاری پڕرنیگاری دەوری زرێباردا بولبولێکی خوش نەوا ! »** .

تەماشا ئەکەی لە پێش « کارەبا » و «خوش نەوا » ـ کە ئاخری رستەکانن ـ «گوڵۆپێکی» و «بولبولێکی» داناوە ، کە ئاخرەکان ئـەوان ئەدەن بە دەستەوە و ئەوانیش رێگایەک روون ئەکەنەوە بۆ پیشاندانی ئاخرەکە .

وە یا ئەڵێ :

« **لە دیمەنی بەهارە رەشماڵی کۆچەري کۆچـەران و چـووزەرە رێواسـی نـاو کەما و لۆی کۆسـەران** » ـ کۆسـەران کورتکـراوەی « کۆساران »ە .

هەر لە سەرەتـاوە گوێ بۆ رائەگرێ و لە هەر وشـەیەکیا چاوەڕوانی وشەکەی دوایی ئەکا . ئەمە بە چاو گوێگرەوە . بە چاو رستەکەشەوە کۆچەري بۆ کۆچـەران و کەما و لۆ بۆ کۆسـەران پێرەۆێکن .

* * *

یەکێکی‌تر لە هونەری جوانکاریی گوزارەیی « کۆڵەوانــە »یە • بۆ ئەم بابەتە ئەهلی بەلاغەی عەرەبی بە « مشاکله » ناوی ئەبەن • بەڵام مــن بە پێی چەشەی کوردی بە « کۆڵەوانە » ناوی ئەبەم •

ئەم کۆڵەوانەیەش ئەوەیە کە تۆ ناوی شتێـک بەری بە غەیری ئەو وشەیە کە بۆ ئەو دانراوە ، ئەمەش لەبەر ئەوەیە چونکە شــتەکە لەگەڵ غەیرەکەدایە • وێنەی ئەمە وەکوو ئەڵێ :

جارێک مەحموو پاشای جاف بە فەقێ شێتە ئەڵێ :

« **چیت ئەوێ تا بۆت لێنێن** » ئەویش ئـەڵــێ : « **پاشــا ! کەواو سەڵتەیەکم بۆ لێنێن !** » • واتە « بۆم بدروون »• ناوی کەوا و سەڵتەی هێناوە بەناوی « لێنانەوە » لەبەر دراوسێتی • ویستوویە بڵــێ کەوا و سەڵتەم بۆ بدروون • « لێنان » بۆ خواردنە • « دروون » بۆ لەبەر کردنە• ناوی دروونی بە ناوی لێنانــەوە هێناوە ، چونکە دروونەکە لەگــەڵ خواردنەکەدایە •

یەکێــکی‌تر لەو هونەرانە « کۆکردنەوە »یە • ئەمە لە گوزارشتی عەرەبی دا بە « مزاوجه » ناوی دەرکردووە •

ئەم کۆکردنەوەش ئەوەیە کە دوو مەعنا لەنێوانی ئەو رستەیەدا کە شەرت و جەزای تێــدایە کۆ بکرێتەوە • بە وێنە « عارف ســائب » ئەڵێ :

« **ئەگەر مەنعم بکەن لەو ، عەشقەکەم زیاتر ئەبێ بێشک** »

« **ئەگەر گوێ با بە «واشی» ئەو ، رەمی زیاتر ئەبێ بێشک** »

گوزارەکــەی ئەڵێ : ئەگەر خەڵکی مەنع و لۆمەم بکەن بــۆ ، وە لە سەر ئەوە کە من شەیدای ئەو دۆستەمم و لە رێگای ئەوا وەکوو دێوانەم

لێهاتووە ، بێگومان هەتا زیاتر رێم لێبگرن ، عەشقەکەم بەرانبەر بەو هەر زیاتر ئەبێ ، ئەگەر خۆ ئەویش گوێ بدا بە قسەی قسەچن ، سڵکردنەوەو دوور کەوتنەوەی لە من زیاتر ئەبێ و فرەتر دوور ئەکەوێتەوە ! .

لێرەدا دوو شتی کۆکردۆتەوە ؛ یەکێ مەنع‌کردنی لە دۆستی ـ مەعشۆقی ـ ، یەکێ گوێ راگرتنی مەعشۆقەکەی بۆ قسەی قسەچن . لە نێوانی شەرت و جەزاکەدا لەم مەنعەی ئەو و گوێ راگرتنی یارەکەی یەک شت روو ئەدا ؛ یەک شتەکەش سوور بوونی هەر دووکیانە ؛ واتە ئەو سوورە لە سەر عەشقەکەی و دۆستەکەشی سوورە لە سەر دوور کەوتنەوەی لەو . شەرت و جەزاکەش مەنع کردنو عەشقە زیاددەکە ، وە گوێ گرتن و سڵ کردنەوەکەیە .

بەکورتی هەر دووکیان یەک رێگایان گرتووە کە « زیاتر »ەکەیە ؛ ئەویان زیاتر لە دێوانەیی‌دا ، ئەمیان زیاتر لە دوور کەوتنەوەدا ! .

* * *

یەکێکی‌تر لە هونەری جوانکاری گوزارەیی « جێگۆررکێ »یە . ئەمە بەلای ئەربابی بەلاغەی عەرەبی‌یەوە بە « عکس » ناو ئەبرێ ، بەڵام من بەلامەوە « جێگۆررکێ » ئەو چەمکە زیاتر ئەدا بە دەستەوە ؛ چونکە لەم جێگۆررکێ‌یەدا ئەوەیە کە تۆ بەشێک لە رستەکە پێش خەی ، پاشان هەر ئەو بەشە هەڵگریت و پاشی خەی . ئەمەش دوور نی‌یە لە چەند رێگایەکەوە بکرێ .

وەکوو ئەوە رستەکە دوو لای هەیە تۆ جێ گۆررکێکە لەبەینی یەکێ لە لایەکانیا بکەی . وێنەی ئەمە « شێخ محمدی مەردۆخ ـ ئایت .

الله ـ ، پشیلەیەکی کەللە زلی ئەبێ . لێی ئەپرسن : ئایت الله ! ، ئەم پشیلە کەللە زلە چی‌یە ؟ . ئەویش ئەڵێ : « کتکی ئایـتالله ، ئایت اللەی کتـک گەلە ! . » کتک بە مەعنا پشیلەیە . ئەمە وێنە بوو بۆ « ناو »، ئەگونجێ کردەوە لە ناو دەربهێنرێ ، وەکوو ئەڵێ :

« هێلکە لە مریشکە و مریشک لە هێلکەیە » . ئەمە جگە لەوە کە یەکەم وشـەی رستەی گواسنۆتەوە و خستوویەتـە دوای دواوە ، کردەوەیەکیش لە ناوا هەیە ـ کە پەیدا بوونە ـ ؛ هێلکە و مریشکەکە بەستراون بەوەوە ، یەکەم جار هێلکەکەی پێش مریشکەکە خستووە ، دووەم جار مریشکەکەی پێش هێلکەکە خستووە .

وە یـا « حەریق » ئەڵێ :

« حوبابی ئەشک و حەسرەت بووتە فنجانی سەر و سینەم »
« لە جێ دەستەگولا لێدمن ، ئەلێن گولدەســـتەی تۆیە ! »

جێ گۆررکێیەکە لـــە نێـوانی « دەستەگوڵ » و « گوڵدەستە » ـ دایــــە .

* * *

یەکێـکیتر لەو هونەرانە « گەررانەوە »یە ، بەلاغەی عــەرەبی ئەڵێ « رجوع » . واتە ئەگەررێتەوە بۆ قسەی پێشوو بەڵام بە کورتی و ناتەواوی‌یەوە . ئەم گەررانەوەشە لەبەر دەردە دڵێکە ، ئەم دەردە دڵـە ئەکرێ بەهۆی ئەو گەررانەوەیە، ئەگەر وانەبێ شتەکە بەدرۆ دەرئەچێ . وێنەش بۆ ئەمە وەکوو « حەمەمین » بەگی جاف ئەڵێ :

« جێ بگرە لە شوێن ئەو ماڵە گەورە»
« جێگای بەگزادە و پیاوانی گەورە »
« واز بێنە مەررۆ ، دنیای چەواشــــە »
« ئەوێشی کردە شوێن بووم و واشە !»

تەمانا ئەکەی سەرەتا بە دڵێکی خۆشەوە ئەڵێ بچۆ بـۆ شوێن

هەواری ماڵەگەورە کە جێگای بەگزادەکانی جافە و جێگایەکی تا ئـەو پەرری خۆشـي خۆشە . « ماڵە گەورە » ناو بووە بۆ دەواری مەحمـوو پاشای جاف .

پاشان پەشیمان ئەبێتەوە و ئەڵێ : مەچوو چونکە چەرخی چەواشە ئەو شوێنەشی کوێر کردەوە و کردی بە جێگای واشە و کوننە بەبوو !. لەبەر ئەم دەردە دڵە قســەی پێشوی خۆی هەڵئەوەشێنێتەوە و لــێ‌ی پەشیمان ئەبێتەوە .

* * *

یەکێـکی‌تر لە هونەری جوانکاري گوزارەیی « **توانج‌پۆشی** »یە. کە ئەمە لە بەلاغەی عەرەبی‌دا بە « **تەوریە** » ناو ئەبرێ . لە کوردي‌دا بە « پۆشیـن »یش هــــەر ناوبراوە ، بەڵام بە لێـــکدانەوەی من « توانج‌پۆشی »یەکە لـــە بارترە ، چونکە « پۆشین »ەکە زیاتـر رووی رەخنەی ئەچێتە سەر .

جا ئەم « توانج‌پۆشی »یە ئەوەیە کە وشەیەک هەبێت دوو گوزارەی هەبێ – کە زۆرتر لە وشەکانیش هەر وانە – ؛ یەکێ دوور ، یەکێ نزیک . تۆ بەهۆی نیشانەیەکی پۆشراوەوە دوورەکەت مەبەست بێ . تەنانەت لەوانەیە ئـەگەر زیـرەکیـەک و ئەدیبیـەک لـە ئارادا نەبـێ گوێگر هەر نەچێ بۆ گوزارە دوورەکە. وە یـا جاری وا ئەبێ ئەگەر سەرگوزەشتی گوزارە دوورەکە نەزانرێ ، پیاو هەر بۆ گوزارە نزیکەکە ئەچێ .

ئەم « توانج‌پۆشی »یە هەندێ جار بە « ایهام »یش ناو ئەبرێ ، چونکە پۆشراویەکی تێدایە و لەوانەیە بیرەکە بۆ شتی‌تر برروا .

« توانجپۆشـــی » ئەبێ بە دوو بەشەوە ؛ « رووت ــ مجـــرد » ، « باڵاوتە ــ مرشح » :

« رووت »ەکە ئـەویە ئەگەر نیشانەش هەبێ هـەر لەگەڵیا کۆ نابێتەوە و هەر مەعنا دوورەکە ئەگرێتەوە ـ وەکوو ئەڵێ :

« ئەرز لە سەر شاخی گایە ، گا لە سەر ماسی‌یە ، ماسی لە سەر ئاوە ، ئاو لە سەر بایە ! »

ئەمانە دوو گوزارەیان هەیە ؛ یەکێ ئەوە بەچاو ببینرێن ، یەکێ ئەوە کە هەر ئەفسانە بێ و نەبینرێن ـ مەعنا نزیکەکە نی‌یە چونکە ئەوەتە بەر چاوامان ناکەوێ کە ئەرز لە سەر شاخی گا .. هتد بێ ـ کەواتە چار نی‌یە هەر ئەبێ مەعنا دوورەکە بێ ، ئەو نابینرێ ، ئیتر بابەتەکە واقعە ، یا واقع نی‌یە ئەمە شتێکی‌ترە ـ

« باڵاوتە »کەش وەکوو « نالی » ئەڵێ :

« دنیا کە گوڵـگوڵی بووە قوربان ئەتـــۆیش وەر »
« تالب بە گوڵ بە ، قەیدی چی‌یە گوڵ گوڵی بوێ ! »

تەماشا ئەکەین کە ئەڵێ « گوڵ گوڵی بوێ » ، ئەو گوڵە گوڵـی باخە و « زمان » بە گوڵی ناو ئەبا ، کەچی مەبەستیش دۆستەکەیەتی کە ناوی بە گوڵ بردووە ـ

وە یا « شێخ رەزا » ئەڵێ :

« گەرچی فەقیرو موفلسە شێخ مامە سالـحم »
« نەم دی کەسێ وەکوو ئەو ساحبی کـەرەم »
« میوانی بووم نان و کەرەی نایـــە بەر دەمم »
« ئیستەش بە بێ موداهەنە مەمنوونی ئەو کەرەم! »

وشەی « کەرە » دیارە چی‌یە و ئەوەیە کە مەشکە ژەنرا لـە ناو

مەشکەکەی دەر ئەکەن ، کەچی گوزارەیەکی دووریش هەڵئەگرێ لـە کاتێکا کە ئەڵێ « ئەو کەرەم» مەبەستی مامە شێخساڵحی بێ ، بە «کەر»ی دا نابێ ! . ئەمە گوایە مامە شێخ ساڵحی پیاوەتی لەگەڵ کرد ! ..

* * *

یەکێکی‌تر لە هونەرەکانی جوانکاري « پچڕران » ئەم هونەرە لە لای بەلاغەی عەرەبی « استخدام »ی پێی ئەڵێن ، بەڵام من ئەگەڕرێمەوە سەر بناغەکەی و بە « پچڕران » ناوی ئەبەم « چونکە :

ئەم هونەرە بڕیتی‌یە لەوە کە وشەیەک لە رستەیەک‌دا بوترێ ، ئەو وشەیە دوو گوزارەی هەبێ ، پاشان راناوێکی بۆ بگێرـڕێتـەوە « مەبەست بە ئەسڵی وشەکە گوزارەیەک بێ « وە بە راناوەکە گوزارەکەی تری . ئەمە لە ڕاستی‌دا بە راناوەکە ئەپچڕێ لە ئەسڵەکە « کەوا بوو « پچڕران » دروستتر بوو لە « استخدام » « چونکە « استخدام » بـــە خوازەیەکی تەواو بۆی دانراوە «

جا وێنە بۆ ئەم « پچڕران »ە وەکوو « شەیدا » ئەڵێ :

« لە شەممەدا مـــن ئاگـــرم نابێ »
« چونکە ئاگردان لەوێ‌دا نابـــێ »

« شەممە » ناوی دێکە لە وڵاتی سولەیمانی ، وە ناوی یەکێ لـە رۆژەکانی حەفتەشە « کە ئەڵێ « ئاگردان لەوێ دا « راناوی « لەوێ » بۆ شەممە ئەگەڕرێتەوە «

لە کاتی خۆیا « شەلەمۆ » هەبوو جوولەکە بوو ، لە دێ شەممـە دائەنیشت « ئەگونجێ « لەوێ »دا « دێ شەممە بێ « وە ئەگونجێ ئەوە

بێ کە لە ڕۆژی شەمموانا ئەو ئاگری نابێ چونکە جوولەکەیەو جوومەکە لە شەوو ڕۆژی شەممەدا ئاگر ناکاتەوە ! »

★ ★ ★

یەکێکی‌تر لە هونەری جوانکاریی گوزارەیی « پێچە و بەخشە »یە، ئەم هونەرە تا ئێستە هەر بەناوی « لف و نشر »ەوە ناو براوە ، بەڵام بەلای منەوە لەبەر ئەوە کە قسە لە ڕەوانبێژیی کوردی‌یەوە ئەکەین ، ڕستەی « پێچەوبەخشە » بەتەواوی پڕر بە پێستی ئەو چەمکەیە کە « لف و نشر »ی بۆ دانراوە »

هەندێ لە زانایان بە لایانەوە وایە کە « پێچە و پەخشە » ئەبێ لە ناو بابەتی « وەک‌یەک »دا بێ » بەڵام بڕروای من جیایە ، ڕاستە گەلێ لە وێنەکانی « پچە و پەخشە » ئەگەر لە باری « وەک‌یەک »ەوە سەیر بکرێ ئەگونجێ بۆ ئەوێ » بەڵام ئێمە ئەبێ تەماشای بابەتەکان بکەین ؟ بابەتی « وەک‌یەک » لە بەشی « ڕەوانکاریی ـ بەیان »دایە » بابەتی « پێچە و پەخشە » لە بەشی « جوانکاریی گوزارەیی »دایە » کە وابوو شوێنەکەی هەر ئەم شوێنەیە »

ئەمەو دیسان ئەگەر شتێک یەکێک لە هونەرەکانی ڕەوانبێژیی بە سەرا سەرەونخوون کرایەوە » مەعنای ئەمە ئەوە نی‌یە کە ئیتر نابێ بەر هونەرێکی‌تر نەکەوێ ! » هەرچەندە ئەگەر سەیری گەلێ لە بابەتەکانی « ڕەوانکاریی »یش بکرێ » سەیر ئەکەی لە هونەری « جوانکاریی » تێدایە ، وە ئەبێ تیشیا بێ چونکە هەموویان بەلاغەن ، بەڵام ئەبێ اعتباراتێک هەر هەبێت بۆ جیاکردنەوەیان »

جا ئەم هونەری « پێچە و پەخشە »یە ئەوەیە کە خاوەن دەق لە ڕستەکەیا « دوو » وە یا زیاتر لە دوو شت ئەڵێت ، پاشان بە شوێن

ئەوانا بە ئەندازەی ژمارەی ئەوان چەند وشەیەکی‌تر دێنێتەوە ، کە ئەم وشانەی دوایی لە رووی گوزارەوە هەر یەکەیان روو ئەکەنەوە لەوانەی پێشوو وە بۆ ئەوان ئەگەڕرێنەوە .

ئەمانەش وا رێ ئەکەوێ بە رێک و پێکی ئەبێت ؟ واتە یەکەم وشەی رستەی دووەم روو لە یەکەم وشەی رستەی یەکەم ئەکاتەوە ، دووەمی دووەم بۆ دووەمی یەکەم و هەروەها .

وە یا نارێک ئەبێت ؟ واتە وشەی یەکەمی رستەی دووەم بۆ وشەی دووەمی رستەی یەکەم ، وە دووەمی دووەم بۆ یەکەمی یەکەم ئەگەڕرێتەوە ، هەروەها رێ ئەکەوێ سێیەم بو دووەم بچێتەوە. بەلای هەندێ لە زانایانی رەوانبێژی‌یەوە ئەم « پێچە و پەخشەی » نارێکە پاراوترە لە رێکەکە ، چونکە دڵ ، بۆ زانینەکەی ، زوو روو بە رووی ئەبێتەوە .

وێنەی رێک وێکەکە وەکوو « ئەدەب » ئەڵێ :

« بە زولف و ئەبرۆ و موژگان ، بە خەت و پەرچەم و بالا »

« کەمەنــد و تیغ و تیرو جەوشەن و خەفتــان والایی »

هەموو وشەکانی نیوە هۆنراوەی دووەم بە ریزە ئەچنەوە بۆ هەموو وشەکانی نیوە هۆنراوەی یەکەم ؟ واتە پێنج بە پێنج .

وە یا « زێوەر » ئەڵێ :

« تکا ، شکا بە جارێ شەراب و شیشەی دڵ »

« ئەسراری مەخفیاتم کەوتۆتە سەر زبانــــم »

تکا بــۆ شـەراب و شــکا بۆ شیشــە بــە رێکي بەرانبەری یەک وەستاون .

بۆ نارێکەکەش وەکوو « تاهر بەگ » ئەڵێ :

« برۆ و روخسار و زولف و لێوی ئـاڵـت »

« شەو و رۆژ و هیلال و لەعل و مەرجـان »

لە نیوە هۆنراوەی دووەما « شەو » کە لە پلەی یەکەمایە بۆ «زوڵف» ئەچێتەوە ، کە ئەم زوڵفە لە نیوە هۆنراوەی یەکەما لە پلەی سێهەمی ریزی وشەکانە ، « هیلال » لە نیوەی دووەما لە پلەی سێهەمایە بـۆ « برۆ » ئەگەڕێتەوە ، کە ئەم برۆیە لە پلەی یەکەمایە لە نیوە هۆنراوەی یەکەم دا .

وە یا ئەم رستەیە کە ئەڵێ :

« پاوەن و ماڵ و پیاوانمـان »

« کوشتیان ، بردیان ، سووتانیان »

« کوشتن » بۆ پیاوان ، « بردن » بۆ ماڵ ، « سووتان » بۆ پاوەن ئەگەڕێنەوە .

وشەکانی رستەی دووەم بە ناڕێکی هەر یەکە ئەچنەوە بۆ ئـەو وشانەی کە لە رستەی یەکەم دان .

لە هونەری جوانکاری‌یە « کۆکردنەوە ـ جمع » .

ئەمەش ئەوەیە کە چەند شتێک کۆ بکرێتەوە بۆ ئەوە یەک حوکم بە سەر هەموویانا بدرێ ؟ واتە هەموویان ئەو خێوەتە دایانبگرێتـەوە . وەکوو « شاهۆ » ئەڵێ :

« گوڵ و رەیحانە و بەردمزا و نێرگس »

« بوونیان بۆ بۆنە ، نە وەک بۆبیکس »

واتە دروستبوون و پەیدا بوونی ئەم شتانە بۆ ئەوەیە بۆنیان بکرێ، نەوەک بکرێن بە چەپک و ببرێن بۆ « بیکس » کە ئنگلیزێک بووە لە عێراقدا .

وە یا « وەفایی » ئەڵێ :

« سەف بەستە هەموو مونتەزری ئەمرو نگاهن »

« قوللابی موژە و چاوی رەش و گۆشەی ئەبرۆت »

موژە و چاو و ئەبرۆ هەموو چاوەڕێ حوکمێـــک ئـەکەن کە فەرمان و سەیرکردنی یارە فەرمانیان پێ‌ی بکا .

لـــە وێنـەی یەکەمـا حوکم لـە دواوەوەیە ، لە هی دووەما لـە پێشەوەیە .

هونەرێکی‌تری جوانکاري گوزارەیی « بڵاوکردنەوە ـ تفریق »ە .

ئەمەش ئەوەیە کە سفەتێک هەیە دوو شت تیایا هاوبەشن ، تۆ دێنی ئەو سفەتە بە جۆرێک جیا ئەکەیتەوە و بەشیان ئەکەی وەکوو دژایەتی لە بەینیانا بێ وای لێ دێ . وێنە وەکوو « زێوەر » ئەڵێ :

« ئەڵێن شەجیع بووە ئەفراسیابی تورکی قەدیم »

« نە گەیوەتە قولی ئەفراسیابی هەورامـــــی »

« هەمیشە ئەو لە دەس ئێرانی هەر فراری ئەکرد»

« وەلێ ئەم ئێستەکە ئێران ئەخاتە سەر سامي !»

سفەتێک هەیە کە شەجاعەت و ئازایەتی‌یە ، ئەفراسیابی توورانی و ئەفراسیابی هەورامی هـــــەر دووکیان تیایا هاوبەش بوون . هات ئـەم جیایەکی تـــەواوی خستە بەینی ئەم دوو ئازایەتیەوە ؟ ئەڵێ شەجاعەت و ئازایەتی ئەفراسـیابی هەورامي ئەوەنـدە لە پێشەوە بوو ، ئەفراســـیابی توورانی بە تۆزی قولیشیا هەر نەئەگەیشت ! .

یەکێکی‌تر لـــە هونەری جوانکاري گوزارەیی « بەشـــــکردن ـ تقسیم »ە .

ئەم بەشکردنەش ئەوەیە کە چەند شتێک بوترێ ، پاشان بە ئەندازەی

ژمارەی ئەوان شتی‌تر بوترێ و هەر یەکە لەمانەی دوایی روو بە رووی ئەوەی پێشوو بکرێتەوە ، بە مەرجێ کە « دەست‌نیشان ـ تعیین »ی تێدا دەرکەوێ • وێنە وەکوو « قانع » ئەڵێ :

« دووشت دەر ناچن لە ژێر زیللەتــا »
« کەری قەجەری و مێنجی ســـەر سەختا »

« ئەویان رەشمەکەی دایم لە ســـەردا »
« ئەمیان سەر کوتراو لە دەشت و دەردا !»

« سێ‌هەمیش هەیە بەڵام من نایڵـــێم »
« هەموو ئەیزانن لە بۆچی بیڵـــێم ؟! »

شەرحی دوو شتەکەی بە کەری قەجەری و سنگ کردووە ، پاشان دوو شتی روو بەروو کردوونەتەوە و دەست نیشانی تێدایە؛ئەویان کە کەرەکەیە هەموو دەم رەشمەکەی بە سەرەوەیە • ئەمیشیان کە سنگەکەیە هەموو جار بە بەرد و مێکوت ئەدەن بە سەریا بۆ ئەوە بچێ بە ئەرزەکەدا • دەست نیشانەکەش ئەوەیە کە رەشمە بۆ کەرە ، نەوەکت بۆ سنگ ، ئەمیشیان سەرکوتان ، سەرکوتان بۆ کەر نی‌یە بەڵکوو لێرەدا هەر بۆ سنگەکەیە، سنگ رەشمەی بە سەرەوە ناکرێ بەڵکوو پێوە ئەبەسترێ •

دوور نی‌یە وا بچێتە دڵەوە کە ئەم وێنەیە بەر « پێچەو پەخشە » بکەوێ ، بەڵام لەبەر ئەم دەست‌نیشانە سەربەخۆیێک پەیدا ئەکا و ئەبێ بـە بابەتێکی سەر بەخۆ لە هونەرەکانی جوانکاری •

ئەوەنــــدە هەیە بە پێی رێزمان ئەبوایە ئاخری نیوە هۆنراوەی دووەم وشەی « سەختە » بوایە نەوەک « سەختا » ! •

ئەتوانین بڵێین « سەختە »ی کە کردووە بە « سەختا » لەبـــەر « ســـەروا » کەیە ، ئەم جۆرە شتانە بۆ هۆنەر ئەشێ و بـــۆ هۆنراو ئەگونجێ ، چـونکە ماوە دراوە بە هۆنەر کە دەســتکاری وشە بکا لـــە بـــەر رێ کەوتنی هۆنراو و سەرواکەی •

وه یا « پیرەمێرد » ئەڵێ :

« **دار و گیاو گیاندار پرر نشئەو دڵ خـــۆش** »

« **من و وەنەوشە مل کەچ و شــــین پـۆش** »

« **ئەو پابەنـدی خاک کۆنـــــە هـەواران** »

« **مـــن زیـمـوانـــی مـــەزاری یـــاران !** »

ئەم بەشـکردنـە دەستنیشانی تێدا هەیە ، چونکە هێمـــای «ئەو» لە ســــەرەتای یەکەم نیوە هۆنراوەی دووەما بــۆ « وەنەوشــــە » ئەگەرێتەوە ، « من » لە سەرەتای یەکەم نیوە هۆنراوەی دووەما ئــەو « من »ەیە کە لە پێشەوە وتوویەتی .

لە راستیدا جیاکردنەوەی « پێچەو پەخشە » لەگەڵ « بەشکردن»دا تۆزە بیرکردنەوە و ورد کردنەوەیەکی ئەوێ .

لەم بابەتی جوانـکارییەدا بەم جۆرە دوو جۆرە بـەشکردنیتـر هەیە کە نزیکن بەمەوە ، یەکێ ئەوەیە کە :

چەند سفەتێک بۆ شتێک دروست ئەکەی ، وە ئەو شتە هەر جارە نیسبەت ئەدەیتە لای یەکێ لـــەو سفەتانە بە جۆرێکی وا وەکوو چــۆن هەموویان لەگەڵیا ئەگونجێن ، یەکە یەکەش هەر بگونجێن ، وێنـــە وەکوو « حەمدی » ئەڵێ :

« **خوم و خزمم ئەسێنم حەق لەوانەی ناحەقن ئەمرۆ** »

« **چلۆن خزمن ؟ ؛ بە جەرگن ، شێری شەرزەن ، عارفـن ئەمرۆ** »

« **کە بانگیان کەم هەموو چوستن ، کە یەک بگرن گەلێ زۆرن** »

« **لە رووی دوشمەن ئەڵێی ئاسکن ، کە بێنە عدد کەمن ئەمرۆ** »

لێرەدا باسی خزمەکانی کردووە ، وە هەر جارە نیسبەتی داونەتە لای ســـفەتێک ، کە ئەو سفەتە لەو جارەدا بۆیان ئەگونجێ ، وەکوو چۆن خزمێکن ؟ ، بـــە جەرگن ، شێری توورەن ، تێ گەیشـتوون ،

ئەگەر بانگیان بـــکەم بۆ ئەوە بێن بە دەنگمەوە زوو رائـەپـەررن •
یەکێـکی‌تر لـە سفەتەکەیان ئەوەیە : کە پێـــکەوە یەک بـگرن زۆر زۆرن ، چونکە هـــەر یەکەیان لـــە جێگای چـــەند کەسێـکە •
سفەتێـکی‌تریان ئەوەیە : بەخێرایی وەکوو ئاسک چۆن خێرایە بـــەو جۆرە خێرایە روو بـــە رووی دوژمن ئەررۆن ، ســـڵ ناکەنـــەوە ، ئەگەر خۆ بە ژمارەش بیانژمێری ، زۆر نین ، کەمن ! •

دووەمیان ئـەوەیە کە رسـتەیەک بهێنرێتەو بۆ شتێک ، چی لـە ژێـر ئەو رسـتەیەدا بێ ، رستەکە هەموو بگرێتەوە • وەکوو ئەوە کە ئەڵێ :

« ئەو تارماییە یا شێرە ، یا پلنگە ، یا هیچیان نی‌یە » •

لێرەدا مادام تارتامایەکە هەبوو لەو سێ بەشە دەر ناچێ • وە یـا ئەڵـــێ : **« پیاوی فەقیر چی ئەبێ ؟ ناشوکری نەبێ ، یا کوڕی ئەبێ، یـا کچی ئەبێ ! »** • بەڵام ئەمە بەگاڵتەوە ئەڵێ « پیاوی فەقیر » ئەگینا فەقیر و دەوڵەمەند هەر وەکوو یەک وانە •

نوکتەیەکی‌تر کە هەر بۆ زمانی کوردی‌یە ؟ لەم زمانەدا مەبەست بە پیاو «انسان»ە انسان پیاو و ژن ئەگرێتەوە، کە وا بوو مەبەست بە«پیاو» لە مەسەلەکەدا «ژن»ە و لە سـەر شێوەی رەوانبێژی شتێکی لێ لابراوە ، واتە « ژنی پیاوی فەقیر » نوکتەکە بوو بە دوو ! •

تەماشـــا ئەکەی ئەم رستانە هـــەموو بەشەکانی بەشـــکردن گرتوونیەتەوە •

یەکێکی‌تر لە هونەری جوانکاری گوزارەیی « کۆکردنـەوە لەگەڵ بڵاو کردنەوەدا ـ الجمع مع التفریق » ئەمەش ئەوەیە کە دوو شت بخرێنە ژێر خێوەتی یـــەک مەعناوە ، لە پاشا جیا بکرێنەوە لەو هۆیەدا کـــە یەکی خستوون • وێنە وەکوو « زێوەر » ئەڵێ :

« دڵی زارم وەکوو ئاگر بە دایم کاری سووتانە »
« کەچی رووی یار وەکوو ئاگر هەموو دەم وا بە تابانە » .

لێرەدا دڵی خـۆی و رووەتی یاری چواندوە بە ئاگر ، لە پاشا جیایانی کردۆتەوە بەوە کە ؛ لێکچوونەکە لە رووەتی یارا شەوق و بریسکەکەیە ، وە لە دڵی خۆیشیا کڵپە و بڵێسەکەیە ! .

وە یا « نالی » ئەڵێ :

« مەکە لۆمەی پەشێوی دڵ کە ئەمشەو »
« پەشێواوە لـەبەر پەرچەم پەشێوان ! »

هێناویە دڵی خۆی و پەرچەمی یاری خستۆتە ناو پەشـێواویەوە ، پاشـــان جیای ئەکاتەوە بەوە ئەڵێ‌ی لێکچوونەکەیان ئەوەیــە کە پەشێواویە کە لە دڵا نارەحەتی‌یە ، لە پەرچەما جوانی‌یە !

بەشێکی‌تر هەر لەم بابەتە لە جوانکاریی گوزارەیی « کۆکردنەوە » لەگەڵ بەشکردنا ـ الجمع مع التقسیم » .

ئەمەش ئەوەیە کە چەند شتێک لە ژێر حوکمێکا کۆ بکرێتەوە و پاشان بەشبکرێن . وێنـەکە وەکوو ئەوە : ساڵێـکی زۆر تووش بوو ، کابرایەکی کورد لێیان پرسی ئیمساڵ چۆن بوون ؟ . وتی :

« چۆن بووین ! . لەو رۆژەوە کە زستان دەستی خۆی وەشان ، زێندە ماڵ و مەردەماڵ گولۆلەیان کەوتە لێژی ! مەرو ماڵات قڕی تێ کەوت . گزرەو پاوان خورا . گەورر و کادان چۆڵ بوو . دار و پەردوو سوتا ، گاو گۆتاڵ فەوتا ، چی ما ؟! . »

لێرەدا چەند شتێکی بە دوو رستەی کورت کۆ کردۆتەوە ـ کە زیندەماڵ و مەردەماڵە ـ ؛ کۆی کردوونەتەوە لە ژێـر یـەک حوکمدا ـکە فەوتان و تیاچوونەـ پاشان ئەو تیاچوونە ـ کە حوکمەکەیە ـ بەشی کردووە و ئەڵێ : زیندەماڵ ـکە مەرر و ماڵات و گاو گۆتاڵە ـ فەوتان و

قوریان کرد بە هۆی بەفرو سەرمای ئەو زستانەوە ۰ مەردەمالّ ـ کە دار و پەردووە ـ هەر لەبەر ساردی زستانەکە هەمووی سووتێنرا ، کاو گرزرە ترا بە ماڵات هەر کەڵکی نەبوو ! ۰

ئەمجا پێچەوانەی ئەمەش هەر لە جوانکاری گوزارەییە‌یە ؛ واتە بەشکردنی چەند شتێک و لە پاشا لە ژێر یەک حوکمدا کۆ بکرێنەوە ۰ وێنە وەکوو ۰ شێخ رەزا ، ئەڵێ :

« وەختی شەرر شێرن لە بۆ دوژمن ، لە سیلما شیری پاکن بۆ خۆیان »

« وا بووە عاداتی ئەجدادی گرامیان ، ماوەتە و بەم جۆرە بۆیان »

باسی یەکێ لە عەشرەتەکانی کوردی کردووە ئەڵێ :

سفەتی ئەوانە لە کاتی شەررا وەکوو شێر وانە پەلاماری دوژمن ئەدەن هیچیان ناهێڵن ، لە کاتی ئاسایشیشا شیرێکی پاک و خاوێنن بـۆ خۆیـان ، واتـــە بە رەحم و بە هـاریکاری‌ـن بــۆ خۆیان ، ئـەم رەوشـــتە هەر لە باو و باپیریانەوە ماوەتەوەبۆیان ۰

یەکەمجار سفەتەکانی بەشکردووە کە ؛ ئازایەتیانە بەرانبەر بـــە دوژمن و بەزەیی و دڵپاکی‌یە بۆ خۆیان لە بەینی یەکا ، پاشان کـۆی کردوونەتەوە لە ژێر یەک حوکمدا ـ کە رەوشت و عادەتە ـ ؛ واتـــە ئەم رەوشتەیان هەر لە باو و باپیرەوە هەبووە ۰

لە هونەری جوانکاری گوزارەیی یەکێکیتر « **کۆکردنە و بلاو کردنەوە و دابەشکردنە ـ الجمع والتفریق والتقسیم** » ؛ **واتـــە کـــۆ** کردنەوەی دەستەیەک ، ئەمجا بلاو ئەکرێنەوە و پاشان دابەش ئەکرێن۰ وێنەکە وەکوو لەم پارچەیەدا هەیە :

۰ زستان درێژەی کێشا ۰ ئالیـک نـەما ، بەرخە جوانەکە لەبـــەر برسێتی خەوی لێکەوت ، لە خەویا وا :

« بەهار هـات ، بەرغەل لە کۆز دەرچوو ، لەبەر برسێتی و خۆشیی هاتنی بەهـارەکە کەسیان ، کەسیان نادوێنن ، لە ناو ئـەو بەرغەلەدا هەندێکیان گەمەو یاری ئەکەن ، هەندێکیان لە بەر بێهێزی شلەپەتە بوون .

ئەوانەی گەمەیان ئەکرد کەوتنە ناو ئەو قەرسیل و سێپەڕەی بەهارەوە ، ژیانیان بوو بە ژیانێـکی شادمانی ، ئەوانەش کە بێهێز و لاواز بوون نەیانتوانی خۆیان بە بەهەشتی ئەو بەهارە شـاد بکەنەوە ، بە ناچاری قەساب هات و سەری بڕین، کەوتنە دۆزەخی بە تەواوی لـە ناو چوونەوە ! ئەمجا راچەنی چ لە ترسا ، چ لە خۆشیا ! »

تەماشا ئەکەین بەرغەل لە کۆز دەرچوون ، بوون بـە دوو دەستەوە؛ دەستەیەکیان کەوتنە یاری ، دەستەیەکیان کەوتن ، ئەوانەیان کـە هێزیان تێدا هەبـوو کەوتنە ناو بەهەشتی ژیانەوە و مانەوە ، ئەوانەیان کە لاواز بوون کەوتنە بەر دەستی قەساب و چوونە دۆزەخی نەمانەوە !.

* * *

یەکێکی‌تر لە هونەری جوانکاری گوزارەیی « تەجرید ».. ئەم تەجریدە بەلای منەوە و لەم بابەتەدا بە « **رووتەوەکردن** » چاکتر دێت هەتا تەجرید .

دوور نی‌یە ئـەو رەخنەیە بگیرێ کە لە باسی « خواستن »دا « تەجرید » بە « رووت » **گوزارشتی لێی درایەوە ، بۆچ لێرەدا ئەبـێ « روتەوە کردن » بێ ؟ . خۆ بانێک نی‌یە و دوو هەوا ! .**

ئەڵێین ئەم تەجریدەی کە لێرەدا هەیە غەیری تەجریـدەکەی ئەوێیە ؛ ئەو لەوێدا رووت بوو لە هەموو شتێک ، بەڵام ئەمی ئێرە ــ وەکوو باسی ئەکەین ــ رووتی ئەکەینەوە لەو شتانەی کە هەیەتی ، ئەو بەرگەی لێی دائـەکەنین و بەرگێـکی‌تری ئەکەین بە بـەرا ، کـەوا بوو بۆ ئەم شوێنە « رووتەوە کردن » زیاتر جێگای خـۆی بوو تـا «رووت»؛ . ئـەتوانم بڵێم گوازرشـتی کوردی‌یەکە رەواتر بوو تـا

گوزارشتی عەرەبی‌یە کە ، کە لە هەر دوولا هەر بە « تەجـــرید » ناوی بردووە ! •

جا ئەم « **رووتەوەکرنە** »ش ئەوەیە کە :

شتێـــک هەیە سفەتێکی هـەیە ، تۆ لـــەو شتە مەوسووفە بـــەو سفەتەوە شتێکی‌تری لێ‌ی وەر ئەگرێ ، کە وەرگیراوەکەش • هـــەر وەکـــوو ئەو مەوسووف بە سفەتەوە ئەمیش سفەتێکی وەکوو سفەتەکەی ئەوی تێدا بێ • ئەم ئیشەش کە ئەیکەی بۆ هووشەکاري و موبالەغەیە •

ئەم « رووتکردنەوە »یە بەم ناساندنە ئەبێ بە چەند بەشێکەوە • بەشێکی ئەوەیە کە بەهـــــۆی « هۆ »یەکەوە بێ • وەکوو ئەوە کـە ئەڵێ :

• **من بەهۆی تۆوە دۆستێـــکی‌تری گیاني بە گیانیم هەیـــە** • •

ئەمە ئەوە ئەگەیەنێ کە « تۆ » بەرانبەر بە من سفەتێـــکت هەیە کــە دۆستایەتیەکی گیاني بە گیانیتە لەگەڵ منا ، ئەوەندە ئەم سفەتەت توند و تیژە لەگەڵما ئەتوانم هەر بە هۆی تـــۆی مەوسوف بـــــەو سفەتەوە دۆستێکی‌تری وەکوو تۆم هەبێ :

بەشێکی‌تر لەم « رووتکردنەوە »یە ئەوەیە کە دێنی « لەوچوون ـ مشبەبە » و « لێ‌ی‌چوون ـ مشبە »ێک دروست ئەکەی ، بە تەواوی بۆنی لێ‌ی‌چوونەکە ئەنی بە لەوچوونەکەوە • بە وێنە وەکوو «حەریق» ئەڵـێ :

« **ئەگەر رووت نا لە شێخم تۆ لە بۆ نەو مەتلەبەت گیانا** »
« **ئەبێ وا بزانی پرست رووی لە بەحری قولزمە جانـــا** »

ئەمە موبالەغەیە لەشێخەکەیا ، کە پڕرە لە هەموو مەعنەویاتێک •

واتە : تۆ ، کە پرسیارت لەوە ، ئەبێ وا بزانی کە پرسیارەکەت رووی لـە دەریاری قولزمە • چونکە دەریای قـــولزم شەپۆل ئەدا ، ئەمیش وایـــــە ! •

ئەم جۆرە شتانە لە زمانی کوردیدا زۆرن . جا ، یــا بە کورتي ، یا بە درێژي . کابرا وەسفی مەلایەتی مەلایەک ئەکا ئەڵێ : « ماشەاللە پررە ، شەپۆل ئەدا » مەبەستی ئەو ئەوەیە کە زۆر عالمە . وەکوو بەحر شەپۆل ئەدا .

بەشێکیتر لەم بابەتی « رووتەوەکردنە » ، ئەوەیە کە شتێک هەیە مەوسووفە بە سفاتی گەلێ شتەوە . تۆ دێنی ئــەو سفەتانە ـ کە هــەر یەکە هی شتێکن ـ هەموویان ئەدەی بەو تاقە مەوسووفە ـ کە تــۆ ئەتەوێ ـ . لە دانــی ئەم هەموو سفەتانە بەو ، شتێکیتر دێتە ناوەوە کــە هەرگیز نابێ شــتی وا هەبێ ، بــەڵام تۆ مەوسووفێکی وا دروست ئەکەی لە نەبــوون ، بە مەرجێکیش مەوسووفەکەی تۆ ئەگەر رووتــی بکەیتەوە لەو هەموو سفەتانە ، خۆی شتێــکی زۆر بــێ نموود و اعتیادي دەر ئەچێ . وێنەی ئەمە وەکوو ئەو بررە هۆنراوە کە « نالی » بــــە سەرو گوێلاکی کەرەکەیا وتوویەتی . ئەڵێ :

« من کەرێکم بوو . چ پەیکەر . تەی کەری هەورازو لێــژ .
« سینە پان و مووچە کورت و شانە بەرزو گوێ درێـــژ »

« بن زک و جەبهەت سپی . کلکت ئیسترو دامەن سیا »
. یەککە تازو سیپررو دوو بـاد و شـــەش دانگ و درێژ »

« کەللە وەک جەررەی شەرابی پررر نشات و تەرر دماغ »
« شێری نەرر ، ئاهتووی بەرر . گورگی سەفەر ، قەمچی نەچێژ .

« مل عەلەم . شیرین قەلەم ، ئاهوو شکەم . مەیموون قەدەم .
. سم خررو کلکت هەڵگر و مەنزل برر و عارەق نەرێـــژ .

... ...
... ...

تەماشا ئەکەین لەم هۆنراوانەدا گەلێ وەسفی هێناوە ، کە هەر یەکە بەجیا هی مەوسووفێکە ، ئەم هەموویانی هێناوە داویە بە یەک مەوسووف

ـ که کەرەکەیەتـی ـ « دیارە کەرێکی وا هەر نی‌یەو نەبووە « ئەگەر
ئەم سفەتانەی لێی لابەری کەرێکی قورر بەسەری لاواز ئەمێنێتەوە ،
که کەرە ! « ئەمانەی که کردووە بۆ هۆشەکاري و موبالەغەیە •

بەشێکی‌تر لە « رووتکردنەوە » ئەوەیە که تۆ بێنی لە جێگایەکی
تایبەتی‌دا شوێنێـکی تایبەتی‌تر دروست بکەی و بیدەی بەو کەسەی که
ئەتەوێ « وەکوو ئەڵێ :

« **لە ناو سێ‌دەری کۆشکی ئازادی‌دا بە دڵنیایی دانیشتووە** »•
ئەماشا ئەکەین لە ناو ئەو کۆشکەدا ـ که کۆشکی ئازادی‌یە ـ
شوێنێـکی‌تری تەرخان کردووە • ئەمە بۆ زۆر هووشەکاری‌یە لـــە
ئازادي و کامەرانی ، مەعنای ئەوەیە که لە هیچ روویەکەوە ناتـــەواوي
نی‌یە ، وەکوو ئـــەوە وایە که تۆ بەشێـک لە کرۆکی شتێـــک وەر
بگری •

دیسان هەر بەشێـــکە لە « رووتکردنەوە »کە لە رێگای درەکەوە
بـــۆ مەبەستەکە بچێت « وەکوو لەم وێنەیەدا که « بێخود » ئەڵێ :

« **ئەی شۆخ و شەنگی سەراپەردەکەی جەماڵ** »
« **ئەی وەرگری کاسی مەلاحەت لە دەستی ئەهلی کەماڵ** »

« **نەیدیوە کەس لە تۆ زیاتر لەم دەیرە کۆنەدا** »
« **لابێ لە ئاوی دەستی بەخیل و ئاوابێ دەستی بەماڵ** »
تەماشا ئەکەین لەم وێنەدا ئەڵێ :

تۆ ئـــەو کەسەی که ئاوت لە دەستی چرووک وەر نەگرتووە ،
دەستی خۆت هەموو دەم ئاوەدانە بە ماڵ بۆ ئەوە بیدەی بە خەڵــک «
مەعنای وایە : ئاوی ، که لە دەستی چرووک وەر نەگرتبێ ، ئەبێ هەر
لە دەستی ئینسانی بەخشندەی وەرگرتبێ •

بەخشندەیەکی لە دۆستەکەی داتاشیوە و ئاوی بەخشـندەیی لـــە
دەستی ئەو کەســـی دووەمە وەرگرتووە « ئەمەشی که کردووە لـــە

رێگای درکەوەیە ؟ چونکە ئەو کە ئەوەی بۆ چەسپاند کە ئاوی لە دەستی چرووک وەر نەگرتووە ئەمەی بۆ ساغ کردەوە کە ئاوی لە دەستی بەخشندە وەرگرتووە ، ئەمەش ئاشکرایە کە لەو بەخشندەیە وەرگرتووە، کەوا بوو ئەو ئاو لێی وەرگیراوە بوو بە بەخشندەکە .

لێرەدا کەسێکی تر دروست بوو ـ جگە لە دۆستەکەی ـ بۆ موبالەغە . کە ورد بیشی ئەکەیتەوە هەر دوو کەسەکە دۆستەکەیەتی ؛ یەکێکی لە راستی ی دا هەر ئەوە ، یەکێکی تری ئەوەیە کە لەم رێگایەوە دایتاشیوە ! . وەکوو وترا ئەمە هەر بۆ هووشەکاری یە لە ناساندنی دۆستیا .

* * *

هەر لەم بەشی جوانکاری « رووتکردنەوە »یەدا یەکێکی تر ئەوەیە کە قسە لەگەڵ نەفسی خۆیا بکا ؛ واتە خۆی بکا بە یەکێک و لەگەڵیا دەست بکا بە ئاخاوتن . وێنەکەی وەکوو « سەلام » ئەڵێ :

« **دڵە ! کوورەی خەم کۆمەڵێ زووخاو سادەی خورۆشێ .**
مووشە دەمەکەی هەناسەی پرتاو دەخیلە جۆشێ .

ئەمە لێرەدا هەرچەندە وتوویە « دڵە » ، بەڵام ئەم دڵە دڵی خۆیەتی و قسەی لەگەڵ خۆی کردووە . وە یا هەر لەم وێنەیە یەکێکی تر ئەڵێ :

« **ئەگەر ئەتەوێ دڵت رەحەت بێ .**
« **نانت جۆیین بێ و خولقت گەنمین بێ »**

ئەمەش هەر قسەکردنە لەگەڵ نەفسی خۆیا .

* * *

بەشێکی تر لەم « رووتەوەکردن »ە ئەوەیە کە شتێک هەیە سفەتێکی خۆی هەیە ، تۆ دێنی ئەو سفەتە لەو وەر ئەگری و ئەیکەی بە سفەت بۆ شتێکی تر . وێنەی ئەمە وەکوو « **مفتی زەهاوی** » لە بارەی « مەلا عبداللەی جەلی زادە » وە وتوویە :

« کاکەواللە گوێ خێلە بۆ قسەکانی من ! » •

ئەمە لە مفتی‌یان پرسیوە کە مەلاعبداللە گوێ بۆ قسەکانی تـۆ رائەگرێ ؟ • ئەویش ئەو وەڵامەی داوەتەوە ! •

« خێل »ی شتێکە بۆ « چاو » ئەوترێ و سفەتی ئەوە و شتێک بـە دووشت ئەبینێ • ئەم سفەتە بۆ چاو وەنەبێ زۆر جوان بێ • کەچـی ئەو هاتووە ئەم سفەتەی داوە بە گوێ ، کە ئەوپەرری جوانی‌ی لێرەدا دەر ئەکەوێ • مەعنای وایە کە ئەو ئەوەندە بە ئارەزووە بۆ وەرگرتن و بیستنی قسەکانی من ، هەر قسـەیەکم کە کرد دەنگ ئەداتـــەوە لە گوێ‌دا و بیستنەکە ی بـۆی لە باتی یەکجار ئەبێ بە دووجار !•

یەکێکی‌تر لە هونەری جوانکاري گوزارەیی « **هووشە کاری** » یە• ئەم بابەتە لە بەلاغەی عەرەبی‌دا بە « مبالغة » ناو براوە •

ناساندنی ئەم بابەتەش ئەوەیە کە سفەتێک بۆ شتێـک بووترێ پێچەوانەی راستی‌ی بێ ، بەڵام ئەبێ نەختێـکیش بە رێ و جێ بێ ، لەوانە نەبێ کە بە تەواوی درۆ بێ • جا لەبەر ئەمە ئەبێ بە سێ بەشەوە ؛ یەکەم « تبلیـــغ » ، دووەم « اغراق » ، سێ‌یەم « غلوّ » • ئەمانە لـــە گوزارشتی عەربی‌دا وا ناو براون •

یەکەم ، کە « تبلیغ »ە • من لێرەدا ئەوەندە لە سەر ئەمانە ناڕۆم کە ئاشنایەتی‌یان بە چەمکەکانیانەوە چوونە • بەڵکوو هـەر لەســـەر وەرگێرراوی حەرفی ئەرڕۆم و ئەمەیان بە« راگەیاندن » ناو ئەبەم •

ئەم سێ‌یەش ئەگەر ئەو سفەتە بە ئەقڵ و بە عادەتی رێ ئەکەوت و ئەشیا ، ئەوە «راگەباندن»ە ، ئەگەر بە ئەقڵ ئەبوو بەڵام بە عادەت رێ نەئەکەوت ئەوە « اغراق »ە ـ کە من بە «رۆ چوون» ناوی ئەبەم ـ• ئەم

دووە بەلای ئەهــــلی بەلاغەوە ـ بە تایبەتی جوانکاري ـ وەر ئەگیرێن ،
ئەگەر خۆ نە بە عەقڵ و نە بە عادەت لەوانە نەبوون رێکەون ئەوە
« غلو » ە ، ـ کە من بە « لەرێ دەرچوون » ناوی ئەبەم ـ .

لێرەدا ئەبێ ئەوەش بزانین : مەبەست بەوە کە ئەو شتە ئەچێتــە
دڵەوە ، یا ناچێت . وە یــا عەقڵ و عادەت وەری ئەگرێ یا نایگرێ ،
ئەمە بەچاو زانیاري جوانکاري و اعتباراتی هۆنەرانەوەیە ، بەلای زانیاري
« رەوانکاري » یەوە هەموویان دروستن ، چونکە ئەم جۆرە شتانە بــە
لای رەوانکاريیەوە لە سەر مەعنای حەقیقی ناررۆن ، بەڵکوو لــە سەر
خوازە و درکە و خواستن و ئەو جۆرە شتانە ئەررۆن . کە ئەوانەی تێدا
هەبوو ئیتر هۆنراوەکە بچێتە ژێر خێوەتی عەقڵ و عادەتەوە ، یا نەچێ
زانیاري رەوانکاري هەر وەری ئەگرێ ، چونکە ئەو ئەو جۆرە شتانەی
ئەوێ . لە بەر ئەمە ئەلێ شت ئەبێ « جوانکاري » وەری ناگرێ ، کەچی
« رەوانکاري » باوەشی بۆ ئەگەرێتەوە .

ئەمجا بەشی یەکەم ـ کە « راگەیاندن » ە ـ . وەکوو ئەوە کــە
« شێخ‌رەزا » ئەلێ :

« کەلە شێرێ بە رمزا لازمە کرماشاني »

« زیرەک و چابوک و دەم گەرم و دررو شەرراني »

« کەلەشێرێ کە قەپی گرت لە بناگوێ کەلەشێر »

« پرر بە دەم بیپچررێ وەک سەگی هەوراماني »

بەلێ لێرەدا ئەم سفەتانە بۆ ئەو کەلەشێرە وتراوە لەوانەیە تۆزێ
دوور بن لە حەقیقەتەوە ، لەگەڵ ئەوەشا رێیان تێی ئەچێ ، چونــکە
ئەم وەسفانە هەموویان عەقڵ و عادەت وەریان ئەگرێ . لە نــاو کورددا
ئەو کەلەشێرانە کە شەررانین پێیان ئەلێن کەلەشێری کراماشاني . جا
ئەم جۆرە کەلەشــــێرانە کە بۆ شەررە کەلەشێـر رائەگیرێن راستە

زیرەکن ، خێران ، دەمیان گەرمە ، چونکە لە مەیدانەکەدا هاتو چۆی زۆر ئەکەن • راستە لەکاتی شەررە کەڵەشێرەکەدا ، کەڵەشێری ئـازا کە پەلامـاری کەڵەشێرێکی‌تر ئەدا ، بریندای ئەکا و گۆشـــتی لێی ئەکاتەوە ، تا وای لێی ئەکا ئەیبەزێنێ •

ددی ئەم جۆرە شتە هەم عەقڵیش وەری ئەگرێ ، هەم عادەتیش •

بەشی دووەم ـ کە « رۆچوون »ە ـ ، بە لای عەقڵەوە ئەگـونجا ، بـــەڵام بە رەوشت و عادەت کەمتر رووی ئەدا • وێنەی ئـەمە وەکوو « کوردی » ئەڵێ :

« لە میوانخانەما ئیمشەو ئەگەر میوان نەبێ دەمرم »

« کە جەژنی من بە میوانە، خودا جەژنم بدە و نەمرم»

« ئەگەر ئەو هەر نەهات و من بە تەنها مامەوە لێرە »

« ئەوی نۆشی ئەکا گیانە ، ئەنێرم بۆی ، بمێنم یـــا وەکوو بمرم »

ئەمە بەلای عەقڵەوە هیچی تێدا نی‌یە کە گیانی خۆی بۆ ئەو میوانە بنێرێ ؛ واتە لە دووری ئەو سوێ بێتەوە ، بەڵام ئەمە کەم رێ کەوتووە، بەڵکوو ئەم جۆرە شتانە هەموو ، وەیـا ئەم گوزارشـتانە لە هووشەکاری هۆنەرانە ! •

وە یـــا « حەمدی » ئەڵێ :

« لە عەکسی دەستی رەنگینت دڵی پەیمانە رەنگینە »

« لە خۆشیی لێوەی شیرینت مەی و مەیخانە رەنگینە »

« کە ئەسراری دەمت بادی سەبا بۆ غونچەیی هێنـــا »

« فەرەح کەوتە دڵی ئێستا گوڵە و خەندانە رەنگینە »

ئایا ئەمە وایە کە شەرابی ئاڵی ناو پەیمانە ئەو رەنگە شەرابیەی لە عەکسی خەنەی دەستی ساقیەوە وەر گرتووە ؟ • ئایـا ئەمە وایە کە ، لەبەر خۆشیی نۆشی ئـەو شەرابە ، ئەوان رەنگین بووبن ؟! •ئایـا

ئەمە راستـــە کە بای سەبا قسەی نهێنی مرواری ئامێزی ئەوی گەیاند بە غونچە و غونچـــە لە خۆشیا دەی کردەوە و دەســـــتی کرد بە پێکەنین ؟! •

بەڵێ ! عەقڵ دوور نی‌یە ئەمانە وەربگرێ • بەڵام هەرگیز عادەت وا نەبـــووە • ئەتوانم بڵێم ئەمە بەر « مستحیل » کەوتووە و لەوانەیە بەر بەشی سێیەم بکەوێ • هەر چەندە ئەتوانرێ بوترێ کە بەر بەشی سێیەم زیاتر ئەکەوێ بۆچ لێرەدا هێنرایەوە ؟ •

ئەڵێم بەر بەشی سێیەمیش ئەکەوێ ، ئەگینا ئەگەر زیاتـــر ورد بکرێتەوە لایەنی بەشی دووەمی زۆرترە تـا سێیەم • بەڵام بۆ باسی « جوانی بایس » پرزر بـە پێشتیە •

بەشی سێیە ـ کە « لـــە رێ دەرچوون » ە ـ ئـــەوەیە کـە ، نە بە عەقڵ و نە بە عادەت نەئەبوو • وێنەکەی وەکوو • حاجی قادری کۆیی » ئەڵێ :

« کە هەستا قامەتی بەرزی ، لە فەرقی تـا وەکوو ئەرزی »
« بەرێشان زوڵفی سەد تەرزی ، بە یەکدا دارژا و لەرزی »
«حەیای چوو چەتری تاوس، بارەگاکەی شەعشەعەی رۆژیش»
« کەمەندی توهمتەن ، زنجیری داود ، گورزی گۆدەرزی »
« هەڵیدا زوڵفی چەوگانی گورەی خورشیدی دا بەر شەق »
« لەوێدا چەند مەلائک بوون سەمایان کرد لە سەر ئەرزی »
« دەقیقەیێک بێ سەری مووی لە زوڵفی وەر گەرێ دەردەم »
« لەگەڵ سوبحی قیامەتدا دەکا بێ تەقیە سەر بەرزی ! »

تەماشا ئەکەی هووشەکاری وا نە عەقڵ و نـە عادەت و نە واقـــع هیچیان وەری ناگرن ! • ئەمە ئەبێ کە زوڵفی لە تەوقە سەریەوە تـــا کەلەمووستی پێی درێژ بێ و پەخش و بڵاو بێتەوە بە سەر لەش و لاریا ، بـــەڵام لە کوێ ئەمە ئەبێ کە کوورەی پرتاوی رۆژ و چەتری

هەزار ڕەنگەی کلکی تاوس لە بەر دیمەنی بڵاو بوونەوەی ئەو زوڵفە حەیایان بچێ ؟! .

سەرەرای ئەمەش کەمەندی توهمتەن و زنجری داودی پێغەمبەر و گورزی گۆدرزی پاڵەوان ئەوانیش هەر لە بەر ئەو زوڵفە خۆیان بشارنەوە !

سەیرتر لەمانە ئەڵێ کاتێ کە سەری با دا ، زوڵفەکانی کرد بە گۆچان و چوو ڕۆژی دایە بەر شەق !. چەند مەلایەکەیەک لەوێ دا بوون وەکوو هارووت و ماروت هێنایە خوارەوە ، لە سەر ئەرز دەستیان کرد بە سەما کردن ! . هەر تۆزێ سەری یەکێ لە مووەکانی سەری ، جیا بێتەوە لەوانیتر و هەڵبگەرێتەوە قیامەت بەر پا ئەبێ و لەگەڵیا ئەکەوێتە بەربەرەکانێ ! .

ئەمانە کە ئەم وتوونی ئایا وایە ؟. دیارەمەگەر هەر بەر ئەوە بکەوێ کە قسەیەک هەیە ئەڵێ : « لە هۆنەرانا ئەوی دروزنتربێ هۆنەرترە! ». وە یا ئەڵێ : « **تۆ جانەوەرێکی وایت ، تەنانەت ئەوانەش کە هێشتا ئەکەوتوونەتە سکی دایکیانەوە هەر لێت ئەترسن !** » .

لەگەڵ ئەمانەشا ئەم هووشەکارییە ، بە تایبەتی بەشی سێیەم ، هی وای هەیە تا ئەندازەیەک بەجێیە ؛ واتە شتی وا ئەخرێتە باڵی لەوانەیە بە هۆی ئەو شتەوە تۆزێ نزیک بێتەوە لە ڕاستیی . وەکوو ئەوە کە ئەڵێ : « **دارەکە لەبەر وشکی لەوانە بوو ئاگری تێ بەر بێ ، با ئاگریشت پێوە نەنایە** ». دار خۆی لە خۆیەوە ئاگر ناگرێ ، بەڵام وشەی « لەوانەیە » تۆزێ نزیکی خستۆتەوە لە ڕاستیی .

وە یا لەبەر جوانیی ئەندێشەکە ، گوێگر زیادە شەوقێکی بۆ پەیدا ئەبێ . وەکوو لە وەسفی « مایەن » یکا ئەڵێ : « **لەگەڵ مانگدا چەپۆکانێی ئەکرد** » . ئەمە هووشەکارییە بۆ غارکردنی پڕ تاوی ئەو مایەنە ، کە دەستەکانی لە وەختی غاردا ئەوەندە

زیاد بەرز ئەکاتـەوە ئەیانگەیەنێتە ئاسمان و لەگەڵ مانگ‌دا چـەپۆکان ئەکا ! دیارە ئەمە ئەو پەرری هووشە کاریەکی وایە نە عەقڵو نەعادەت هیچیان وەری ناگرن ، بەڵام لەبەر جوانیی وشەکانی و بێ خۆ شبوونی ، گوێگر بۆی ، تۆزێ نزیکی خستۆتەوە لە راستی .

وە یا رێ ئەکەوێ لە بەر نزیکی لە راستی و جوانیی خەیاڵەکە ، هووشەکارییەکە ئەخەنە قاڵبێکی شیرینترەوە . وەکوو ئەڵی :

« بە ئەستێرەی شەو ئاسمانی تاریک بزمار رێـــژ کرا »

« برژانگی چاوی منیش بەوانەوە توند شـــەتەک درا ! »

ئەمە دەردە دڵ لەوە ئەکا کە پەزارە نەیهێشتووە بخەوێ ، کـــە نەنووستووە شەوەکە هەر زۆر درێژ بوەتەوە و رۆژ نەبوەتەوە . ئەویش بەو هۆنراوە وتوویە :

ئەو شـــەوە هەر رۆژ نەدەبووەوە ، چونکە وای لێ‌ی هاتبـــوو ئەستێرەکان وەکوو بزمـار کوترابوون بە ناو تاریـکی شەوەکـەدا ، جووڵەیان نەئەکرد، برژانگی چاوی منیش بەسـترابوو بەو ئەستێرانەوە، پێڵوەکانم نەئەنیشتنە سەر یەک تـا خەوم لێ‌ی بکەوێ ! .

ئەستێرە بوو بێت بە بزمار و کوترابێت بە ئاســـمانا و براژنگیش بەسترابێ بـــەو ئەستێرانەوە . ئەمە نە عەقڵ قبووڵی ئەکا و نە شـــتی واش هەبووە ، بەڵام جـوانیی خەیاڵەکە تۆزێ نزیکی ئەخاتەوە لـــە راستیی .

وە یـــا هەر لە « رێ‌دەرچوون »ێکی مەقبوولە هەندێ لەو شتانە کە بۆ گاڵتـــەو گەپ و رابواردن ئەوترێ . وەکوو ئەوە کابـرا ئەڵێ :

« هەر لە دوێنێ‌وە سەرخۆش ئەبووم ، ئەگەر ئێستە بیر لەوە بکەمەوە ، سبەینێ عەرەق ئەخۆمەوە ! » .

دیارە ئەمە هەمووی هوشەکارییەکی وایە نە عەقڵ قبووڵی ئەکا ،

وه نه شـــتی واش روو ئەدا ، بەڵام پێکەنین و گاڵتەیەک بە هـــۆی عبارەتەکەوە دێتە ناوەوە نزیکی ئەخاتەوە لە راستیی •

یەکێکیتر لە هونەری جوانکاري گوزارەیی « ریبـــازی ئەهلی کەلام »ە • واتە لە سەر رێبازی ئەو دەستەیە کە قسە لە زاتی خـــواو سفەتەکانی خواوە ئەکەن • ئەمەش ئەوەیە کە تۆ داوای شتێک ئەکەی، بەرەنگارت ئەبن ئەڵێن وا نییە • تۆیش بەڵگەی بۆ دێنیتەوە بـۆ ئەوە باوەررەکەی خۆت بچەسپێنیت •

وێنەی ئەمە وەکوو لە کابرایەکی کوردیان پرسی خوا چەندە ؟• وتی : هەر یەکێکە • وتیان بەچی دا ئەیزانی ؟ • وتی : بە ئاشـەکەی ماڵی لالەما • وتیان : چۆن ؟ • وتی :

« ئاشـەکەی لالەم تا هەر هی خۆی بوو ، باش ئەگەررا ، لـەو رۆژەوە بوو بـە شەریک لەگەڵ حـەمەی میروەیس‌دا ئیتـر پەکی کەوت ! ئەم دنیایـەش ئەگەر خوا • یکێکیتری لەگەڵ بوایە هـەر لە زووەوە ئەم دام و دەزگایە تێک ئەچوو ! » •

تەماشا ئـەکەین کابرا بەڵگەی هێناوەتەوە بۆ چەسپاندنی قسـەکەی خۆی ـ کە یـەک بوونی خوایە ـ لە سەر ئەو رێگایە کە زانایانـی زانیـاري • کلام و الهیات • بەڵگە دێننەوە بۆ چەسپاندنـی بیرو باوەرری خۆیان • لەگەڵ ئەوەشا ئەم کابرا کوردە وەنەبێ ئاگای لە بەزمی کەلام و لەو زانیـاري‌یە هەبێ ، بەڵام چەشەی سـادەی خـۆی وای لێ‌ی کردووە کە ئەو وێنەیە بێنیتەوە بۆ بتەوکردنی مەبەستەکەی خۆی •

هونەرێکیتر لە جوانکاري « **لێ‌ی‌کردنەوە** »یە • زانایانی بەلاغەی عەرەبی بە « تفریع » ناوی ئەبەن •

ئەمەش ئەوەیە کە تۆ حوکمێک بۆ شتێک دائەنی ، لەو حوکمە حوکمێکی‌تری لێ‌ی ئەکەیتەوە و ئەیدەی بە شتێکی‌تر • وەکوو ئەمە هەیە ئەوەش هەر لەم بابەتەیە کە حوکمێک ئەدەی بە شتێک ، لە پاشا حوکمێکی‌تری لێ‌ی ئەکەیتەوە و ئەیدەی بە شتێکی‌تر •

وێنە بۆ یەکەم وەکوو « بێخود » ئەڵێ :

« **خوا بارانی هێنا ئەرزی تێراو کرد** »

« **وەکوو ئاشی « ولووبە »ی هەم ئاوەدان کرد** »

لێرەدا حوکمەکە بارانەکەیە کە داویە بە شتێک وەکوو تێراوکردنی ئەرزەکە بێ ، ئەجا ئەم بارانە کە ئیشەکەی ئەوە بووە ئەرزەکەی پاراو کردۆتەوە ، ئەوەشی هەرکردووە کە ئاشەکەی « ولووبە »شی خستۆتە گەرر • ئەم حوکمەی دوایی لەوەی پێشوو بوەتەوە •

« ولووبە » دێ‌یەک بووە لە بناری شاری سولەیمانی •

وێنە بۆ دووەمیش وەکوو « فانی » ئەڵێ :

« **کە ئەمدوێنی بە زاری غونچە ئامێزت ، هەمووی شەکرە لە بۆ زارم** »

« **وەکوو پاکی‌ی دڵت ئاوێنەیەکی سافە بۆ جسمی رەحەتبارم**»

لێرەدا هۆنەر وەسفی دۆستی کردووە • ئەڵێ : کە قسەم لەگەڵ ئەکەی ، قسەکانت وەکوو شەکر وایە بۆم ، دڵیشت لەگەڵما پاکە ، وەکوو ئاوێنەیەکی ساف وایە هیچ خەوشێکی بە سەرەوە نی‌یە • واتە دڵ و زمانت لەگەڵما پاکە •

حوکمێک ـ کە زمانپاکیەکەیەتی لەگەڵیا ـ بۆی ساغ کردۆتەوە ، ئەمجا لەمەوە لقێکی‌تری لێ‌ی کردۆتەوە ئەڵێ دڵیشت بەو جۆرە لەگەڵما پاکە •

یەکێکی‌تر لـە هونەری جوانکاري گوزارەیی « **جـەختی وەسپ بە وەکوو خوسب** » بەلاغەی عەرەبي بە « **تأکید المدح بما یشبه الذم** » ناوی ئەبا ، منیش لە روانینێژي کوردي‌دا بەو ناوەوە داناوە ،

ئەم هونەرەش دوو جۆرە ؛ جۆرێکیان ـ کە ئەمەیان رەنگینێ چاکتر بێ ـ ئەوەیە کە سفەتێـکی خوسپ لە شتێکا نی‌یە ، لەمە وەسپێک جیا بکەیتەوە بـۆ ئەو شتە ، گوایە وای دابنـــێ کە ئەم وەسپە لـە نـاو خوسبەکەدایە ، وێنە وەکوو « شێخ‌رەزا » ئەڵێ :

« لە سەخاو و لە کەرەم دا ، لە فەساحەت لە ئـەدەب دا ،
« یەکە بازە لە سەفەردا ، یەکە تازە لە « حضـــر » دا »
« تاقــــە عەیبی کە هــەبێ هەر ئەوەیە تاقـە کەســــە ،
« لە هەموو خاکی عەرەب‌دا و لە هەموو شاری عەجــەم‌دا ،

ســـەیر ئەکەین هێناویە وەسفی ئـەو دۆستەی خۆی کردوە بەو هەموو وەســفانە کە کردوویەتی ، ئەمجا هاتووە جەختی کردۆتــەوە بە شتێک کە لە شێوەی « استثنا »دایە ، ئەم جیاکردنەوەش وا لە پیـاو ئەکا کە خوسپە، کەچی واش نی‌یە ، بەڵکوو جەختی وەســپەکەیە و وەسپەکەی زیاتر چەسپاندوە ، چونکە ئەڵێ :

لە هەموو وڵاتان‌دا ئەو یەکەم کەسێـکە کە ئەو هەموو سفەتانەی تێدا بێ ، یەعنی ئەم تاقە کەسەی بۆ ئەو هەموو سفەتە چاکانەی لێ‌ی کردووە بە عەیب ! دیارە عەیب بوونی ئەم سفەتانەش مەحاڵە ، چونکە ئەم سفەتانە زیاتر پایەی مەوسووفەکە بەرز ئەکەنەوە ،

چەسپاندنی ئەم جـۆرە شتانەش لە مەعنادا وەکوو ئەوە وایە کە تۆ شتێـک بەستی بە مەحاڵەوە ، شتێکیش کە بەند کرا بە مەحاڵەوە ، خۆی بـــە مەحاڵ دەرئەچێ ! ، بەڵکوو لێرەدا وای لێ‌ی دێتـــەوە کە تۆ داوای شتێـک بـکەی بە بەڵگەوە ؛ چونکە پێچەوانەی داواکـــەی

بەستووە بە مەحاڵەوە ، شتێکیش کە بەسترابێ بە مەحاڵەوە ، بە مەحاڵ دەرئەچێ .

کەواتە نەبوونی عەیبەکە شتێکی زۆر دیارییە و ئەو سفەتانە هەموو لەودا هەن بە بێ گیرو گرفتی .

جورەکەی‌تر ئەوەیە کە سفەتێکی مەدح بۆ شتێک دابنێ ، پاشان شتێکی وەکوو « استثنا » بێنێتەوە ، پاش ئەو سفەتێکی مەدحی‌تر بۆ شتەکە دابنێ . وێنەی ئەمەش دیسان هەر وەکوو «شێخ‌رەزا» ئەڵێ :

« صەلاح الدین کە ئیسلامی گەیاندە پایەی ئەفلاک »

« ئەمە وابوو، ئەوند بوو، ئەو لە زومرەی کوردی خۆمان بوو»

تەماشا ئەکەی سفەتێک ـ کە بەرزکردنەوەی ئیسلامە ـ داویە بە صەلاح‌الدین ، پاشان وشەیەکی داناوە کە « ئەوەند بوو »یە ، ئەمە وەکوو « استثنا »وایە ، پاش ئەو سفەتە مەدحێکی‌تری داوەتێ ، کە ئەڵێ ئەو پیاوە لە نەتەوەی کورد بوو .

ئەم جۆرەیان لە هەموو شتێکا وەکوو یەکەمەکە وایە ، ئەوەندە هەیە لێرەدا سفەتە خوسپەکە نییە تا وەسپەکەی لێی دەرکەی بۆ مەوسووفەکە ، یا بۆ مەمدووحەکە .

بەشێکی‌تر لەم بابەتە **«جەختی خوسپە بە وەکوو وەسپ»** گوزارشتی عەرەبی ئەڵێ « تأكيد الذم بما يشبه المدح » .

ئەمیش دیسان دوو بەشە ؛ بەشی یەکەم ئەوەیە کە سفەتێکی مەدح لە شتێکا نییە ، لەمە زەمێکی لێ دەرێنی بۆ ئەو شتە ، گوایە وای دا بنێ کە ئەم خوسپە لە ناووەسپەکەدایە . وەکوو ئەوە کە ئەڵێ :

« فلان کەس هیچ باشیەکی نییە تەنیا ئەوە نەبێ کە خرابە ئەکا لەگەڵ ئەوکەسەدا کە چاکەی لەگەڵ ئەکا ! » .

بەشی دووەم ئەوەیە کە سفەتێکی زەم بۆ شتێک دابنێ ، پاشان شتێکی وەکوو «استثناء» بێنیتەوە ، پاش ئەو سفەتێکی زەمی‌تر بۆ شتەکە دابنێ. وەکوو ئەڵێ : « **فلان کەس بەد کردەوەیە ، ئەوەندە هەیە نەزانە !** » .
شەرحی ئەم دووەش هەر وەکوو دووەکەی پێشوو وایە .

بەلای منەوە یەکێکی‌تر لە هونەری جوانکاری گوزارەیی ئەو بابەتەیە کە من بە « دوولانە »ی ناو ئەبەم . ئەمەش خوسپ و وەسپێکە کە هۆنەر وەسفی دۆستێکی ئەکا ؛ دێنێ نیوە هۆنراوەی یەکەم بە جۆرێک دائەرڕێژێ کە پڕیەتی لە خوسپ و بەجۆرێک دێتە بەرچاو کە هەمووی جنێوو ناشیرینیە . کە نیوەی دووەمی بە نموێنا دێت سەیر ئەکەی وەکوو ئاشکرایێک وایە بۆ نیوەی یەکەم و نیوە یەکەمەکە بە وەسپ ـ مەدح دەر ئەچێ . وێنەی ئەمە وەکوو «مەلاغەفوور»ی حافزی سابلاخی ئەڵێ :

« تا بژیم تێت ئەبرم خاوەنی جوانی و دەسەلاتە : »
«چاوی ئاوات و هیوا، ئەی گوڵی سەر تۆپی وڵات»
« دا دەمرکێ کوڵی دڵ تاوێکی لێی خەم ـ دەبێ : »
« بە سەری نووکی زمانم لە سەری پەنجەی پات »
« ڕۆژی هەڵکەوتە دەسابێ دڵەکەم تێت ڕاکەم :»
« بە ترومبێلی فیداکاری بەرەو کۆرری خەبات »
« یاری شیرین ــ وەرە . تا زووە لێت نەچووە: »
« تەمەنی جوانی بژین پێکەوە ، تاکەی بە تەمات ؟ ».

من ئەم جۆرە بابەتە بە شتێکی سەر بەخۆی ئەزانم ؛ جەختی خوسپ نی‌یە بە وەسپ ، چونکە سفەتی خوسپ لە نیوە هۆنراوەی پێشوودا وەنەبێ هەبێ تا تۆ وەسپی لێی وەربگری ، بەڵکوو سفەتە خوسپەکە زەق دیارە و هەیە . دیارە جەختی وەسپیش نی‌یە بە وەکوو

خوسپ » گەررانەوەش نی‌یە، چونکە نوکتەی تێدا نی‌یە » کەوا بــوو شتێــکی سەر بەخۆیە ؟ » خوسپ و وەسپ » ، یــا » دوولانە » »

یەکێکی‌تر لە هونەری جوانکاری » **رەدوو** » · بەلاغەی عەرەبی بە » **استتباع** » ناوی ئەبا ·

ئەمەش ئەوەیە کە تۆ مەتحی شتێك بکەی بە جۆرێ کە لەمەوە مەتحێــکی تر بۆ شتەکە پەیدا ببێ » وەکوو » پیرەمێرد » ئەڵێ :

» هێندەت لە عومری جوانان هێنـــاوە »

« گۆی بکــەیتـــەوە و بینێ بـــەم لاوە »

« لە سەر عومری خۆت دایبنێ سەر جەم »

» دنیا پێت ئەڵێ پیرۆزە و بێ غــــەم »

ئەمــــــەی بە » نالە پێ پانا » وتووە ، گوایە مەتحی کردووە بــە ئازایەتی » « نالە » بۆ خەڵک کوشتن بە ناوبانگ بووە » پیاوی وا مەتح هەڵناگرێ ، بەڵام هۆنەر هەر ئازایەتیەکەی مەبەست بووە » وتوویە :

ئەگەر ئەو هەموو عومرەی ئەوان بێنــی و بیخەیتە سەر عومــری خـــۆت ، ئەوەندە عومرت زۆر ئــەبێ هەر نەبێتەوە » ئەم دنیایە پێت ئەڵێ : پیرۆزت بێ ئەم عومرە درێژە ، بـــۆ خۆت بــە ئاسوودەیــی دانیشە »

لێرەدا مەتحــی » نالە »ی کردووە بە ئازایەتی ، لەم مەتحـــەوە مەتحێــکی‌تری بــۆ پەیــدا بووە کە دنیا پێی وتووە بــە ئاسودەیـــی دانیشــــە ، چونکە تــۆ پیاوخراپان ناهێڵێت و ئەبیت بــە هۆی چــاکی دنیـــــا !»

یەکێــکی‌تر لەهونەری جوانکاری « **دوورووو** » ـ کە ئەمە لـــە بەلاغەی عەرەبی‌دا بە « توجیە » ناو ئەبرێ ـ »

ئەمەش ئەوەیـــە کە شتێـک بڵێت دوو رووی هـەبێ ، وەکوو ئەوە لە بارەی پیاوێـــکی یەکچاوەوە ئەڵێ : « **بریا هەر دوو چـــاوی وەکوو یـەك وابوونایە** » ئەگونجێ دوعای چاکەی بۆ بکا و مەبەستی ئەوە بێ هەردوو چاوی‌ساغ بوونایە ، وە ئەگونجێ دوعای شـــەرری لێ بـــکا ، مەبەستی ئەوە بێ کە هەر دوو چاوی کوێر بوونایـــە ! ئەکرێ بە « یەك لە دوو »یش ناو ببرێ .

یەکێکی‌تر لە هونەرەکان « **چوونە ناو یەك** » ، واتە « **ادماج** » ئەمەش ئەوەیە ئەو رستەیە کە بۆ مەعنایەك دانراوە مەعنایەکی‌تریش بخاتە ئەستۆی خۆی ، وەکوو « شێخ‌رەزا » ئەڵێ لەم رووەوە :

« **با جەردە بیبـا کەوڵەکـــــەی ناجی** »
« **بەهار هات جلی پێنـــاوێ تاجـی** »

ئەوە هۆنراوەی پێشوو مەعنایەکی‌تری گرتۆتە خۆی کە نیـــوە هۆنراوەی دواییەیە .

ئەم « چوونە ناو یەك »ە بۆ خوسپیش ئەبێ و بۆ وەسپیش .

یەکێـکی‌تر لە هونـەری جوانکاری « **گاڵتەو گەپ** » . ئەمـــە لەرواڵەتا گاڵتە و گەپە ، بەڵام لە راستی‌یدا مەبەستی شتێکی راســـتە . لـــە بـەلاغەی عەرەبی‌دا بــــە « الهزل الذي يراد بــه الجد » ناو ئەبرێ .

وێنە بۆ ئەمە وەکوو « قانع » ئەڵێ لە کاتێـکا کە کەرێـک بانگ کراوە بۆ سەر شایی :

« **جارێ کەرێکیان بانگ کرد بۆ شـــادی**
« **قـا ، قا پێکەنی ، کەر بـــــە ئازادی** »
« **کلکی بەرزۆ کرد ، لووتی هەڵبـــری** »
« **بە دڵێکی خۆش جار جار ئەزەرری !** »

یەکێکی‌تر لە جوانکاری گوزارەیی « **خۆ گێل کردن** » . ئەم چەمکە لە گوزارشتی عەرەبی دا پێی ئەڵێن « تجاهل العارف » . لام وایە خۆ گێل کردن چەمکەکە زیاتر ئەدا بە دەستەوە . ئەمەش ئەبێ بە چەند بەشێکەوە . بەشێکیان ئەوەیە کە :

شتێک هەیە ئەیزانێ بەڵام خۆی لێی گێل ئەکا !. ئەم خۆ گێل کردنەش یا لە بەر ئاه و دەرێکە کە دڵی بەو مەبەستەوە بەندە و لەبەر دڵبرینداری نایەوێ ناوی بێنێ ، وە یا لە بەر رێ گومکێ ئەم ئیشە ئەکا .

وێنەی ئەمە وەکوو « محەمەد ئەمین خدر » ـ کە پشت ماڵەیەکی جاف بووە و ـ قسە لەگەڵ شارەزوور ئەکا و ئەڵێ :

« وتم شارەزوور ! چیت لێ قەوماوە ؟ »
« کێ تۆی کردووە بە بەحـرو ئاوە ؟ »
« بۆم بگێڕەوە سەرانسەر ئەحوال »
« لە داخت دڵم بوو بە کۆی زوخـال »
« گەلی « پاشارێ » تا سەر سوورە جو »
« تیایا ئەوەزی کۆمـاران کۆ . کۆ »
« کوا ؟ دوانزە هەزار عێلی کوردەوار »
« گشت بە سەر تۆدا ئەیکرد راگوزار »
« کوا ؟ دوانزە هەسوون ماڵە میرانت »
« کوا ؟ سەدای تەپڵی سەر کۆمارانت ! »

بەشێکی‌تر لەم خۆ گێل کردنە هوونەکاریەکی زیاد لە ئەندازەیە.

وێنەی ئەمە وەکوو « سالم »ی سنە لە وەسفی دۆستیا لە کاتێکا کە پێکەنیوە ئەڵێ :

« ئەو زەردە خەنە غونچە بوو پشکووت ؟ »
« بۆن و رووناکی کەوتە دەم و رووت »
« یا خۆ ئاسمان بوو چەخماخەی لێ دا ؟»
« عالەم بە جارێ بوو مات و مەبهووت »

وه یا هووشه‌کاري له خوسپ‌دا « وه‌کوو « شێخ‌ره‌زا » ئه‌ڵێ :

« چه‌رمی رووی هێند قایمه شمشێری میسری نایبڕێ »
« گه‌ر به که‌وشی که‌ی دمێنێ تا قیامه‌ت نادڕێ ! »

وه یا له سه‌رسامي له خۆشویستن دا ـ « التدلُّه في الحب » ـ مه‌به‌ست ئه‌وه‌یه ئه‌وه‌نده خۆشي ئه‌وێ ، خۆی تێ‌دا ون کردووه و خۆی ئه‌کا به نه‌شاره‌زا ! «

وێنه‌یه‌ک له‌م بابه‌ته وه‌کوو « نووحی » ئه‌ڵێ :

« کۆتره‌کانی چۆل به له‌نجه وه‌ک یار »
« پۆل پۆل وه‌ستاون ، دوورن له ئه‌غیار »
« نازداره‌که‌ی من که‌وتۆته ناوتان »
« کۆتر ، ئینسانه ! ئێوه و خواتان ! » »

لێره‌دا له‌به‌ر زۆر دڵبه‌ند بوون به یاره‌وه ، خۆی گێل ئه‌کاو ئه‌ڵێ : کۆتره‌کان ! ئه‌و نازداره‌ی من که که‌وتۆته ناوتان ، سوێندتان ئه‌ده‌م به خوا ئه‌وه له ئێوه‌یه ؟ یا ئینسانه ! «

* * *

یه‌کێکی‌تر له جوانکاري گوزاره‌یی « **دان به پێویست** » ٠ به‌لاغه‌ی عه‌ره‌بی بۆ ئه‌م چه‌مکه « **القول بالموجب** »ی بۆ داناوه ٠ من له ره‌وانبێژي کوردی‌دا به‌و ناوه‌وه ناوم بردووه « مه‌به‌ست له‌م چه‌مکه‌ش ئه‌وه‌یه که :

که‌سی یه‌که‌م هه‌یه « واته « متکلم » ، که‌سی دووه‌م هه‌یه ، واته « مخاطب » ، که‌سی دووه‌م شتێک ئه‌ڵێ و ئه‌و شته به « ته‌وزیم ـ واجب » ئه‌زانێ « که‌سی یه‌که‌م دان به‌و ته‌وزیمه‌دا بنێ « واته « **اعتراف** »ی پێ‌ی بکا ٠

ئه‌مه‌ش دوو جۆره ؛ جۆرێکیان ئه‌وه‌یه :

سفه‌تێک که له قسه‌ی غه‌یردایه درکه بێ له شتێک که حوکمێک چه‌سپاندوویه بۆ ئه‌و شته « تۆ دێنی ئه‌و سفه‌ته له قسه‌ی خۆتا دائه‌نێ

بۆ غەیری ئەو شتە ، ئیتر بێ ئەوە خۆت لەوە بکەیەنی کە حوکمەکە بدەی بە غەیرەکە یا نەیدەی ۰

وەکوو ئەوە کە لە وەختی خۆیا « **خلەپەزە**»ی هەمەوەنـــد ناکۆکی هەبوو لەگەڵ « حەمە پاشای ، جاف و جافەکانا ۰ دەســـتەی حەمەپاشا لەو دەشتی گەرمیانە بوون ۰ دەستەی خلە پەزەش چووبوون بۆ ئەوبەری « سیروان »۰ ئەمجا خلەپەزە وتبووی :

« **شەرتە ئەگەر چووینەوە ئەوانەی کە بە ســـەربەرزی لـەوێدا دانیشتون بە سەر شۆرری دەریان کەین !** »۰

حەمە پاشا وتبووی : « ئەمە قسەیە ! ۰ سەر بـەرزی هەر بـــۆ ئێمـــــەیە » ۰

لە عیارەتی پێشوودا سفەتێک هەیە کە « سەربەرزی »یەکەیـــە ، کەوتۆتە ناو قسەکەی خلە پەزەوە ۰ ئەم سفەتە « درکە »یە لە شتێک ـ کە دەستەی حەمە پاشایە ـ حوکمێک دانی ناوە بەو شتەدا حوکمەکە دەرکردنی دەستەی حەمە پاشایە لە گەرمیان ۰

ئەمجا حەمەپاشا هاتووە سفەتەکە ـ کە سەر بەرزی‌یە کەیە ، داویە بە بەرەی خۆی ، ئیتر بەلای ئەوەدا نەچـــــووە حوکمـــــەکە ـ کە دەرکردنەکەیە ـ بیدا بە بەرەی خلەپەزە ، یا نەیدا ! ۰

جۆری دووەم ئەوەیە کە وشەیەک لە رستەی یەکێـکی‌ترا هەیە ـ واتە کەسی دووەم « مخاطب » ـ بیبرری بە سەر ئەو مەعنایەدا کە کەسی یەکەم « متکلم »۰کە مەبەستیەتی ۰ بەڵام ئەبێ کاتێ کە کەسی دووەمەکە وەڵامی کەسی یەکەمەکە ئەداتەوە وشەکەی ئەو ببررێ بـە سەر غەیری ئەو مەعنایەدا کە مەبەستی بووە ، ئەبێ شتێـک لە رستەکەی ئەم دا هەبێ کە پەیوەندی بە وشەکەوە هەبێ ۰

وێنەی ئەمە وەکوو « محەمەد رەمزی » ئەڵێ :

« من بێمە لاتان بارگرانیـــکم بە ســـەرتانەو »

« وتی بارت گرانە بەو دیاریەی وا بە سەرمانەو »

وشەی « بارگران » کە لە رستەی کەسی یەکەمدایە مەبەستـــی ئەرک و زەحمەتە بە سەریانەوە ، ئەویتر وشەکە ئەبرێ بە ســـەر بارگرانی بۆیان بـە هـــۆی دیاری‌یەکەوە کە لەگەڵ خۆی بردوویـە بۆیـــان ۔

وشەی « دیاری » پەیوەندی هەیە لەگەڵ بارگرانی‌دا ! ۔

بەلای هەندێ لە زانایانی بەلاغەوە « هووشە لە وەسپا ـ الاطراء » دیسان لە جوانکاری گوزارەیی‌یە ۔

ئەمەش ئەوەیە کە تۆ ناوی مەمدووحەکە بێنی لەگەڵ نـــاوی باو باپیریا ، وێنە وەکوو « عدلی‌کەمال باپیر » لە وەسپی یەکی لە خانەدانەکانا ئەڵێ :

« وا مەزانە نیعمەت و فەزڵت لە سەر ئێمە هەمووبۆ تۆ بووە »

« باوکت و باپیرتو باپیری باوکت وا بووە ! »

جوانکاري وشەیی

ئەوە بوو بابەتی جوانکاري بوو بە دوو بەشەوە ؟ جوانکاریەک ، کە روو لە گوزارە ئەکاتەوە ، ئەوەیان باسکرا . جوانکاریەک کە روو لە وشە ئەکاتەوە ؟ واتە بە هۆی وشەکەوە هونەری جوانکاریەکە دروست ئەبێ ، وە ئەوەش وترا کە بۆیە گوزارەیەکە پێش‌خرا چونکە گوزارە لە پێش وشەدایە ، وشە قاڵبە بۆ گوزارە . ئیستە دێنە سەر باسی وشەییەکە .

جا یەکێـک لەوانە

ڕەگەزدۆزي .

رەگـەز دۆزي ، کـە « جنـاس » لـە عەرەبی‌دا « بۆیەش کوردی‌یەکە وای بۆ داناوە چونکە « رەگەز » بە مەعنا ئەسڵ و نەژادە « « دۆزي » لە دۆزینەوەوە هاتووە . وای‌لێ‌ی دێتەوە کە پێـکەوە گونجان و دۆستایەتی رەگەزي دوو وشە پێکەوە ئەدۆزیتەوە و پەیدای ئەکەی .

بێ‌گومان ئەبێ لە وشەیەک زیاتر هەبێ لە رستەکەدا ئەو وەختە گونجاندن دروست ئەبێ . ئەم گونجاندنەش روو لە وشـە ئەکاتـەوە نەوەک گوزارە . ئـەوەی کە بۆ گوزارە بوو لە باری گوزارەوە قسەی لێوە کرا . ئەوەش کە بۆ وشەیە ئەبێ لە باری وشەوە قسە لێوە بکرێ . جا بەو بۆنەوە ئەچینە جەرگەی باسەکەوە و ئەڵێین :

یەکێکی فراوان لە هونەری جوانـکاري وشـەیی « رەگـەز

دۆزي »یە • ئەمەش ناوە بۆ رستەیەک ـ هۆنراو بێ یا پەخشان ـ کە دوو وشـە ، وە یـازیاتری تێدا هەبێ • وشەکان لە رواڵەت و روخسار دا لە یەک بچن ، واتـە وەکوو یـەک وابن • چونـکە ئەگەر وەکوو یەکە لە گوزارەدا بێ وەکوو « کتـــک » و «پشیلە» نابێ بـــە رەگەز دۆزي •

ئەمەش ئەبێ بە دوو بەشەوە ؛ رەگەز دۆزي تـــەواو ، رەگەز دۆزي ناتەواو • تەواوەکە ئەوەیە کە لە هەموو شتێکا وەکوو یـــەک وابن ؛ لە ژمـارەی پیتدا • لە ریکیی پیتەکانا ، لە شـــکلا • وەکوو « نالی » ئەڵێ :

« خەتات فەرموو کە خۆشە چین و مـاچین »
« کە ناچین لێرە ، خۆشەچینی ماچین »

« برۆت هەر چین و پەرچەم چین لە سەر چین »
« ئەمەندە چینە قوربان پێم بڵێ چین ؟! »

وشـــەکانی « چین » و « خۆشە » لەم دوو هۆنـــراوەدا چەنـد جـــار وتراونەتەوە ، لە روخسارا وەکوو یەک وانە • بەڵام لە گوزارەدا جیان •

وشەی « خۆشە » لە هۆنراوەی یەکەمدا کە لە هەر دوو نیـــوە هۆنراوەکەدا هەیە • یەکەمیان بە مانا « خۆشی »یەکە • کە بەرانبەر بە ناخۆشییە • دووەمیان بە مانا « هێشوو »یە •

وشەی « چین » و « ماچین » لە هەر دوو هۆنراوەکەدا « دە » جار وتراونەتەوە ، کە لـە رواڵەتا یەکن ، بەڵام لە گوزارەدا هـــەر یەکە گوزارەیەکیان هەیە •

« چین » و « ماچین » لە نیوە هۆنراوەی یەکەمدا وڵاتی « چین » ـ کە لە ناو کوردەواریدا بە « چین و ماچـین » بە ناو بانگە ـ هەر چەندە چین و ماچین لە هەندە ناوچەیەکی کوردا بە پەلەوەریکی جوانکەلەی

رەنگاو رەنگ ـیش ئەڵێن ، بەڵام لەم شوێنەدا ئەوە نی‌یە ٠

وشەی « ناچین » ، واتە نارروێن ، رەگەز دۆزیەکی وشەیی هەیە لەگەڵ وشەی « ماچین » و بەر « لاحق » ئەکەوێ ٠

« چین »ی سێیەم بە مانا هەڵبژاردنە ٠ وشەی « ماچین » بـــە « بەسە »ی « ماچ » و بۆ گەلە کە لەگەڵ « ماچین »ی یەکەم دا رەگەز دۆزي تەواو لە نێوانیانا هەیە ٠ وشەکانی شەشەم ، حەوتەم ، هەشتەم و نۆیەم بە گوزارەی ریزن ٠ وشەی دەیەم بۆ پرسیارە لە چۆنیەتی و گەوهەری ، گەل ؛ واتە چ شتێکن ؟ ٠

کورتی‌ی گوزارەی هۆنراوەکانیش ئەڵێ :

تۆ ، کە فەرمووت چین و ماچین خۆشە ، باشت نەفەرموو ! ئێمە لەم جێگایە ناجووڵێین هێشۆچنی ماچین ٠ برۆ و ئەگریجەت کەوتوون مە سەر یەک‌دا چین چین ، پێم ناڵێت ئـەم هەموو چینانە وا لە ســەر یەک کەوتوون بۆچ وا بەو جۆرە بە سەر یەکا کەڵەکەیان کردووە و کەوتوون ؟ ٠

ئەو وێنەیە کە هێنرایەوە بـۆ رەگەزدۆزي‌تـــــەواو ، بە ناوی رەگەزدۆزي « وێنە ـ مماثل »یشەوە ناو ئەبرێ ٠

ئەم جـۆرە رەگەز دۆزی‌یە بەشکردنێکی‌تریش هــەیە ، ئەوەش ئەوەیە :

ئەگەر یـەکێ لە دوو وشەکە ؛ ئەوەی کە رەگەز دۆزیـــەکەی دروست کردووە ، جووت و ئەوتیری تاک بوو ، بە ناوی «جــووت ـ رەگەز »ەوە ناو ئەبرێ ـ واتە جناسی مرکب ـ ٠ ئەگەر ئەم جووت و تاکە هــەر دوو وەکوویەک ئەنووســـران بە ناوی « وەک‌یـەک ـ متشابە »ەوە ناو ئەبرێ ٠ وێنەی ئەمە وەکوو « زێوەر » ئەڵێ :

« داخی حەسرەت نەخشی‌گرت ئەم ساڵ لە تەختەی سینەما »

« بۆ ئەوانەی رانەکەن سەر بەست ئەچن بۆ سینەما ! »

دوو وشەی « سینەما » لە نووسینا وەکوو یەک وانە ؟ یەکەمیان « جووتە » ، واتە لە سینەی منا • دووەمیان تاکـە ، واتە « سینـــەما ـ تەماشاخانە •

وە یا «نالی » ئەڵێ :

« رەقیب و موددەعی وەک پووش و پووشوون »

« بسووتێنین کە وەک بەرقین لە بەر • قین »

دوو وشەی « بەرقین » لە نووسینا وەکوو یەک وانە ، یەکەمیان تاکەو دووەمیان جووتە •

ئەگەر ئەو دوو وشەیە لە نووسینا وەکوو یەک نەبوون بە ناوی وەگەز دۆزي « جیا ـ مفروق »ەوە ناو ئەبرێ • وێنـەی ئەمـە وەکوو « عەلی کەمال باپیر » ئەڵێ :

« کە دل شادی نەکەی « دلشاد ، لەبەر چی ؟»

« دەبیتە هاو سەری پیاوانی هەرچی ! »

ئەم دوو « دڵشاد »» لە نووسینا جیان ؟ یەکەمیـــان کەسێکە کە دڵخۆشی بکا و سفەتە • دووەمیان ناوە ، واتە عەلەمە •

لە شێوەی نووسینی ئەم جۆرە شتانەدا ئەگەر هات وشەکە بوو بە « ناو » بە سەریەکەوە ئەنووسرێ • وەکوو « دڵسۆز » • ئەگەر هەر لە سەر سفەتیـــەکەی خۆی مایەوە بەجیا ئەنووســــرێ • وەکـوو « دڵ ســـۆز » •

★ ★ ★

جۆرەکەی‌تر ـ کە رەگەز دۆزي ناتەواوە ـ ئەمەش چەند بەشێک دروست ئەکا • بەشێکیان ئەوەیە کە :

ئەگەر لەکێش و ژمارەی پێت و شکڵا وەکوو یـــەک وا بـوون

بەڵام لە سەر و بۆردا جیا بوونەوە ئەمە بە رەگەز دۆزی « لادەر » واتە « منحرف » ناو ئەبرێ . وێنەی ئەمە وەکوو « ناڵی » ئەڵێ :

« کەس بە ئەلفازم نەڵێ خۆ «کردی»یە ، خۆ کردیە »

« هەرکەسێ نادان نەبێ خۆی تالبی مەعنا دەکا »

رەگەز دۆزی‌یەکە لە نێوانی دوو وشەی « خۆ کردی » دایە . یەکەم بە « بۆر » ئەخوێنرێتەوە ، نیشانەی بۆر لە کوردی‌دا « و »ە » بۆ نووسینی ، واتە « کوردی » . دووەم بە بێ «و» ئەنووسرێ ، واتە « کردی » . وە منیش بۆیەلە دەقەکەدا هەردوکیم بە « کردی »نووسی ، لە بەر شەرح‌کردنەکە بوو ، ئەگینا نووسینی « کوردی » بە «کردی» هەڵەیـــە .

وە یـــا هەر « ناڵێ » ئەڵێ :

« کە تۆ «قبلە»ی دممت سا بێنە قوربان »

« لە بۆ « قبلە »ی دلم‌مەشکێنە قوربان ! »

هونەرەکە لە نێوانی هەر دوو وشەی « قبلە » دایە ؛ یەکەم «قیبلە»یە بە « زێر »ی « ق » . دووەم « قوبلە » بە « بۆر »ی قاف .

ئەگەر جیاوازی‌یەکە لە ژمارەی پیتەکانا بوو ، واتە ئەو دوو وشەیە یەکێکیان پیتێکی زیاتر بوو لەویکەیان ، ئەمە بە ناوی « ناتەواو »ەوە نـاو ئـەبرێ ، ئـەو پیتـە زیـادەیـە لابـەی رەگـەز دۆزیـەکی تەواو پەیدا ئەبێ . وێنەی ئەمەش دیسان وەکوو « ناڵـــی » ئەڵـــێ : لە کاتێکا کە پیتەکە لە سەرەتای وشەکەوە بێ .

« لە نێو ریگی رەوان دا (قم) (نقم) بوو ، وشتریش بوو گومە »

« ئەما گوێ بیستنی (قم ، قم) چ جای ئیمکانی هەستانە! »

رەگەز دۆزیەکە لە نێوانی « قوم » و « نوقوم »دایە . پیتـی «ن» لە « نوقـــوم » لابەری ـ کە زیادە لە « قـوم » ـ رەگەز دۆزیـەکی

تەواو پەیدا ئەبێ . هەروەها لە نێوانی « قوم » و « گوم »یش دا رەگەز دۆزی « لاحق » هەیە .

ئەمەش وەختێ ئەبێ بە « لاحق » کە حوکم بکەین بەوە شوێنی دەرچوونی دوو پیتەی « ق » و «گ»، لە گەرووودا نزیکی هەیە لــە بەینیانـا .

وە یا ئەو پیتە زیادەیە بکەوێتە ناوەراستی وشەکەوە . وێنەی ئەمە وەکوو « حاجی قادری کۆیی » ئەڵێ :

« ئەی بێ نەزیر و هەمتا هەر تۆی کە بەر قەراری »

« بێ دار و بێ دیاری ، بێدار و پایەداری »

رەگەزدۆزی وێنەکەی تێمە لە نێوانی « بێدار »و « بێدیار »دایە ، کە پیتی «ی» لە وشەی « بێدیار» لابەی ، لەگەڵ « بێدار » دا ئەبێ بە رەگەز دۆزیەکی تەواو . هەروەها رەگەز دۆزی «جیا» لە نێـــوانی « بێدار » و « بێدار یشدا پەیدا بووە .

وە یـا ئەو پیتە زیادەیە کەوتبووە دوایی وشەکەوە . وێنەکەی وەکوو « گۆران » ئەڵێ :

« لە لاپاڵی کێو قاسپەی کەو ئەهـــات »

« بە بێ کەوش کەوتمە رێ هات و نەهات »

رەگەز دۆزیە ناتەواوەکە لە نێوانی دوو وشەی «کەو» و «کەوش» دایە ، پیتی «ش» کە کەوتۆتە ئاخری وشەی «کەوش »ەوە ، لا ببرێ «کەو» ئەمێنێتەوە ، لەگەڵ وشـەی «کەو»ی پێشوودا رەگەز دۆزی تەواو پەیدا ئەبێ .

جۆرێکی‌تر لە بابەتی رەگەز دۆزی ناتەواو ، رەگەز دۆزی « هاوتـۆم » ناو ئەبرێ . ئەم جۆرەیان لە بەلاغەی عەرەبی‌دا بە «مضارع»

ناوی ئەبەن ، گوایە لە یەک ئەچن ، من بۆ ئەم چەمکە «هاوتۆم»م بەلاوە فراوانترە .

ئەمەش ئەوەیە کە لە ترۆمدا جایی لە نێوانی دوو وشـەکەدا هەبێ ، بـەڵام بە مەرجێ کە لە یەک پیت زیاتر نەبێ . وە ئەو دوو پیتـەش لە شوێنی دەرچوونەکانیانا نزیکیان پێکەوە هەبێ .

ئەمەش ئەبێ بە سێ بەشەوە ؛ بەشێکی ئەوەیەکە ئەو دوو پیتـە لـە سـەرەتای وشـەوە بن . وێنـەی ئەمە وەکوو « زێـوەر » ئەڵـێ :

« تکا . شکا بە جارێ شەراب و شیشەی دڵ »

. ئەسـراری مەخفیاتم کەوتۆتە سەر زبـانم »

دوو پیتی «ت» و «ش» بە هـەر جۆر بێ شوێنەکانیـان پێکەوە نزیکە . ئەگەر بە حسابی کوردی‌ـش بێ هەردووکیان لە پیتـە بێ دەنگەکانن .

ئەم هۆنراوە وەکـوو ئەمەی تێدایە وێنەیەکیشە بـۆ « پێچـە و پەخشە »ی رێک .

وە یـا ئـەو دوو پیتە کەوتبنە ناوەڕراستی وشەوە . وێنەی ئەمەش وەکوو « مەڵکە جوانرڕۆیی »ئەڵێ :

. گیسۆی قەترانی جە هەر دوو لاوە .

« گیشۆ پەی زاري ئەی جەرگ برراوە .

دوو پیتی «س» و «ش» لە ناوەڕراسی وشەدا لـە جێگای یەک دانراون و شوێنەکانیشیان پێکەوە نزیکە .

وە یا ئـەو دوو پیتی هاو تۆمە بکەونە ئاخری وشەوە ، وێنـەی ئەمەش وەکوو . وافی . ئەڵێ :

. گەر باب بلێ بەزمە لە بام ئەم دەنگی تازە .

. بۆی دێنمەوە نەزمێ لە نـەو تازە بە تازە .

رەگەز دۆزي مەبەستەکە لە نێوانی «باب» و «بام»دایە ، کە دوو پیتەی «ب» و «م» لە ئاخری وشەکەدان و جێگای دەرچوونەکەیان پێکەوە نزیکە ، چونکە هەر دوو بە «لێو» ئەوترێن ، ئەم دووەی لەگەڵ یەکا گۆڕریوەتەوە .

جۆرێکی‌تر لەم رەگەزدۆزي ناتەواوە رەگەز دۆزي «رەدوو»ە ، بۆ ئەم چەمکە گوزارەشتی عەرەبی « لاحق »ی بۆ داناوە . ئەو گوزارشتەی کە من ئەیڵێم ئەوەیە کە یەکێ لە پیتەکان شوێن ئەوی‌تر ئەکەوێ ، شوێن کەوتن ، زمانی کوردی «رەدوو»ی پێ ئەڵێ .

ئەم بابەتەش ئەوەیە کە دوو پیتەکە جێگای دەرچوونیان جیا بێ ، کە وابوو بە رەگەز دۆزي رەدوو ناو ئەبرێ .

ئەمەش دیسان ئەبێ بە سێ بەشەوە ؛ یـا ئەمەیە پیتەکە لە سەرەتای وشەکەوە ئەبێ ، یا لە ناوەراستیا ، یا لە ئاخرەوە ئەبێ .

وێنە بۆ ئەوە کە دووپیتەکە جێگای دەرچوونیان جیا بێ وەکوو « نالی » ئەڵێ :

« ئەلا ئەی ئاسکی ناسک بە باسک »

« شکاندت گەردنی سەد شێری شـەرزە »

« ئەلا ئەی نازەنین ئاهــوو بە باهوو »

« دلی سەییادی خۆت هێنایە لــەرزە »

تەماشا ئەکەین وشەکانـی ئاسک ، ناسک ،باسک، ئاهوو ، باهوو هەموو رەگەز دۆزي‌یە ناتەواوەکەیان گرتۆتەوە .

« ء ، ن ، ب » بە چاو پیتەکانی عەرەبی‌یەوە جێگای دەرچوونیان لە دەم جیایە،بەچاو کوردی‌یەوە «ئا» پیتی دەنگ دارە ، ئەوانیتر هەموو پێ دەنگن ، دیسان هەر جیا بوون لە یەک .

بەشی دووەم ئەوەیە کە پیتی رەگەز دروستکەرەکە لە ناوەراستی وشەکەوە بێ • وێنەی ئەمەش وەکوو « میرزامارف » ئەڵێ :

« ئەرروێن ئێوە بە بێ باکی بە ناو مێرگ و گوڵی دەشتا »
« ئەخوێن شیرە ، ئەکەن جەولان بە بێ پەردە لە بای وەشتا »

وێنەکە لە دووشەی «ئەرروێن» ، «ئەخوێن» خۆی نواندووە • دوو پیتی «ر» و «و» لە شوێنی یەک دانیشتوون و جێگای دەرچوونیشیان لە دەم دوورە •

بەشی سێیەم کە پیتەکە لە ئاخرەوە بێ • وێنەی ئەمەش وەکوو «رەمزی» ئەڵێ :

« ئەمیر هەستا لە جێگای خۆی ، ئەمین بوو لەو سەرا پەردە »
« ئەوی لێی بوون ئەما چاریان • خزانە ناو تەپ و هەردە ! »

وێنەکە لە بەینی دوو وشەی «ئەمیر» و «ئەمین» دایە ، کە دوو پیتی «ر» و «ن» لە جێگای یەک دانیشتوون و شوێنی دەرچوونیشیان لە زار دوورە لەیەک •

ئەگەر ئەو دوو وشەیە کە رەگەز دۆزیەکەیان دروستکردوە پیتەکانیان تێک چوو بوون ، واتە ریزیان تێک چوو بوو ، من بە «گوێزراوە» ناوی ئەبەم ، هەر چەندە بەلاغەی عەرەبی «تجنیس القلب» ناوی ئەبا • وێنەی ئەمەش وەکوو • نالی • ئەڵێ :

« خاترێکی شۆخ و خۆش و بێ غەم و جەمعم هەبوو »
« ئێستە بۆ زوڵفی کەسێ مەشقی پەرێشانی ئەکا »

لێرەدا رەگەز دۆزیەکە لە نێوانی دوو وشەی «شۆخ» و «خۆش» دا دروست بووە ، چونکە پیتی هەر دوو وشەکە بە تەواوی گوێزراونەتەوە و شوێنیان گۆرراوە •

وە یا هەر لەم بابەتە «حەمدی» ئەڵێ :

. ئەگەر ئەو دوژمنە وەک مار لە سەر کلک را بوەستێ بۆم،

« بە شیرینی و خۆشی وا ئەکەم تا مــاوە رام بێ بـۆم »

وێنەکە لێرەدا لە بەینی دوو وشەی «مار» و «رام» دایە کە بــە تەواوی هەڵەوگەڕراونەتەوە .

دیسان ئەو دوو وشە ، کە رەگەز دۆزیەکەیان دروستکردوە . ئەگەر یەکێ لە دوو وشەکە کەوتبوە سەرەتای هۆنراوەکە و ئەویتریان بە هەڵەو گەڕراوەیی کەوتبوە ئاخری هۆنراوەکەوە ئەمە بە «هەڵەوگەڕراوەی باڵدار» ناو ئەبرێ . لە بەلاغەی عەرەبی‌دا بەمە ئەڵێن « مقلوب مجنح » . وێنەی ئەمەش وەکوو « شێخ‌رەزا » ئەڵێ :

« تەلاق گەر بێ بە دەمیا ئەو زلەی چوار پەل قەوی »

« بۆی ئەنێزم سێ زەلام تابیکەنە پەندی قــەلات »

وێنەکە لە نێوانی دوو وشەی « تەلاق » و « قەلات » دایە . کــە هەر یەک لەم دوو وشــەیە بە پێچەوانەی ئەویتریان کەوتوونەتــە سەرو بنی هۆنراوەکەوە . مەبەستی هۆنەر بە « قەلات » قەلای هەولێرە لە سەر شێوەی هەولێر بە قەلا ئەڵێن قەلات .

لەم جوانکاری وشەیە و لەم رەگەز دۆزیەدا وەکوو ئەم پیشەیــە هەیە ، جوانیەکی تریش هەیە کە لە سەر زمانی زانیاری جوانکاری بە « لەتافەت » ناو ئەبرێ . بە وێنە وەکوو لەو نیوە هۆنراوەدا کە ئەڵێ :

« کە ناچین لێرە ،خۆشە چینی ماچین »

« لە خۆشەچینی ماچین »دا ئەم جوانی‌یە دروست بووە ؟ ئەڵێ : ئێمە بۆیە لەم شوێنە نارزوێن چونکە هێشتۆ چنی ماچین» لە هەمانکاتا ئەوەش ئەگەیەنێ کە بڵێ :

ئێمە بۆیە لەم شوێنە ناڕڕوێن چونکە خۆشە ؟ چێنـــی ماچین ،
کەواتە نەڕویشتنەکەمان لەبەر خۆشی ئەو شوێنەیە و بەجێ ناهێڵین •

وە یـا هەر لەم ڕوومەوە « نالی » ئەڵێ :

« ئەهلی تەعدادی مەحاســـن نووســـییان »

« خال یەک و زولفی دوان ، هەر دوو سییان »

لە وشەی «هەر دوو سیان» دا ئەم جوانی‌یە دروست بووە • لـــە لایەکەوە مەبەست ئەوە ئەگەیەنی کە خاڵ و زوڵف سیان ؟ ـ سیان ؛ واتە رەشن ، لە لایەکی ترەوە ژمارەکەی تەواو کردووە ئەڵێ : خاڵ یەک • زوڵف دوو ، واتە دوو زوڵفەکەی ، هەموویان بوون بە سێ • یەعنی لەگەڵ خاڵەکەدا •

(دوا بە سەر)

یەکێکی‌تر لە هونەری جوانکاری وشەیی « دوا بەسەر بە » ئەم هونەرە لە بەلاغەی عەرەبی‌دا بە « رد العجز الى الصدر » گوزارشتی لێی دراوەتەوە • من ئەو گوزارشتە کوردیەم بەلاوە زیاتر جێ خۆیەتی ، چونکە کورتتر و پرر مەعناترە •

گوزارشتی شتێک بۆ شتێکی‌تر ئاشکرایە کە زۆربەی هەر بە خوازە ئەم شتانە کراوە • جا ئەگەر خوازە بێ لام وایە گوزارشتی کوردی‌یەکە رەواترە • ئەوەندە هەیە لەبەر ئەوە کە ئەم جۆرە شتانە تا ئێستە هەر لە سەر گوزارشتە عەرەبیەکە رویشتوون ، دوور نی‌یە هی کوردی‌یەکە تۆزێ گران بێ لە سەر گوێ ، بەڵام کە بڵاو بووەوە بێ گومان ئەو گرانیەی نامێنێ •

جا ئەم هونەرە ئەوەیە کە ئاخری هۆنراوەکە ؛ واتە وشەکەی بگێررێتەوە بۆ سەرەتای بەیتەکە • یەعنی ئەو وشەیە کە لە ئاخری هۆنراوەکەوەیە ، هەر چەشنی وشە لە سەرەتای هۆنراوەکەوە بوترێ •

ئەمە بە چاو هۆنراوەوە ، بە چاو پەخشانیشەوە ئەم رەوشتە هەر هەیە ؛ لەوێ‌دا ئاخری وشەی ئاخر رستەکە بخەیتەوە سەرەتای رستەکەی مەبەست بەم قسەیە ، جا لە هۆنراوا بێ یا لە پەخشانا زۆز بەش ئەگرێتەوە چونکە •

ئەو دوو وشەیە یا لە گوزارە و وشەدا دوو پات کراونەتەوە ، یا وەکوو یەک وانە ؛ واتە «متشابهن» ، یا وەکوو متشابهەکەن ؛ واتە لێی وەرگرتن ـ اشتقاق ـ ، یا وەکوو لێی وەرگرتن کۆیان ئەکاتەوە •

ئەمجا ئەم دوو وشەیەش کە بەم جۆرە بوون ، بوون بە چـوار بەشەوە ؟ یـا ئەوەیە یەکێـکیان لە ئاخری بەیتەکەوە ئەبـێ و ئـەیتریان لە سەرەتای نیوە هۆنراوەی یەکەمەوە ئەبێ • یا لە ناوەوەی ئەبێ ، یـــا لە دوایی‌یەکەیەوە ئەبێ ، یـــا لە ئەوەڵی نیوە هۆنراوەی دووەمـــەوە ئەبێ ـ دیارە ئـەم چـوارەی دوایی هـەر تایبەتی‌یـە بە هۆنراوەوە ـ•

کەوا بوو تێکررا بوون بە شانزە بەشـــەوە • ئەدەبی کوردی و رەوانبێژی ئەدەبی کورد دەستی بۆ هەموویان درێژ کردووە ، بـــەڵام ئێمە لێـرەدا چەند وێنەیەک دێنینەوە ؟ وێنەی تەواو بۆ هـۆنراوەکە ، یەک وێنەش بۆ پەخشانەکە ، وە هەر یەک لەو دوو وشەیەش لـــە پەخشانەکەدا کەوتبنە سەر و بنی پارچەکەوە •

وێنەی هۆنراوەکە وەکوو « عەلی کەمال باپیر » ئەڵێ :

« بێزارە لە من عالەم ئەمێستا بە هەموو جۆر »

« باعث ئەوەیە ! یارمە کەوا لێم بووە بێزار !•»

تەماشا ئەکەین وشەی «بێزار» دووبات بوەتەوە ؟ یەکێ لە سەرەتای نیـــوە هـــۆنراودی یەکەمەوە ، یەکێ لە ئاخـــری نیـــوە هۆنراوەی دووەمەوە •

وە یا « وەلی دێوانە » ئەڵێ :

« کە چووم بۆ زیارەت مەزاری شـــەمم »

« شەمم دەستی هێنا خستیە سەر دەمم »

ئەمە وێنەیە بۆ ئەوە کە وشە لە ئاخری نیوە هۆنراوەی یـــەکەم و سەرەتای نیوە هۆنراوەی دووەمەو دوو پات بوویێتەوە • وەکوو وشەی «شەم» ئەمەمان بۆ دەر ئەخا •

وێنە بۆ ئـەوە کە وشە لە سەرەتای نیوە هۆنراوەی یـــەکەم و

سەرەتای نیوە هۆنراوەی دووەمەوە دووپات بووبێتەوە وەکوو ئــەم هۆنراوە کە «حەریق» ئەڵێ :

«گوڵ لە ناو باخا بەیانی پێکەنی تا ڕۆژ هــەڵات»

«گوڵ لە ناو ماڵی منا پێی پێکەنی تا ڕۆژهەڵات !»

ئەم هۆنراوە لەگەڵ ئەوەدا کە بۆ ئەم وێنەیە هێنراوەتەوە . ئــەو هونەرەشی هەر تێدایە کە یەک وشە لە ئاخری نیوەی یەکەم و دووەمی هۆنراوەوە وتراوەتەوە . هونەری سێیەم کە هەر لەم هۆنراوەدا هەبێ ئەوەیە کە وشەی دووپات کراوە واتە «ڕۆژهەڵات» گوزارەکانیشیان جیایە ؛ یەکەم بە مەعنا «شروق» ، دووەم بە مەعنا «غروب» ە!.

هەر لەم وێنەی دووپاتکردنەوەی یەک وشەدا لــە ســـەرەتای هەر دوو نیوە هۆنراوەوە «سالم»یش ئەڵێ :

«هەرچێ نیەتت بوو نیگەهت دڵمی بەڵەد کرد»

«هەرچێ نیەتم بوو بە موژەت ، دڵ خەبەری دا»

لێرەدا وشەی «هەرچێ» لە سەرەتای هەر دوو نیوە هۆنراوەکەوە هاتۆتەوە .

ئەمیش جگە لە ئیشەکەی خۆی هونەرێکی تری تێدایە ــ کــە دژیەکە ــ ؛ دوو شتی بەرانبەر یەک کردۆتەوە کە «هەرچێ»یە ـ؛ یەکەم سەیر کردنی تۆ بۆ من ، تێی گەیاندم لە نیازت بەرانبەر بــە من ، دووەم سەیر کردنی من هی برژانگی تۆ ، دڵم خەبەری دامێ کە نەشتەرێکە و ئاراستەی من کراوە ! .

وێنە بۆ ئەوە کە یەک وشە دووپات بووبێتەوە ؛ یەکێ لە ناوەندی هۆنراوەکەیدا بێ و یەکێ لە ئاخری نیوە هۆنراوەی دووەمەوە بێ ، دیسان وەکوو «سالم» ئەڵێ :

« له دەریای میحنەتا هەلپە ئەکەم بۆ غەم بە دەست و دەم «

« له جەولانام ، بە هەر لادا ، گوزەرگامە لەنی پرو غەم ! »

وشەی «غەم»ی بەو جۆرە وتمان دوویات کردۆتەوە .

وێنەی «پەخشان»،کەش وەکوو لەم پارچەیە دا هەیە کە ئەڵێ :

« سەر ئەکەمە سەر سەرین ، لە باتی ئەوە خەو هێلانە بکا لـــە چاوما ، کەچی وەکوو هومای باڵ‌تیژ بە گورر ، بۆی ئەدا لە شەقەقەی باڵ ، چاوم ئەکا بە « خوێ دان » ، گێژی ـشی روو ئەکاتە سەرم ! ».

سەیر ئەکەین وشەی « سەر » لە سەرو بنی پارچەکەوە دوویات کراوەتەوە .

« سەروا دار »

« سەروادار » لە گوزارشتی زمانی عەرەبی‌دا بە « سـجع » ناوبراوە ، « سەروا »ش هەیە کە لە شێوەی عەرەبی دا بە « قافیـە » ناوی دەرکردووە ، بە پێویستی نازانم شەرحی ئەم چوار وشەیە لێرەدا کە ئەمانە بە چ جۆر و لە چ روویەکەوە کراون بە ناو بۆ ئەو چەمکانە؟، هـەر ئەوەندەیـە ئەڵێم « سـەروادار » « سجع » و « سـەروا » « قافیـە » .

ئەم سەرواداری‌یە ، واتە ئاوازەکەی ، گەشەیەکی نەفسی‌ی ئەدا بـە گوێگر ، بە جۆرێـک ئەیداتێ و بۆی ئەشنێتەوە لە وانەیە خۆی لە بیر بچێتەوە ! .

دیارە ئەم سەرواداری‌یە لە ئاخری ئـەو رستانەوە ئەبـێ کـە پەخشانەکە دروست ئەکەن ، ئەم هونەری سەرواداری‌یە هی پەخشـانە ، وەکوو « سەروا » هی هۆنراوە .

ئەبێ چەند شتێک لەم سەرواداری‌دا بێتە دی، ئەبێ وشەکانیان نەرم و نیان و ناسک بن ، ئەبێ ئەو رستانە روو بەرووی یەک بوەسـتن و ئاخرەکانیان لە پیتە دەنگدار و بێ دەنگەکانا یەک ئاوزەیان هەبێ ، ئەبێ بە جۆرێ بن ، کە لە پێشا گوزارە ئامادە کرابێ و پاشان خرابنە قاڵبی وشەکانەوە ، ئەبێ ئەو رستانە کە سـەرواداریەکەیان دروسـتکردووە ئاشنایەتیان پێکەوە هەبێت ، نابێ لەیەک دا بپچرێن .

هەموو لەبەر ئەمانەیە بۆیە « سەروادار » کەوتۆتە ناو چوار چێوەی هونەری جوانکاري وشەیەوە .

بێجگە لەمانە چەند دەستوورێـکی‌تر لەم سەرواداری‌یەدا هـەیە و ئەبێ بە چەند بەشێـکەوە .

بەشێکی ئەوەیە کە خاوەنی «کێش»ە و سەرواى تێدا نی‌یە ،
بەشێکی پێچەوانەی ئەوە ، واتە سەروا هەیە و کێش نی‌یە .

بەشی یەکەم ـ کە کێش دار و بێ سەروایە ـ وەکوو ئەڵێ :

**« گیانی بە دەنگ و باسی گەلێ عیلمی بە نرخ گەشانلۆتەوە .
پاشان پێی ناوەتە مەیدانی هۆنەران و کەوتۆتە رەوتەوە » .**

لێرەدا نە « گەشاندۆتەوە »و ، نە « کەوتۆتە رەوتەوە » لە هەموو لایەکی سەروا داری‌یەکەدا وەنەبێ یەک بن ، بەڵکوو جیان ، هەرچەندە درێژەکان لە کێش‌دا هاوشانی یەک ئەکەن ، ئەوەش مەبەستی ئەم بابەتە نی‌یە .

بەشەکەی‌تر کە پێچەوانەی ئەوەی یەکەمە ؟ واتە سەروا هەیەو کێش نی‌یە ، ئەمەشیان ئەبێ بە سێ بەشەوە :

« هاوسەر ـ مطرف » . « هاوکێش ـ متوازن » . « هاو روو ـ متوازی » .

«هاوسەر» ئەوەیە کە چەند رستە و بەندێکە بە شوێن یەکدا دێن، لە پیتی دوایی‌دا وەکوو یەکن ، بەڵام لە لایەن ژمارەی پیت و کێشەوە جیان . وەکو ئەڵێ :

« پێشەنگی کاروانی دووڕناسان ، خەرقە پۆشی ئاهەنگی مەی نۆشان ، شەیدا بە نووری پاکی یەزدان ، مەفتوون بە سۆزی نالەی دەروێشان » .

لێرەدا لە دوو پیتی دوایی‌دا وەکوو یەکن ، کە هەموویان «ا»ن»ە ، بەڵام لە کێش‌و ژمارەی پیتەکانا جیان .

« هاوکێش » چەند سەروایەکن لە چەند رستەیەکی بە شوێن یەکدا درووست ئەبن ، لە کێش‌دا روو بە رووی یەک ئەوەستن ، بەڵام لە پیتی بنچینەیی‌دا جیانەبنەوە . وەکوو ئەڵێ :

« ئەو نازدارەی ئاهوو نیگارە ، لە ناو شەپۆلی شەوی بەهارا .

که گزنگی‌دا به بێ‌ترس‌و لەرز ، دای لە دیمەنی گوڵاڵەی گەشـــاو ، ڕەنگ و بۆ دایـــگرت ئاسۆی زمناکۆ ، لــە هەر لایە هات دەنــگی قریوە ! » .

ئەمانە کێشیان هەیە ، بەڵام لە پیتی بنچینەیی‌دا جیا بوونەتەوە ، وا دێتە بەر چاو کە گوایە لە بەر ئەوە لە پیتی بنچینەیی‌یەکەدا جیـــا بوونەتەوە ، لــە کێشەکەشا هەر جیا بوونەتەوە ! ، لەگەڵ ئەوەشـــا وا نی‌یـــە .

ئەم هاوکێشە تایبەتی نی‌یە بە پەخشانەوە ، بەڵکوو لە هۆنراویشا دێتەدی. کە ئەڵێن : هۆنراو ، نەک هۆنراوی جووت سەروا ، بەڵکوو لە هۆنراوێکی نێوانی چامەدا ، وە یـا هەر تاقانەدا ، وەکوو ، سافی ئەڵـــێ :

« لەو دڵارامە بپرسن وا دڵ ، ئارامی نەمـــا ،

« جارێکی چارێکی دەردم کا ، دەخالەت بەو دەکەم » .

«هاورووە» . ئەم بەشە ئەوەیە کە سەرواکان لە دوایی ئەو ڕستانەوە دێن کە بە شوێن یەک دان. ئەمانە لە هەموو ڕوویەکەوە ڕێکن ؛ لــە کێش و ژمارەی پیت و تەنانەت لە پیتی پێش پیتی بنچینەیی‌شدا هــەر یەکن. پیتی بنچینەیی ئەوەیە کە سەرواکە لە سەر ئەو ڕاوەستاوە. وەکوو ئەڵـــێ :

« کانیاوی بەفراوی سەر چیاکان بە خوڕو لە کاتی بەهارا ئەڕڕژێنە خوارەوە ، گوڵ ئاوی شـــەکراوی سەر گۆنایان وەکـــوو مرواری لە ساتی نیگادا ئەکەوێتە زارەوە ! ».

کە وابوو بە جۆرێــکی تێکرایی ، سەروادار ، لە چوار بەشـــی سەرەکی‌دا جێگای خۆی کردەوە .

گەلێ جاری واش ئەبێ کە سەروادار لە پەنـــدی پێشـــینان و

چیرۆکی ئەفسـانەیی ـ شدا دێنە دی ٠ وەکوو لە پەندی پێشینانـا ئەڵـێ :

« بووکەکەی پەنا دیواریت ، رۆژ هەموو رۆژ بەتاڵیت ، بە شـەو ناو ماڵ ئەماڵیت »

« بووکێکمان هەیە ناشی و نەزانە، تاوێ هۆرر ئەکا ، تاوێ هەمانە»

« نان جۆ ، دۆی ترش ، ئەخۆی بخۆ ، ناخۆی چش ! »٠

« وەختی ئیش و کار ئەمانکەی بە یار ، وەختی چز و بز ئەمانکەی بە دز ! »٠

« سوورەی مل پانە ، مووچەی تۆ هەر دوو نانە » ٠

« برروانە هام سەران ، بزانە چێش مەکەران »٠

« هەر دمونە و ئەبێ بە دار ، لە بنیا دائەنیشن فەقیر و هەژار»٠

لە چیرۆکیشا وەکوو ئەڵێ :

« ئەو رۆستەمی داستانە ، ئـەو پـالەوانی زەمـــانە ، گورزی هەڵسووورراند و دایهێنا ، لەگەڵ ئەستێرانی جووت ئەکرد ، پـرزی ئاگری لێ‌ی دەباری ، کە لێ‌ی دا خستی ، جووتە چۆکێکی ئەو تۆی لە دەفەی سنگی دا ، یەکێ ئەو تۆی لێ‌ی بەردا ، گاسنی تەورێزێ پێ‌ی سوور بکرێتەوە ! » ٠

دوو سەروا

یەکێکی‌تر لە هونەری جوانکاریی وشەیی بابەتی « دوو سەروا »یە. ئەم بابەتە بەلاغەی عەرەبی بە « تشریع » ناوی ئەبا ، بەڵام من لەگەڵـــێ رووەوە « دوو سەروا »م بۆ ئەو چەمکە بـــەلاوە باشترە هـەتا وشـەی « التشریع » بۆی ؟ واتە بۆ چەمکەکە .

جا ئەم دوو سەروایەش ئەوەیە کە هۆنراوەکە لە سەر دوو سەروا دابمەزرێ ، واتە ئاخری هۆنراوەکان بە جۆرێ بن کە وشە ، وە یـا رستەی پێش وشە و رستەی دوایی ئەوانیش سەروایان هەبێ . ئەمجا لە سەر هەر یەک لە سەرواکانا راوەستی ، ئایا سەروای دوایی بێ یـا سەروای پێش دوایی بێ مەعنا تەواو بێت و هیچ ناتەواوی تێدا نەبێ .

تەنانەت زیاد لەو ناساندنەکە زانایانی بەلاغە کردوویانە ، مـــن ناساندنێکی زیاتری ئەخەمە سەر ، کە ئەمە زیاتر هەر لـە رەوانبێـژیی کوردیدا ئەبێ . ئەوەش ئەوەیە :

ئەگەر هۆنەر ویستی لە سەر یەکێ لە سەرواکان راوەستێ ، ئەوا راوەستاو کە ، کەرتەکانی جیا کردەوە ئەوانەی پێشوو خۆیان کێشـی تەواو و گوزارەی تەواو و سەروای تەواویان ئەبێت . کەرتەکانیش کە بخرێنە سەر یەک ، ئەوانیش وەکوو ئەسڵەکە کێش و گـــوزارە و سەروای تەواویان ئەبێت .

ئەم جۆرە هۆنراوانە بەلای منەوە ئەو هۆنراوانـەن کە پێیـان ئەڵێن « زیـادکراو ـ مستزاد » . جا وێنە بــۆ ئەمە وەکوو « نالی » ئەڵـــێ :

« ئەی تازە جەوان پیرم و افتادە و کەوتـــووم
تا مــاوە حـــــەیاتم »
« دەستێ بلەرە دەستی شکستەم کە لە دەس چووم
قـــــوربانی وەفــاتم »
« تۆ یوسفی نەو حوسنی لە سەر میسری جنانی
من پیـــرم و فانی »
« لەم کولبەی ئەحزانە نە زیندووم و نە مردووم
هەروا بـــە تەماتم »
« فەرقێکی نەکرد نەفسی نەفیسم بە عنایــەت
وەحشی لە ولایەت »
« لەم گۆشەی وێرانەیە هەر مامەوە وەک بووم
وەیشـــوومی ولاتــم »
« ئەی قوببەی «طیبە» کە دەڵێی حوققەی «طیبی»
ماوای حەبیبـــــی »
« مسکینم و بەو خاکە عەتـــــرناکەوە هــاتووم
بەو بۆنەوە هــاتم »

ئەمانە لێرەدا هەموو دوو سەروان ، ئەگەر بڵێ :

« ئەی تازە جەوان پیرم و افتادە و کەوتووم »
« دەستێ بلەرە دەستی شکستەم کە لە دەس چووم »

کێش و گوزارە و سەروایان تەواوە و هیچ نارێکیەک پەیدا نابێ و یەکێک لە هەشت کێشەی عەرووز پڕرر ئەکاتەوە .

ئەگەر خۆ کەرتەکانیشیان بخرێنە سەر ، دیسان کێش و گوزارە و سەروا تەواوە و ئەکەونە بەر کێشێــکی تر لە هەشت کێشەکە .

ئەگەر کەرتەکانیش بخەینە سەر یەک ، ئەوانیش بۆ خۆیـــان کێش و گوزارە و سەروایەک بۆ خۆیان دروست ئەکەن .

وەکوو ئەوە بڵێی :

« تا ماوە حەیاتم ، قوربانی وەفاتـــم »
« من پیرم و فانی ، هەر وا بە تەماتـــم »

« وەحشی لە ولایەت ، وەیشوومی ولاتم »

« ماوای حبیبی ، بەو بۆنەوە هــاتم »

* * *

هەر چەندە لە بارێکی‌ترا ئەم دوو سەروایە ئەڵێن ئەوەیــە کە هۆنراو لە سەر کێشی عەرووز بررواِ ، ئاخری نیوە هۆنراوەی دووەم دووپات کرابێتەوە ، پێش ئەو سەروایەک هەبێت ، هەموو چامەکە لــە سەر ئەو و پێش ئــەو برروا . ئەمە لە دوو لاوە ناتــەواوی تێـــدا ئەبێ .

یەکێ ئەوە کە نیوە هۆنراوەی یەکەم لە سەر کێشێک ئەرروا و هی دووەم لە سەر کێشێکی‌تر . ئەمەیان چاوی لێ ئەپۆشرێ ، چونکە مەرج نی‌یە هەر دوو نیوە هۆنراو بە یەک کێش دا بررۆن .

دووەم ئەگەر رێک و پێکی مەعنا لەم بابەتی دوو سەروایەدا بــە مەرج بگــیررێ ـ وەکوو بەلای هەندێ لە زانایانی بەلاغــەوە مەرجە ـ ئەو رێک و پێــکی مەعنایە نایەتە دی .

جا وێنە بۆ ئەم بابەتە وەکوو « زێوەر » ئەڵێ :

« با نەچێتە لای رەقیبان یار ئەنیسی خانە بێ .

« لازمە ئەو ئاسکە لەو لا نەبێ ، لەو لا نەبێ .

« دیدە وەختێ تۆی لە لا حازر نەبێ وا حەز ئەکا .

« بۆ نەزمی لەعل و دووری یەکتا نەبێ ، یەک تا نەبێ »

« عارفی حەق بێ چ باکی زینەت و ئارایشە »

« وای ئەوێ ناو شار و ناو دێ وا نەبێ ، دێوانە بێ .

« دۆستی و خزمی لە ماوە بۆ رەفیقی خۆی فەلاح »

« حەز ئەکا بەو شەرتە ئەمر بێ گا نەبێ ، بێگانە بێ »

... ...

... ...

« بوونی پێویستە »

یەکێکی‌تر لە هونەری جوانکاریی وشەیی ، ئەو بابەتەیە کە ئێمە بە ناوی « بوونی پێویستە » ناوی ئەبەین ، بەلاغەی عەرەبی بۆ ئەم چەمکە « لزوم ما لایلزم »ی بۆ داناوە .

ئەمەش هێنانی شتێک لە هۆنراو وە یا پەخشانێکی ئەدەبیدا کە سەروادار بێ ، ئەو شتە ئەگەر نەبێ سەروای هۆنراوەکە ، وە یا سەرواداری‌یەکە لەو پەخشانەدا بەو جۆرە دروست نابێ ؟ واتە نە هۆنراوەکە ئەبێ بە هۆنراوێکی خاوەن سەروا ، وە نە پەخشانەکە ئەبێ بە پەخشانێکی سەروادار . بە تایبەتی لە پەخشانەکەدا ، چونکە ئەگەر ئەو شتە نەبێ پەخشانەکە ئەبێ بە پەخشانێکی‌تر ، یا هەر وا ئەبێ پەخشانێکی اعتیادی ، یا ئەبێ بە پەخشانێک کە شێوەی سەرواداری‌یەکەی جیا ئەبێ لەو شکڵە پەخشانە سەروادارە کە تۆ بینت پێوە ناوە و ئەتەوی تایبەتیەکی جیاوازی هەبێ .

ئەو شتەش کە ئەڵێن بوونەکەی پێویستە ، یا پیت و دوو پیتەکەیە کە پێش پیتی بناغەیی سەرواکە و سەرواداری‌یەکە کەوتوە ، یا جووڵان ـ حەرەکەیەکە ـ هەر لە پێش ئەو پیتی‌بناغەیی‌یەوە « رویّ »ە . ئەگەر ئەمانە نەبێ نە سەرواکە دێتە دەست لە هۆنراودا ، وە نە سەرواداری‌یەکە دروست ئەبێ لە پەخشانەکەدا .

بە وێنە لێرەدا « مەحوی » ئەڵێ :

« زەمانەی پڕ تەعەب دەتکاتە تیرۆک »
« لەتێ نانت دەداتێ دوو بەشی نۆک »
« پیاڵە دیدە لەبرڕێزە دڵا تۆش »
« بجۆشە سازی ناڵە هەم ببێ کۆک »

ئەو دووە کەراوانە شتێکی پێویستە بەو جۆرە لە ئاخری

هۆنراوەکانەوە بێ ، ئەگینا سەرواکە ڕێ ناکەوێ . نەبوونـەکەی
وەنەبێ پێویست بێ . بەڵام دروستکردنی سەرواکە ئەو پێویست نەبوونە
وا لێی ئەکا کە هەر ئەبێ بوونەکە بێ ؟ واتە ئەو شتە کە هەرج نی‌یە
بێ ، ئەبێ بێ ، نابێ نەبێ .

وە یا « سالم » ئەڵێ :

« دەناسی قاتلی دل گەر نگەه کەی سووی موژگانت .
. ئەدا کە خوینبەها سا بۆسەی دەستم بە دامانت .
. تەواو نابێ لە سەودای عارزت بۆ دل گرفتاری .
. لە داوی توررە بەر بوو کەوتە ناو چاهی زەنەخدانت .

لێرەدا بۆ ڕێکیی سەرواکە « ا » و « ن »ەکە پێویستە ، ئەگـەر
نەبێ سەروای هۆنراوەکە نابێ .

لە پەخشانیشا وەکوو ئەم پەخشانە کە ئەڵێ :

**« کۆکەی کزی ، چاوی بزی ، دەستی دزی ، لاقی خزی . ئەمانە
وا بوون . بەڵام کە کەوتە رەوت . دانیشت و کەوت . بەو جـۆرە
خەوت ! » .**

لەم دوو پارچە سەروادارەدا «ی» لە یەکەما و «ت» لە دووەما بوو
بە پیتی بناغەیی بۆ سەرواداری‌یەکە . «ز» لە یەکەماو «و» لە دووەما
بوون بە شتێک کە بە بێ ئەوان ئەو سەرواداری‌یە بەم جۆرە دروست
نابێ . کەوا بوو بوونەکەیان بوو بە شتێکی پێویست بۆ ئەم شوێنە .

بەڵێ ئەگەر ئەوانە نەبن سەرواداری‌یەکە دروست ئەبێ ، بەڵام
بۆ شتێکی‌تر و جۆرە پەخشانێکی‌تر دروست ئەبێ ، نەک بۆ ئـــەو
پەخشانەی کە نووسەر شتێکی تایبەتی پێی مەبەستە .

لەگەڵ ئەمانەدا ئەبێ ئەوەش بزانرێ کە مەبەست لەم جوانکاری‌یە
ـ بە هەر دوو بەشەکەیەوە ـ ئەوەیە کە وشە ئەبێ بکەوێتە شوێـــن

گوزاره • فراوانیی و ڕێ و شوێنی گوزارەکە چۆنە وشەکە ئەبێ ئەو ڕێبازە بگرێ • ئەگەر هات و گوزارەکە کەوتە شوێن وشە ، ئەوەی کە ڕەوانبێژی داوای ئەکا ئەوە دروست نابێ •

بەڵێ ڕاستە وشە بە هیچ جۆر گوزارە پڕ ناکاتەوە ، بەڵام ئەگەر ئەوەش بێت بە سەرا کە گوزارە بکەوێتە دووی وشە ، ئەوە هەر بە تەواوی هەناوی جوانکاری ئەبڕ-ڕێ ! • وەکوو ئەوە تەماشا ئەکەی هەندێ لە هۆنەران پێش دانانی پارچە هۆنراوەکەی دێنێ چەند وشەیەک بۆ سەرواکەی ڕیز ئەکا و پاشان بە زۆر گوزارەی تێ ی ئەترنجێنێ ! •

دێنێ لە پێشا چەند وشەیەکی وەکوو • بار ، تار ، خار ، دار ، زار ، شار ، کار ••• هتد ، دائەنێ و پاشان هۆنراو لە سەر ئەم وشانە – کە کردوونی بە سەروا – دا ئەنێ و بە زۆر گوزارە ئەخاتە ناو هۆنراو و سەرواکانەوە ! • گومانی تێدا نی یە ئەمە ئەو پاراوی و جوانکاری یە کە ئەبێ هەبێ لە زمانا ، نابێ •

وەکوو ئەم دەستوورە هەیە کە ئەبێ وشە شوێنی گوزارە هەڵگرێ • نابێ مرۆڤ بێ ئاگا بێ لەوەش کە بڵێ مادام وشە شوێن هەڵگری گوزارەیە ، من دێنم وشەکە بە زۆر ئەخوێنمەوە بە سەر گوزارەکەدا • ئەمەش هەر نابێ • وشەو گوزارە وەکوو گوڵ و گوڵدان وانە ، گوڵی جوان ئەبێ لە ناو گوڵدانی جوانا بێ •

کەوا بوو وەکوو پەندە کوردی یەکە ئەڵێ : « نە شیش بسووتێ و نە کەباب ! » ئەبێ گوڵ ، گوڵی بوێ •

(دزي لە هۆنراودا)

لەم باسی جوانکاري وشەیی‌یەدا شتێکی‌تر هەیە کە بە تـەواوی ئاشنایەتی بەم شوێنەوەیە ـ ئەوەش باسی دزي کردنە لە هۆنراو ، وە یـا پەخشان دا ـ

کابرا دێنێ هۆنراوی یەکێکی‌تر ئەکا بە هی خۆی و ناوی خۆی لێ ئەنێ ، وە یا تۆزێ سەرو گوێلاکی ئەکا و ئەڵێ ئەمە هی منە ! ـ هەروەها لە پەخشانیشا ئەم ئیشە ئەکرێ ـ ئەم هی یەکێکی‌تر بە هـــی خۆ کردنە لە دزي مـــاڵ و سامان خراپترە ، چونکە فیـکردزین ، دزینی مێشکێکی رۆحی‌یە ، ماڵ دزین سامانی ماددی‌یە ، رۆح لە ماددە بەنرخترە ٠

بەڵام ئەگەر گوزارەیەک دوو وشەی هەبوو ، هۆنەرێـــــک وشەیەکی بەکار هێنا و هۆنەرێکی‌تر وشەکەی‌تری ، ئـەمـە بە دزي دانانرێ ـ وە یـا رێ ئەکەوێ دوو هۆنەر ـ با لە یەک سەردەمیشـا بن ـ لەوانەیە ئاگاشیان لە یەک نەبێ ، هەر دووکیان ، دوو گوزارە ، وە یا یەک گوزارە دێ بە دڵیانا و هەر یەکە بە چەشـەی خـــۆیان گوزارشتی لێ‌ی ئەدەنەوە ، ئەمەش وەنەبێ بە دزي ناو ببرێ ، بەڵکوو بەوە نلو ئەبرێ کە دوو کەس زەینیان بۆ یەک شت وەکوو یەک بووە ، دیسان ئەگەر دوو کەس شتێکیان وت ، واتە زەینیان بۆ یەک شـت وەکوو یەک رویشتبوو ـ هی دووەم گوزارشتی بۆ شتەکە لەوانە بوو بەهێزتریش بێ ـ وە لەوانەش بوو هەر لە یەکەمیشی وەرگرتبێ ، دەست پێشکەري هەر بۆ ئەوەی یەکەمە ٠

ئەگەر دوو کەس مەعنایەکیان وەرگرت ، ئەوەی دووەم یا ئەمەیە وەرگرتنەکەی بە پێزترە لە هی یەکەم ، یا وەکوو ئەو وایە ، یا لــە خوار ئەوەوەیە . ئەوەی یەکەمیان بە باش ناو ئەبرێ و رەخنە رووی تێ ناکا ، ئەوەی دووەم ، واتە بەرهەمەکەی ، رەخنە کەمتر رووی تێ ئەکا ، بەڵام دەست پێشکەری هەر بۆ یەکەمە ، ئەوی سێیەم بە تەواوی ئەبێ بە هێلانەی رەخنە .

دیارە ئەم بەشکردنە بەم جۆرە وەکوو بۆ گوزارە وایە ، بــۆ وشەش هەر وایە . لەگەڵ ئەمانەشا هەموو دەم داهێنان باشترە ، تــا بەدوو کەوتن و شوێن هەڵگرتن .

بەهۆی ئەم باسەوە چەند بابەتێکی‌تر لە هونــەری جوانــکاری وشەیی سنگ دێنێتە پێشەوە ، چار نی‌یە هەر ئەبێ لەم شوێنەدا باسکرێ‌ە یەکێک لەوانە :

« **لێ‌ی وەرگرتن** » .

لێ‌ی وەرگرتن وشەیەکە بۆ هەموو شت ئەبێ ؟ واتە شتێکــی گشتی‌یە ، هەر شتێکی ماددی ، یا مەعنەوی لە شتێکی‌تر وەربگیرێ . هەر لێ‌ی وەرگرتنە . بەڵام لێرەدا مەبەست ئەوەیە کە هونەر ، وە یــا نووسەر هەندێ وشە بە گوزارەکەیەوە لە شتی‌تــــر وەر ئەگرێ و ئەیخاتە ناو بەرهەمەکەی خۆیەوە .

ئەمە بەلای زانایانی بەلاغەی عەرەبی‌یەوە بــــە « اقتباس » ناو براوە « اقتباس-یش هەر بۆ ئەو چەمکەیە کە وترا . وەکوو لــــە وێدا لە گوزارەی گشتی‌یەوە گوێزراوەتەوە بــۆ تایبــــەتی ، لە

کوردی‌یه‌که‌شا له «کلی»یه‌وه گوێزراوه‌ته‌وه بۆ «جزئی» .

جا ئه‌م لێی وه‌رگرتنه ئه‌وه‌یه که به‌رهه‌می که‌سێکی تایبه‌تـــی شتێکی‌تر بخاته ناو خۆیه‌وه ، به‌لام نه‌ک به‌و ناوه‌وه که ئه‌مه لـــه‌وه ، واته باسی خاوه‌نی لێی وه‌رگیراوه‌که نه‌کا ، چونکه ئه‌گه‌ر باسی کرد ، وه یا ناوی هێنا ، ئه‌مه به چه‌مکی لێی وه‌رگرتن ناو نابرێ ، به‌لکوو ئه‌بێ به «تیه‌لکێش» .

لێی وره‌گرتن له هۆنراو و له په‌خشانیشا ئه‌بێ ، وه‌رگرتنه‌که‌ش ته‌نیا بۆ جوانکردن و پیرۆزکردنی به‌رهـــه‌مه‌که‌یه ، هی ئه‌و که‌سه که وه‌ری ئه‌گرێ .

دیسان له‌گه‌ل « تیه‌لکێش »دا به‌وه‌ش هـه‌ر جیا ئه‌بێته‌وه کـــه وه‌رگرتنی تیه‌لکێش له نیوه هۆنراو که‌متر نی‌یه ، هی « لێی وه‌رگرتن» پارچه‌یه . وه له‌ما، هێما ناکا به لێی وه‌رگیراوه‌که . زیاتر ئه‌م لێی وه‌گرتنه‌ش هه‌ر روو به رووی « قرآن » و « حدیث » ئه‌بێته‌وه .

جا وێنه بۆ ئه‌م لێی وه‌رگرتنه لـــه هۆنراودا ، کـــه لـــێی وه‌رگیراوه‌که « قرآن » بێ . وه‌کوو « حیره‌ت » ئه‌لێ :

« عیلاجی من له ساحه‌ی مێحنه‌تا «صبر جمیل »ه ».
« ده‌لیلی من خوایه‌که ، که وا « نعم الوکیل »ه » .

له « حدیث »یشا هه‌روه‌کوو ئه‌و ئه‌لێ :

« (الجنة حفة بالمکاره) زمایانه له رووتا .
« نی‌یه ناهه‌ق ئه‌گه‌ر دایم هه‌رراکه‌م من به دووتا .

له په‌خشانیشا وه‌کوو ئه‌م ده‌قه که ئایه‌تێکی « قرآن »ی تێدایه و ئه‌لێ :

ئەوانەی کە ڕێگای چاکەیان گرتووە ، ئەو چاکە کردنە وەنەبێ هەر بۆ خەڵک بێ ، بەڵکوو نەفعەکەی بۆ خۆی زیاترە ! « ان احسنتم احسنتم لانفسکم » خراپەکردنیش ئەگەر بیکا هەر بۆ خۆی ئەگەڕێتەوە (ان اسأتم فلها) » .

وێنەی ئەوەش کە « حدیث » بخاتە ناو پەخشانەکەیەو ، وەکوو لەم دەقەدا ، کە ئەڵێ :

« بەنی ئادەم نابێ هەر وا بزانێ کە گیانلەبەرێکە و هیچیتر ، بەڵکوو گیانلەبەرێکە ـ جگە لە مێشکەکەی ـ هەموو «کان» ێکیشـــی تێدایە « الرجال معادن » ، لە ئەرزا ئاسن و گۆگرد وخۆی و شتیتر هەیە ، لەمیشا هەیە .

تیەڵکێش

یەکێکی‌تر لە هونەری جوانکاریی وشەیی « تیەڵکێش »ە بەلاغەی عەرەبی سە « تضمین »ی ناو بردووە .

« تیەڵکێش » لە بارەی رەوانبێژی‌یەوە ئەوەیە کە هۆنەر دێنێ هۆنراو ، وە یا نیوە هۆنراوی یەکێکی‌تر ئەخاتە ناو هۆنراوی خۆیەوە ، وا ئەبێ بە هێما ، وە یا بە ئاشکرا ناوی هۆنەرە لێی وەرگرەکە ئەهێنێ ، وە یا لەبەر ناو بانگیەک کە هەیەتی ناوی ناهێنێ . بەم ناو هێنانە ، وە یا هێما بۆ کردنە ئیتر لەوە دەر ئەچێ کە بوترێ ئەمە لە یەکێکی‌تری وەرگرتووە ، وە یا دزیویەتی . مەرجیش نی‌یە ئەو تیەڵکێشە کە ئەیکا هەر لەو زمانەدا بێ ، بەڵکوو بۆی هەیە لە زمانی‌تریشەوە بۆی بێنێت . تا ئەمەیان زیاتر لەگەڵ زمانی کوردیدا رویشتوە تا عەرەبی و فارسی .

بەلای هەندێ لە زانایانی بەلاغەوە هۆنەرەکە لە باتی ئەوە هۆنراوێک ، یا نیو هۆنراو بێنێت ئەتوانێ پارچەیەک لە نیو هۆنراو بێنێت و بیخاتە ناو هۆنراوەکەی خۆیەوە .

بەلای منەوە ئەمە نابێ ، چونکە ئەگەر وای کرد لەگەڵ لێی‌وەرگیراوا جیا نابنەوە ، بە تایبەتی لە کاتێکا کە هێمایەک نەبێ بۆ خاوەنەکەی .

ئەمەو دیسان « تیەڵکێش » هەر ئەبێ لە هۆنراودا بێ ، لە پەخشانا نابێ ، چونکە هیچ « ایداع » وجوانکاریەکی تێدا دەر ناکەوێ .
ئەمجا وێنە بۆ ئەمانە .

«پیرەمێرد» هۆنراوی «مەولەوی» هێناوە و خستوویەتە ناو هۆنراوی خۆیەوە و ئەڵێ :

« لە دواوان دا کە یەک ئەکەوی »

« دوو (مصرعی) بۆ بەیتی مەولەوی »

(« سیروانی ئەم چەم « کانجەرۆی ئەو چەم «
بەمن بە یەک دا ئەم چەم « لا ئەو(٥» ; لەنە

وە یا « **ناري** » نیوە هۆنراوی « تاهربەگ » ئەخاتە ناو هۆنراوی خۆیەوە و ئەڵێ :

لە رووی ئەو ماهەدا وەستام بە نەومیدی و خەمباري

(« شکاندی پەنجەکەم تـا من نەنووسـم وەسفی روخساری ! »)

وە یا «سالم» ئەڵێ :

لە ئیدراکی شکەنج و عوقدەی زوڵفت پەرێشانم

(« کە کس نگشود و نگشاید بە حکمت این معمارا »)

وە یا « شوکری فەزلی » ئەڵێ :

« مەکەن لۆمەم ئەمێستە وا نەزانی »

(« متی اضع العمامة تعرفوني »)

تیل نیشان

یەکێکی‌تر لە هونەری جوانکاری وشەیی « تیل‌نیشان » ـە • بۆ ئەم چەمکە زمانی بەلاغەیی عەرەبي « تلمیح »ی بۆ داناوە •

« تیل‌نیشـــان » ئەوەیە کە ئەو هۆنەرە لە هۆنراوەکەیا بە تیلـــی چاو دەست بۆ کارەسات ، وە یا داستان ، وە یا پەندێکی پێشینانی ئـەو زمانە درێژ بکا •

بـۆ داستان و کارەساتەکە وەکوو « مـەلای جەباری » لـــەم وێنەیەدا ئەڵێ :

« خەم چەشمەی حەیات کەس نە نۆشا کرد »

« چەن کەس چون یوسف خەریکی چاکرد »

ئیشـــارەیە بە داســـتانی ئاوی حەیات کە هەرکەس بیخواتەوە نامرێ •

ئەم کانیاوەش لە رۆژاوای قەڵەمرەوی سەر دەمی ئەسکەندەری مەقدوونی دا بـوو ، یەکێک لەو کەسانە کە ویستویە بیخواتـــەوە ئەسکەندەر بووە و بۆیشی رێک نەکەوتووە •

هەروەها هێنایە بە کارەساتی یوسف ، کە براکانی خستیانـــە چاڵەکەوە و پاشان لە لایەن کاروانێکەوە دەرهێنرا و برایە میسر ، لـە پاش ماوەیەک لەوێ‌دا بوو بە عەزیزی میسر •

وە یا « حەریق » ئەڵێ :

« بولبولێکی خوشنەوا بووم بۆ نەوای دەوری گوڵت »

« کێ وەکوو (هودهود) حکایاتی سەبای گێرِایەوە ؟!»

ئیشارەیە بە داستانی پەپووسلێمانە و سولەیمانی پێغەمبەر ؟ کە پەپووسلێمانە چوو بۆ شاری « سەبا » ، بەڵکیسی دۆزیەوە و خەبەرەکەی هێنایەوە بۆ سلیمان پێغەمبەر •

وە یا بۆ پەندی پێشینان ، وە یا داستان « شێخ رەزا » ئەڵێ :

« گەلێکم کرد لەگەڵتا ئەی هەتیوەی نێرەکەرە »

« جەزاکەم وا دیارە وەک مارەکەی شێخ ئۆمەرە ! »

ئەمە هەم بۆ پەندەکەش دەست ئەدا ، هەم بۆ داستانەکەش • کە :

مارێک لە ترسی دوژمن هەڵات و تۆشی شێخ ئومەر بوو ، وتی داڵدەم بدە ، لەپاش گەڵێ کەین و بەین لە بەینیانا ، شێخ ئومەر مارەکەی لە ناو مکی خۆیا شاردەوە • پاش ئەوە کە دوژمنەکە رویشت ، مارەکە ترسی نەما ، بە شێخ ئومەری وت : ئێستە بە جەرگتەوە بدەم ، یا بە دڵتەوە ! •

وە بۆ پەندی پێشینانی « رووت »یش وەکوو «پیرەمێرد» ئەڵێ :

« پێم ئەڵێن : ریست وەک خوری خاوە »

« کوێر هەتا دەمرێ بە تەمای چاوە »

یەکێ ئەڵێ : « ریسەکەی بوو بە خوری »•

یەکێ ئەڵێ : « کوێر هەتا ئەمرێ هەر بە تەمای چاوە ! »•

یەکێکی‌تر لە هونەری جوانکاری « گردکردنەوە »یە • لە بەلاغەی عەرەبی‌دا بەم چەمکە ئەوترێ « عقد » •

ئەم گردکردنەوەیە ئەوەیە کە پەخشان بکرێ بە هۆنراو بەڵام نەک لەسەر ڕێگای « لێی وەرگرتن » ؟ واتە ئەگەر پەخشـــانەکە «قرآن» وە یـا « حدیث » بوو ، کردنی بە هۆنراو وەختێک ئەبێ کە گۆڕرانێکی زۆری تێدا بکرێ ، وە یا دەستنیشانی ئەوە بکرێ کـــە « قرآن » ، وە یا « حدیث »•• لە لێی وەرگرتنا ئەم جۆرە شتانە نەبوو• وێنە وەکوو ئەم پەخشانە ــ کە دەقێقەکە و ــ ئەڵێ :

« هۆشی نایەتەوە بە بەر خۆیا تا ئەو ڕۆژە کە سەر ئەخاتە سەر بەردی ئەلحەد » ئەو وەختە تێ ئـەگا کە تا لە دنیادا بووە ، مردوو بووە ، چونکە بێ ئاگا بوو لە ئیشی چاکە ! » •

« صفوەت » ئەم پەخشانەی کردووە بە هۆنراو و ئەڵێ :

« ئەو وەختەی کە وا لـــە دنیادا بـــوو »

« لە ڕاستی چاکە مردۆێک بوو زیندوو »

« ئەو ڕۆژەی دانا سەر لە سەر ئەلحەد »

« بۆی دەرکەوت کە وا زیندوێکە مردوو ! »

« بەڵام بێ کەڵکە زیندوێتی ناو خـــاک »

« زیندوو چاکەیە ، تا نەبووە مـــردوو ! »

یەکێکی‌تر لە هونەری جوانکاری « هەڵوەشاندنەوە »یە • ئـــەم جەمکە لە بەلاغەی عەرەبیدا بە « حل » گوزارشتی لێی ئەدرێتەوە •

ئەم هەڵوەشاندنەوەیە پێچەوانەی گردکردنەوەیە ؟ واتە هۆنراو بکرێ بە پەخشان • بـــەڵام ئەمەش کاتێ جوان ئەبێ کە شـــێوە و دارشتنی پەخشانەکە لە هی هۆنراوەکە بەهێزتر بێ • وێنەی ئەمەش وەکوو « قانع » ئەڵێ :

« من و تۆ پێکەوە با ئاشـــنا بین »

« وەکوو پەروانــە و شوعلەی چرا بین »

ئەدیبێـک ئـەم هۆنراوەی لە شێوەی پەخشانا دەر بڕیـــوە و ئەڵێ :

« چۆن پەپوولە - وێنــــەی گەردانەی مـــرواری دەور مل - ئەسووڕڕێتەوە بە دەورەی چرادا ، تو خوا با من و تۆیش بەو جۆرە بین؛ من پێم خۆشە پەروانە بم ، تۆیش پێت خـــۆش بێ با چـــرای من بیت ! . . »

دوایی

بابەتێکی‌تر کە بۆ هۆنەر ، وە یا نووسەر پێویستە ئەوەیە کە بزانێ چۆن دەست بە بەرهەمەکەی ئەکا ؟ . چۆن ئەچێتە ناویەوە ؟ . چۆن لێی ئەبێتەوە ؟ .

ئەبێ بۆ ئەوە کە شتەکەی لە دڵی گوێگر ، وە یا خوێنەرا جێگای خۆی بگرێ ، هەموو دەم بە شتی جوانی لە بار بۆ ئەو شوێنە دەستپێی بکا ؛ واتە بە جۆرێک بێ کە دڵ رووی تێ‌ی بکا ، دڵی ئەو گوێگر ، وە یا خوێنەرە بگەشێتەوە ، نەوەک خەم رووی تێ‌ی کا ، ئەگەر بابەت بابەتی ماتەمی‌ی نەبوو .

چاکتر دەستپێی‌کردن ئەوەیە پێش ئەوە بچێتە جەرگەی باسەکەوە ئیشارەیەک بکا بە بابەتی ناوەرۆکی شتەکەی . کە بەمە لە بەلاغەی عەرەبی‌دا ئەڵێن . براعة الاستهلال . .

ئەم رستەیە لە عەرەبی‌دا لەوە وەرگیراوە ، کە منال سەرەتا پەیدا ئەبێ دەنگێکی لێوە دێت ، ئەو دەنگە نیشانەی ئەوەیە کە ئەو منالە گیانی تێدا هەیە . زانایانی بەلاغە لەوەوە وەریان گرتووە و گواستوویانەتەوە بۆ ئەو چەمکە ، کە سەرەتای دەستپێی‌کردنەکە شتێکی تێدا بێ ئیشارە بکا بە ناوەرۆکی بابەتەکە .

من بەلامەوە وایە کە « نموونە » بۆ ئەو چەمکە جێگای خۆیەتی. بە وێنە ، وێنە بۆ ئەم « نموونە » وە یا « براعة الاستهلال ». ، لە هۆنراوەدا چامەکەی «نالی»یە کە لە بارەی سولەیمان پاشا و ئەحمەد پاشای بابانەوە بەم هۆنراوە دەستپێی‌ی ئەکاو ئەڵێ :

« تا فەلەك دەوری نەدا ، سەد کەوکەبی ئاوا نەبوو »

« کەوکەبەی ماهی موبارەك ، تەلعەتی پەیدا نەبـوو »

وێنەیەکی تەواوە بۆی •

وە یا لە پەخشانا سەرەتای باسی ئەو هۆنەرانە کە «سجادی» لە « مێژووی ئەدەبی کوردی »دا هێناویەتەوە بۆیان « نموونە » ، وە یـــا « براعة الاستهلال »ن •

بە وێنە وەکوو لە سەرتای باسی « حەمدی »دا ئەڵێ :

« قارەمانی سێ‌هەمی مەیدانی شعر لە بەرە بابی « صاحبقران » • پاسەوانی بەخەمی خەرمانی ئەدەب لەم دەورەی دوایی کوردان • پابەندی وردی مەعنـــا بە هەموو هێزێکیەوە • دلبـــەندی پێزی قسە بە هەموو تینێکیەوە •••••• »

دووەم کە چووە ناو باسەکە وردە وردە بە سەرە پیا بێت ، زنجیرەی بیرەکەی نەپچرێت • لە دەستپێی‌ی کردنەکەیەوە بە خۆشی کە هاتووە بگاتە سەر بابەتەکە• لە بابەتەکەش بە داررشتنێکی جوان لێی دەرچێت و رێگا ون نەکا •

هەرچەندە جاری وا ئەبێ کە لە ناوەندی باسەکەیا وە یا رستەکەیا باز ئەدا بۆ شتێك کە هیچ پەیوەندی لەگەڵ باسەکەیا نی‌یە ـ کە بەمە ئەڵێن « اقتضاب » ـ • ئەگەر هات و ئەو رستەیە کە کەوتۆتە ناوەندی باسەکەیەوە کەم بوو • ئەمە بەلای گەلێ لە زانایانی بەلاغەوە وەنەبـــێ ناشیرین بێ ، بەڵکوو شیرینە ، شیرینیەکەش لـــەبەر ئەوەیە گوێگر • گوێ بۆ باسەکەی راگرتووە ، لە ناکاو گوێ لە شتێـــــکی‌تر ئەبێ • ئەسڵەمێتەوە ، ئەم تەزووەهانی ئەدا بۆ ئەوە زیاتر هەستی بەلای قسەکەوە بچێت • وەکوو ئـەوە یـەکێـکی‌تر بابەتێـکی بۆ باس ئەکا و ئەڵێ :

« کە رووەیشتێن زۆری نەما بوو بگەینە سەر لووتکەی شاخەکە • ئاسکێك •••••• »

« تۆ ئەزانی کتێبەکە بە خەتێکی جوان نووسرا بووەوە »

ئەگەڕرێتەوە سەر باسەکەی و ئەڵێ :

« بەوێ دا تێی پەڕی ، لەولاوە کەلێکیش هات ، لووت و بزووت لەگەڵ ئاسکەکە دا تووشی یەک بوون »

ڕستەی **« تۆ ئەزانی کتێبەکە بە خەتێکی جوان نووسرا بووەوە »** هیچ پەیوەندیەکی بەو قسەوە نی یە کە دەستی داوەتێ و ئەیگێڕرێتەوە ، بەڵام گوێگر ئەسڵەمێتەوە و زیاتر هۆشی ئەداتێ .

سێیەم لێی بوونەوەیەتی لە باسەکەی . ئەبێ بە جۆرێ لێی بێتـــەوە کە گوێگر بـــۆی دەرکەوێ ئـەوا خەریکە لـە بابەتەکەی ئەبێتـــــــەوە .

ئەم سێ ڕێگایە وەکوو ئەوە وایە کە یەکێک دەست ئەدا بـــــە هەورازێکەوە ؟ چۆن لە سەرەتاوە چاکی لێ هەڵئەکا ؟ . و چۆن وردە وردە بـــــە هەورازەکەدا سەر ئەکەوێ ؟ . لەو لاوە سەرەوخـــوار ئەبێتـــــەوە ؟ .

نووسینەکە کومیدی بێ ، یـــا تراژید ، هەر یەکە شێوەی خۆی دیارە و لە سەر ئەو ناساندنە کە باسکرا ، لەگەڵ ئەوانیشا بەو جۆرە ئـــــەکەی .

سەرچاوە

بۆ دانانی ئەم کتێبە تەماشای ئەم سەرچاوانە کراوە :

١ ـ مختصر المعاني ـ التفتازاني ـ ١٩٥٤ ٠

٢ ـ البيان والتبيين ـ الجاحظ ـ قاهره ـ ١٩٤٩ ٠

٣ ـ اسرار البلاغة ـ عبدالقاهر الجرجاني ـ قاهره ٠

٤ ـ دلائل الاعجاز ـ عبدالقاهر الجرجاني ـ ١٣٦٧هـ ٠

٥ ـ تفسير البيضاوي ـ چاپی قاهره ـ ١٣٥٥ هـ ٠

٦ ـ شرح المواقف ـ سيد شريف الجرجاني ـ ١٩٠٧ ٠

٧ ـ جمع الجوامع ـ تاج الدين السبكي ـ چاپی قاهره ٠

٨ ـ شرح المطالع ـ قطب الدين الرازي ٠

٩ ـ تجريد الكلام ـ نصير الدين الطوسي ٠

١٠ـ الاغاني ـ لابي فرج الاصفهاني ـ چاپی قاهره ٠

١١ـ احياء علوم الدين ـ غزالي ـ قاهره ـ١٩٣٣ ٠

١٢ـ رسالة الاستعارة والوضع ـ مەلا ئەبوبەکری میر روستەمی ـ دەستنورس ٠

١٣ـ القاموس المحيط ـ مجد الدين الفيروزآبادي ـ مصر ـ ١٩٣٨ ٠

١٤ـ ثقافة الناقد الادبي ـ الدكتور محمد البويهي ـ ١٩٤٩ ٠

١٥ـ النقد الادبي (ستانلي هايمن) ترجمة الدكتور احسان عباس. والدكتور محمد يوسف ٠

١٦ـ الصوفية في الاسلام ـ نيكلسون ـ ترجمة نور الدين شريبه ـ. قاهره ١٩٣٩ ٠

١٧ـ نقد الشعر ـ قدامه بن جعفر ـ ١٩٣٤ ٠

١٨- ميزان الذهب في صناعة شعر العرب - سيد احمد الهاشمي - ١٩٦١
١٩- العقيدة المرضية - قاهره ١٣٥٢ هـ •
٢٠- العقد الجوهري في شرح ديوان الشيخ الجزري - احمد الملا محمد البهتي الزفنكي - القامشلي - ١٩٥٨ •

٢١- تاريخ ادبيات ايران - ادوارد براون - ١٣٤١ ش •
٢٢- برهان قاطع - محمد حسين برهان •
٢٣- مثنوى - مولانا جلال الدين رومي - تهران - ١٣١٩ ش •
٢٤- ئايين سخنوزى - محمد علي فروغى - تهران - ١٣٣٠ ش •
٢٥- سبك شناسى - بهار محمد تقي •
٢٦- آثار عجم - محمد نصير فرصت شيرازي - بمبى - ١٩٥٤ هـ
٢٧- حافظ شيرازي - باهتمام محمد قزويني و دكتور قاسم غنى - تهران - ١٣٢٠ هـ•ش
٢٨- گلستان سعدى - بغداد - المكتبة العربية •
٢٩- فرنود سار - دكتور علي اكبر نفيسى - تهران ١٣٢١ - ١٣٤٣ش•

٣٠- فرهنگ مردۆخ - محمد آيت الله مردوخ •
٣١- گۆڤارى گەلاوێژ - بەغدا •
٣٢- گۆڤارى هيوا - بەغدا •
٣٣- مێژووى ئەدەبى كوردى - علاءالدين سجادى - چاپى دووەم - بەغــدا - ١٩٧١ •
٣٤- ئەدەبى كوردى و لێكۆڵینەوە لە ئەدەبى كوردى - علاءالديــن سجادى - بەغدا - ١٩٦٨ •
٣٥- نرخ شناسى - علاءالدين سجادى - بەغدا - ١٩٦٩ •

٣٦- دیوانی مەولەوی ـ بە شەرحی مەلا عبدالکریمی مدرس ٠
بەغدا ـ ١٩٦١ ٠
٣٧- دیوانی نالی ـ بە شەرحی مەلا عبدالکریمی مدرس و فاتح و محمد
ـ کۆرری زانیاری کورد ـ بەغدا ـ ١٩٧٦ ٠
٣٨- دیوانی نالی ـ علي مقبل ـ تهران ـ ١٣٢٧ ش ٠
٣٩- دیوانی نالی ـ دەستنووس ٠
٤٠- دیوانی مەلای جزیري ـ دەستنووس ٠
٤١- کۆمەڵە دەستنووسی گەلێ لە هۆنەران کە لە بەیازەکانا
نووسراونەتەوەو لە لای من هەیە ٠ لەگەڵ کەشکۆڵەکەمدا ٠
٤٢- دیوانی ـ سالم ـ بەغدا ١٩٣٣ ٠
٤٣ ـدیوانی مەحوی ـ بە شەرحی مەلا عبدالکریمی مدرس ـ بەغدا ـ
١٩٧٧ ٠
٤٤- دیوانی شێخ رەزا ـ بەغدا ـ ١٩٤٦ ٠
٤٥- دیوانی دڵدار ـ هەولێر ٠
٤٦- دیوانی ئەحمەد حەمدی ـ دەستنووس ٠
٤٧- دیوانی زێوەر ـ دەستنووس ٠
٤٨- گولدەستەی شعرای هاو عەسرم ـ علي کەمال باپیر ١٩٦٩٠
٤٩- دیوانی سەلام ـ بەغدا ـ ١٩٥٨ ٠
٥٠- دیوانی حەریق ـ بەغدا ـ ١٩٣٩ ٠
٥١- دیوانی ناری ـ دەستنووس ٠
٥٢- دیوانی تاهربەگ ـ سلیمانی ـ١٩٣٦
٥٣- دیوانی حاجي قادری کۆیی ـ بەغدا ـ ١٩٢٥ ٠
٥٤- کۆمەڵە شعری شاعرانی کورد ـ بەغدا ـ ١٩٣٨ ـ کۆکردنەوەی
مەلا عبدالکریمی هەکزی ٠
٥٥- پەندەکانی پیرەمێرد ـ بەغدا ـ کۆکردنەوەی کاکەی فەللاح ٠

٥٦- دیوانی بێخود - بەغدا - ١٩٧٠ •

٥٧- دیوانی قانع - بەغدا •

٥٨- دیوانی مصباح - بەغدا - ١٩٣٩ •

٥٩- گۆرانی یا ترانهای کوردی - دکتور محمد مکری •

٦٠- رەوانبێژی - عەزیز گەردی - هەولێر - ١٩٧٢ - ١٩٧٥ •

٦١- پەندی‌پێشینان - کۆکردنەوەی شێخ محمدی خاڵ •

٦٢- پیرەمێردی نەمر - بەغدا - ١٩٧٠ •

٦٣- رشتەی مرواری - علاءالدین سجادی - بەغدا - ١٩٥٧-١٩٧٢ •

٦٤- دەستوور و فەرهەنگی زمانی کوردی - عەرەبی - فارسی •
علاءالدین سجادی - بەغدا - ١٩٦١ •

فەرهەنگی وشەکان

رەوانبێژی	بەلاغە
بابەت	مەوضوع
هونەر	فن
چەمک	مەفهووم
گوزارە	مەعنا
هۆنراو	شعر
هۆنەر	شاعر
پەخشان	نثر
ئامێز	وەکوو
بەلگە	ئەثەر
زانکۆ	جامعە
نەتەوە	قەوم
شارۆ	مالّینەوە
بەرهەلست	مانع
هۆ	سەبەب
گەوارا	خۆش و رەوان
خوشخوانی	بەلاغە
هونەرە قسەیە ئاشکراکان	الفنون البيانية
فراوان	بلاو ، واسع
وشە	كلمة
هاماو	کلّی
باژ	جزئي
وەک یەک	تەشبیە

دەق	نص
لێی چوون	مشبه
لەو چوون	مشبه به
لێکچوون	وجه الشبه
ئەوزار	ئەدات
زمانپاراو	بليغ ، فصيح
زماندار	فصيح
خواستن	ئیستعارە
خوازە	مەجاز
درکە	کنایە
لێی خواستراو	المستعار منه
بۆ خواستراو	المستعار له
فرە	زۆر
رەسەنی	ئەصلی
نەژاد	ئەصیل
گوزارشت	تەعبیر
هەست	حسّ
بایس	عیللەت ، لازم
فرمان	ئیش
فەرمان	ئەمر
هاوگری	نیسبی
ئازۆخە	تفاق ، زەخیرە
مرۆف	پیاو ، ئینسان

چەخماخ	ئەستێ
برژتەو	زۆر ڕووناک ، شعاع
کرنووش	سجدە
قسەچن	فیتنە
ئاخلە	خەرمانە
چەشن	جۆر
مەردم	خەڵک
بەسە	مەعنا
گەڵ	جمع ، مجموعة
چۆنیەتی	حەقیقەت ، ماهیت
وێنە	میسال
بۆتە	بۆدەقە
خوێنەر	قاریء
نووسەر	کاتب
راناو	ضمیر
هێما	ئیشارە
رستە	جوملە
راڤین راڤە	شەرح ، ئەمیرا
بەیار	نەکێڵراو
ناو	ئیسم
کردەوە	فعل
تەحر.	جۆر
ئەنجومەن	مجلس
قەشەنگ	جوان
نەوا	ئاواز

چەخماخە	هی تفەنگە
تابۆ	شبح
بنەرەتی	ئەساسی
واژە	کلمة
جەخت	تأکید
دەستوور	قاعدە
یاسا	قانوون
سروشت	تەبیعة
هەستوون	کۆڵەکە ، رکن
ترۆم	نەوع
ئەندێشە	خەیاڵ
ئیشکیل	حوکم
چورت	وەنەوز
رەدوو	تابع
پیت	حەرف
کتک	پشیلە
دەوار	رەشماڵ
دەست نیشان	تعیین
بەخشندە	سەخی
ئاخاوتن	قسەکردن
را گەیاندن	تەبلیغ
رۆچوون	غلوّ
لەرێ دەرچوون	اغراق
وەسپ	وەسف
خوسپ	زەم
تەوزیم	واجب
دان‌پانان	اعتراف

کێش	وەزنی عەرووزی
سەروا	قافیە
سەروادار	سجع
چامە	قەسیدە
کژ	فەسل ، وەختی سال
گیانلەبەر	حیوان
روەک	نەباتات
پەیوەندی	علاقە
پارێزگار	وارع
دەسەڵات	سلطة
زەبەر بە دەست	قوی
توانا	قوة
ناساندن	تەعریف
مەڵبەند	یلاخ ، جێگا
قەبارە	جسم
گەواهی	شاهدی
خاسە وێژی	سفەت
تەوس	تەشەر ، تەعنە
گونجایش	خونجان ، بۆ یەک شیان
شەیدا	دێوانە
سوور	« مصر »
جەوشەن	زرێ
خەفتان	زرێ شەرر
کۆز	کۆلێتی بەرخ
کرۆک	نێرک ، کاکڵە
چرووک	رژد

پاکژ	پاک ، خولاسە
گونجاندن	شیاو
هێشۆ	هۆشە ، عنقود
دووپات	دووبارە ، تکرار
سڵ	ترس
سڵ کردنەوە	ترسان و کۆ ، لەشت کردنەوە
ئەسڵەمێتەوە	رائەچەنێ
کەڵ	گاکێوی، حەچەی کێوی
هەوراز	سەرەو ژوورە
نشێو	سەرەو خوارە
چەنبەر	دائرە
رەوینەوە	بڵاوبوونەوە ، تافر
بیانی	غەریب
دۆان	خەتابە
وتار	مەقالە
راوێژ	لێرەدا بە مەعنا دەستوورە
موتوربە	پەیوەند
باو	رەواج
لەنگەر	قورسایی
بتەو	سفت ، سەخت
گوزارە کاری	مەعانی
رەوانکاری	بەیان
جوانکاری	بەدیع

ستوونی راست و چەوت

لاپەڕە	دێـــڕ	چەوت	راست
٦	٢١	ئـــەو	ئەوە
١٣	١٤	نەخۆ	نەحو
١٧	٢٣	رەونبێژی	رەوانبێژی
٢٢	٢	موسەند الیە	موسنەدالیە
٢٣	٢١	« دارە »	« دار »
٣٢	٢	بگێرێتەوە	بگێرـرێتەوە
٤٦	١٨	ئایزە	ئازیزە
٦٢	١٠	خوارۆە	خوراوە
٩١	٦	گواسنۆتەوە	گواستۆتەوە
١٠١	٧	بهێزێتەوە	بهێنرێتەوە
١٠٣	٣	گرزرەترا	گزرە درا
١٠٨	٦	هە	هەر
١٠٩	٢٠	راگەیانن	راگەیاندن
١١٠	١٣	ئەگەرێتەوە	ئەگرێتەوە
١١١	٢٥	نشۆی	نۆشی
١١٣	١٥	ئەکەوتوونەتە	نەکەوتوونەتە
١١٣	١٧	باڵی	پاڵی
١٢٢	٦	دەرێکە	دەردێکە
١٢٢	١٢	بە	بەم
١٢٣	١١	کۆتر	کۆترە
١٢٦	١٨	قسە	قسەی

لاپەڕە	دێڕ	چەوت	ڕاست
١٣١	٢٣	ڕەگەزدۆزي	بە ڕەگەزدۆزی
١٣٤	١٨	عەرەبی	عەرەبي بە
١٣٧	١٨	زۆز	زۆر
١٤٦	٧	ئەجزانە	ئەحزانە
١٤٧	٢٢	لەماوە	نەماوە
١٤٨	٢٢	پیاڵە	پیاڵەی
١٥٣	١٩	زمایانە	نمایانە
١٥٦	٦	(، . ؛ [illegible]	چەم ! . ،
١٥٩	٦	دەقیقەکە	دەقیکە
١٥٩	١٩	جەمکە	چەمکە

ناواخن

لاپەرەە

لاپەڕە

لاپەڕرە

لاپەڕە

رقم الايداع في المكتبة الوطنية ببغـداد (١١٢٤) لسنة ١٩٧٨

٢٠٠٠/٣٢٩
١٩٧٨/٩/١٥